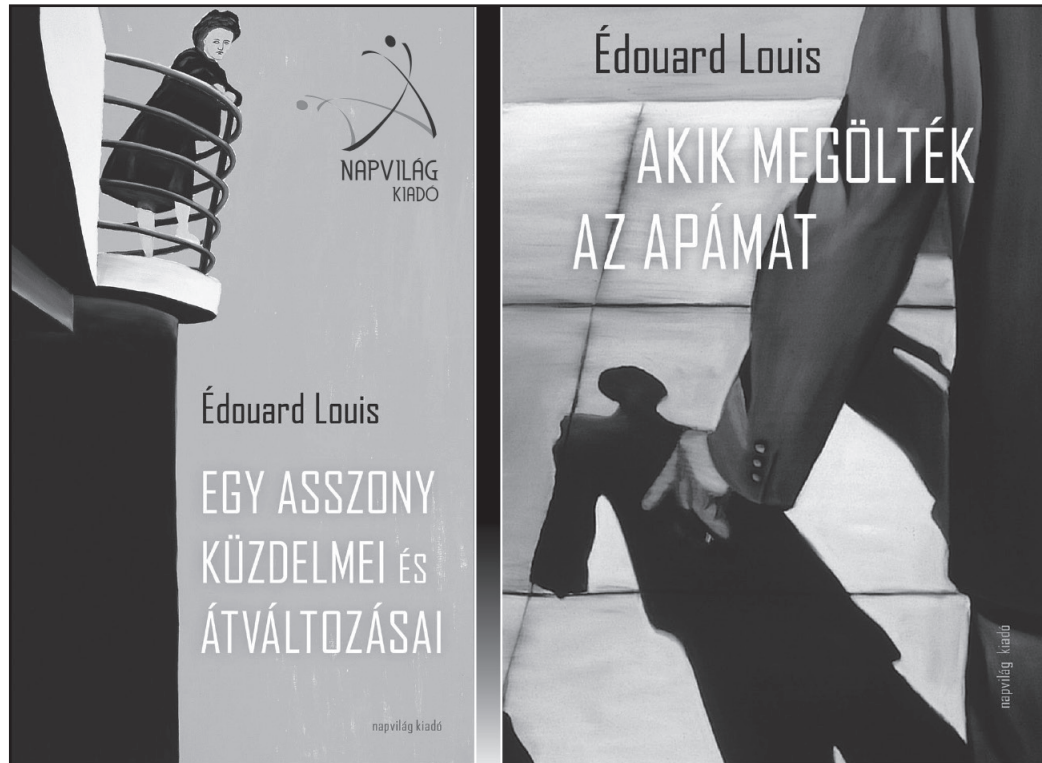

Ára: 1450 Ft

WWW.NAPVILAGKIADO.EU >> RENDELJE MEG KEDVEZMÉNNYEL!

MOZGÓ VILÁG

7

MOZGÓ VILÁG

2024/7

2024/7

USA, Izrael, Ukrajna: Pódiumbeszélgetés Sz. Bíró Zoltánnal, Gyarmati Istvánnal, és Nagy Gáborral • Fullajtár Andreával F. Szabó Emese beszélget • Miből áll a fideszesség? Jankovics Márton interjúja Szabó Andreával és Kovách Imrével • Gergely Ágnes és Tóth B. Judit prózája • Bíró Andrástól búcsúzik Dési János

Bakos András • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Herskovits Eszter • Kőrízs Imre • Pető Iván • Révész Sándor • Stuber Andrea • Széchenyi Ágnes • Vadas József • Váradi Júlia • Vasas Tamás • Végel László • Villányi G. András

Herskovits Eszter	3	Bermuda-háromszög a világpolitikában – <i>Pódiumbeszélgetés Sz. Bíró Zoltánnal, Gyarmati Istvánnal és Nagy Gáborral</i>
Gergely Ágnes	18	Csillaghullás; A varsói kávéház; Északi riport <i>Novellák</i>
Tóth B. Judit	23	Mendemondák Skizofréniában 2. <i>Regényrészlet</i>
F. Szabó Emese	35	Behódol, lelép, megőrül <i>Beszélgetés Fullajtár Andreával</i>
Váradai Júlia	43	Az építészsakmának is meg kellene tanulni, hogy nemet mondjon <i>Beszélgetés Dévényi Tamással</i>
Széchenyi Ágnes	54	„Én 43, Imre 48 kiló” – Jámbor Ágnes és Patai Imre levelei a Lax-családhoz (1945 –1946)
Bakos András	63	Takarítás; Nyúl <i>Versek</i>
Vasas Tamás	65	MI <i>Vers</i>
Villányi G. András	67	kék mind; sírok az égben <i>Versek</i>
Gárdonyi László	68	Az ablak és a kulcslyuk <i>Tóth Andrej munkáiról</i>
Jankovics Márton	74	Mag, gyűrű, külső héj <i>Beszélgetés Szabó Andreával és Kovách Imrével</i>

Hónapló

Dalos György	83	Ingó, a flamingó
Hargitai Miklós	86	Búcsú
Végel László	89	Világnézeti kentaurok

Reflex

Révész Sándor	92	Az Auschwitz Szanatórium
---------------	----	--------------------------

-ról, -ről

Pető Iván	97	Építészet a magyarországi szocializmusban
Kőríz Imre	101	Igaz hamis
Csepeli György	106	A számok rabságában
Csengery Kristóf	109	B. B. úr B.-ben
Stuber Andrea	112	Zsebbe kapaszkodni
Vadas József	115	Manhattan Zuglóban

Dési János	119	In memoriam Bíró András <i>Interjú</i>
------------	-----	--

Kedves Olvasóink! A Mozgó Világ előfizetői díja és az egyes példányok ára nem változott. Az áruspéldányok 1450 forintért vásárolhatók meg, az éves előfizetői díj 12 000 forint.

A lap előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen (hirlapelofizetes@posta.hu), telefonszámon (+361-331-9393), a szerkesztőség címén és e-mail-címén is: mozgo@mozgovilag.hu.

Köszönettel és tisztelettel: A Szerk.

Megjelent a

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

U Új Köztársaságért
Alapítvány

© | CONCORDE

LENTUS Kft.

B | BRAUN
SHARING EXPERTISE

Bojár Gábor

Felcsuti Péter

Horn Péter

Janikovszky János

Kende Péter

Kornai András

Nyíri Pál

Szelényi Iván

és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2024/július

ötvenedik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművés-zet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Varró József (gazdasági vezető), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).
Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Ala-pítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elfizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ügyfeliszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: bat-thyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 12 000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: MBH Bank 10300002-20323080-00003285

Bermuda-háromszög a világpolitikában

Sz. Bíró Zoltánnal, Gyarmati Istvánnal
és Nagy Gáborral beszélget Herskovits Eszter*

P. Szűcs Julianna A hűséges Fapados-látogatókat és a most először nálunk vendégeskedőket szeretettel köszöntöm a szezon utolsó találkozásán. Kérdezhetitek, hogy miért ezt a témát választottam. Hát éppen azért, mert nem ilyesmikről szólt a közélet az elmúlt hetekben. Gondolom, a belpolitika túltengett. Amúgy egyébként a háború fölkszótt a falaktól kezdve mindenhova, de nem úgy, ahogy mi képzeljük. Az alagutat két oldalról fúrták... Egyrészt az „ő háborújokkal” szemben, a túltengő belpolitikával szemben három szakértőnk arra kértem, említsék meg nekünk azt a három problémagócot – nem mondom, hogy három háborút, mert remélhetőleg Amerikában még nem dül –, amely egyre élesedik. Amikor a szerkesztőségben feldobtam, hogy nevezzük a jelenlegi világproblémákat Bermuda-háromszögnek, a fogadtatás élénk tiltakozás volt. Mégis olyan számomra az egész, mint amikor valami elsüllyed. Mindhárom ország, amelyről szó lesz, az unión kívül van (Ukrajna ugyan nem Európán kívül), mégis a három gócpont fenyegetésének övezetében található. És a három gócpont által határolt tér: Európa. Az az Európa, amely könnyen elsüllyedhet a háromszög által kijelölt térben. Bemutatom a résztvevőket. Nagy Gábor, a *HVG* újság-

írója, Gyarmati István biztonságpolitikus, Sz. Bíró Zoltán történész. És persze állandó moderátorunk, aki nélkül nincs műsor.

Herskovits Eszter *Kezdjük Oroszországgal, mert nyilván ez az egyik legsúlyosabb probléma. Cinikusan fogalmazva Putyin ráér, mert el tudja húzni a háborút. Sz. Bíró Zoltán mondta egy korábbi interjúbán, hogy utánpótlás mindig van, mert mindig lesznek olyan szegény, leszakadó régiók, ahonnan toborozni lehet katonákat, számukra ez kiugrási pont, menekülési lehetőség, mert ha ne adj’ isten elesnek, életjáradék jár a családnak. Az orosz hatalmi gépezet a szankciókat is meg tudja kerülni, vagy legalábbis nem érinti annyira, hogy ne tudja folytatni a háborút. Ez a mostani pillanatkép. Mi várható?*

Sz. Bíró Zoltán Oroszország nagy ország, ezért a pillanatképnek is nagynak kellene lennie. De próbállok udvariasnak mutatkozni és röviden összefoglalni. Az orosz belpolitika túl van azon a helyzeten, ami 2022 februárja és 2023 nyara között jellemezte. Most volt a napokban a Prigozsinnézettség évfordulója. Ez – mármint a háború első másfél éve – volt az a periódus, amikor az orosz vezetésnek szembe kellett néznie azzal, hogy nem néhány napos és nem is néhány hetes, hanem elhúzódó háborúról lesz szó. Azzal a szankciós politikával sem számol-

* A pódiumbeszélgetésre 2024. június 12-én került sor Budapesten a Benczúr utcai Szakszervezetek Házában – a szerk.

tak, amelyet a Nyugat elkezdett. Az első nagyobb, figyelmet érdemlő újdonság az volt, hogy a jegybank, az Orosz Központi Bank nemzetközi tartalékainak azt a részét – több mint 300 milliárd dollárt –, amit nyugati bankokban, nyugati bankok folyószámláin tartott, lefoglalták. Ilyen sem 2008-ban az ötnapos grúz–orosz háború idején, sem 2014-ben, a Krím annektálásakor nem történt. Ez már nem egyszerű nyomásgyakorlás, ez maga a háború fontos momentuma. Három tényező fogja a háború kimenetelét meghatározni: kitartanak-e az ukránok, erősödik-e a Nyugat támogatása, illetve történik-e lényeges változás az orosz belpolitikában. Egyes elemzők a hadikommunizmus mintájára már hadiputyinizmusról beszélnek. Oroszország mind emberi erőforrás tekintetében, mind gazdasági értelemben úgy érzékeli, hogy ezt a háborút hosszú évekig folytatni tudja, és bízik abban, hogy a Nyugat támogatása alábbhagy. A szankciók persze hatnak, merthogy 2022-ben a külkereskedelmi mérleg szaldója 300 milliárd dollár fölött volt, ami abszolút történelmi csúcs. Ezt azonban 2023-ban Moszkva nem tudta megismételni. Oroszország egyre drágábban és egyre bonyolultabban tud dolgokhoz hozzájutni. Mégis azt mondják – az állami tévében –, hogy nincs gond, mert 2023-ban az orosz GDP növekedése 3,6 százalékos volt. Hozzáteszem, a háború kitörésétől kezdve nagyon nehéz ellenőrizni az adatok hitelességét, de ezzel együtt is két tényező miatt nem kizárt, hogy ez a 3,6 százalékos növekedés teljesült. Egyrészt 2022 őszétől rendkívüli mértékben megnövekedett a hadiipari termelés. És van még egy körülmény, ami túlfűtötté

teszi az orosz gazdaságot. Mára az ország gazdasági kapcsolatait sikerült jelentős mértékben Európától Kína felé fordítani, ezért a növekvő kapcsolatok fenntartásához bővíteni kell a szállítási és közlekedési útvonalakat, illetve újakat kell kiépíteni, és ez óriási költségeket jelent. Szóval ez a két körülmény fűti az orosz gazdaságot. 2000 és 2008 között, Putyin első két elnöksége idején messze meghaladta a globális átlagot az orosz gazdaság növekedése. 2009-től viszont 2022-ig – 2012 kivételével – mindig mélyen alatta volt. A 3,6 százalékos növekedés lehet az oka annak, hogy Putyin a szentpétervári nemzetközi gazdasági fórumon – melynek nemzetközi jellege egyre kétségesebb, mert a bolíviai és a zimbabwei elnök mellett az EU országaiból egyedül a mi külügyminiszterünk ékesítette a találkozózt – bejelentette, hogy Oroszország Japánt megelőzve – vásárlóerő-paritáson számolva – a világ negyedik gazdaságává vált. Növekszik ugyan az orosz gazdaság, de a világgazdaságban elfoglalt részesedése folyamatosan csökken. Ennek ellenére megvan a gazdasági alapja annak, hogy egy-két évig folytatni lehessen a háborút. Mindeközben Kína láthatóan nem akar elmélyült és kiterjedt gazdasági kapcsolatot kiépíteni Oroszországgal. Neki tökéletesen megfelel, hogy Oroszország egyre inkább kiszolgáltatottá válik. Nagyon beszédes, hogy az elmúlt másfél évben háromszor találkozott Putyin a kínai elnökkel, és e három találkozó egyikén sem sikerült aláírni az Oroszország számára döntő jelentőségű Szibéria Ereje II. gázvezeték megépítésére vonatkozó megállapodást. Ehhez tudni kell, hogy

Európában most már csak három EU-s ország vásárol vezetéken orosz gázt: Szlovákia, Ausztria és Magyarország. Amíg 2021-ben a vásárolt mennyiség 155 milliárd köbméter volt, tavaly már csak 28 milliárd. És az a Gazprom, amelyik a globális válság előtt kapitalizált értékét tekintve a világ három legnagyobb cége közé tartozott, ma nincs az első hatszáz vállalat között, történelmi mélypontra van a kitermelés mennyisége és az exportált mennyiség tekintetében. A napokban a stockholmi döntőbíróóság a német Uniper nevű gázelosztó cégnek 13 milliárd eurót ítél meg a Gazprommal szemben, mert az utóbbi 2022 augusztusától nem szállított gázt a cégnek. A Gazprom részvényei, amelyek történelmi csúcson 15 dollár fölött voltak, most 1,3 dollárt érnek.

***Herskovits** Amerikában is élesek a belpolitikai helyzet. A háború a tengeren túl is tematizál, Ukrajna és Oroszország viszonya a lényegi szempont. Aktuális fejlemény, hogy immár amerikai fegyverekkel is lehet oroszországi célpontokra lőni. Olyan nagy változás ez az eddigiekhez képest? Jelent-e ez bármilyen változást az eddigi viszonyokhoz képest?*

Nagy Gábor Az Egyesült Államok és az egész világ kezd arra az eshetőségre felkészülni, hogy az Egyesült Államok következő elnökét megint Donald Trumpnak fogják hívni. Erre a belpolitikai helyzet alapján megvan az esélye. De most mégsem a belpolitikáról beszélek, hanem az Ukrajnával kapcsolatos politikáról.

***Herskovits** Van azért más összefüggés is.*

Nagy Mivel a közvélemény-kutatások azt mutatják, hogy Donald Trump agyonüthetetlen, és a szavazótábor meggyőzhetetlen, ezért mindenki elkezdett arra fölkeszűlni, hogy november első keddjén Donald Trump nyer. Nagyon nehéz eldönteni, hogy mi a jobb, pontosabban nehéz eldönteni, hogy mi a kevésbé rossz, hogyha Donald Trump nyer vagy nem nyer. A Heritage Foundation azt kutatja, hogyan lehet ebből az elnökségből még erősebb elnökséget csinálni. Egy elgondolás szerint még nagyobb hatalmat adnának az elnöknek. Amerikában nincs miniszterelnök, mint Franciaországban, ahol szintén prezidenciális a berendezkedés. A még nagyobb hatalmat Donald Trump úgy szeretné kihasználni, hogy ha ő lesz újra az elnök, arra utasítja az igazságügyi minisztert, aki az Egyesült Államokban egy személyben a legfőbb államügyész is, hogy mindenki ellen, aki csak él és mozog, beleértve Joe Bident is, indítson büntető eljárást. Ez várható. Donald Trump szeretne harmadszor is elnök lenni, noha ehhez már túl idős lenne, másrészt az amerikai alkotmány sem engedi meg. Mindezt szívesen átlépné, de mivel ez a második elnöksége lesz, és nem lehet több, attól tartanak, hogy keresztülviszi a tervét. Elszabadult hajóágyú volt 2017 és 2021 között is, de ezt négyzetre kell emelni ahhoz képest, ami várható, ha elnök lesz. Na most ha elképzelünk egy olyan országot, amelyben Donald Trump fékek és ellensúlyok nélkül működik, eléggé szörnyű kép rajzolódik ki. Ennél sokkal szörnyebb kép lehet, hogy ha Trump elveszti az elnökválasztást, és a hívei azt mondják, ugyanúgy elcsalták ezt is,

mint 2020-ban. Vannak, akik attól tartanak, hogy ehhez képest a Capitolium ostroma könnyed délutáni piknik volt csupán. Borítékolni lehet, hogy Trump azt fogja mondani, ha veszít, hogy elcsalták. A két scenárió közül az egyik rosszabb, mint a másik. Ami most Ukrajnával kapcsolatban történik, egy hülye angol kifejezéssel élve Trump Proofing: arra próbálják felkészíteni a világot, hogy jön Trump, és akkor mit kell csinálni. Ezért volt az, hogy nagyon nehezen, de végül elfogadták azt a katonai segélycsomagot, amelyik részben Izraelnek, de főleg Ukrajnának nyújt segítséget, meg egy kicsit Tajvannak is. Megpróbálnak Európával közösen kidolgozni egy olyan mechanizmust, amely anyagilag és fegyverekkel tudja segíteni Ukrajnát, akkor is, hogy ha az Egyesült Államok elnökét Donald Trumpnak hívják.

Herskovits És a NATO is azért ülészik...

Nagy Mindenki attól fél, hogy Trump 24 óra alatt úgy vetne véget az ukrainai konfliktusnak, hogy odadobná a négy megyét és a Krímet Putyinnak. Amúgy is szereti az ilyen erős embereket, mint Putyin meg Kim Dzsongun. A lényeg, hogy folyik a felkészülés arra, hogy mi lesz, ha Trump megint elnök lesz. Ami a fegyvereket illeti, kompromisszum született. Biden azt engedte meg az ukránoknak, mivel leginkább csak Amerika tud nekik fegyvert szállítani, hogy nem lőhetnek el azokkal a rakétákkal, teszem azt, Moszkváig, csak azokat az akciókat akadályozhatják meg Harkiv környékén, amelyek közvetlenül fenyegetik

Ukrajnát. Eddig az volt a szabály, hogy nem lőhetnek át ezekkel a rakétákkal és fegyverekkel orosz területre. Az új szabály az, hogy orosz területre addig lőhetnek, amíg megakadályozzák azt a támadást vagy csapatösszevonást, miegyebet, ami érintené Ukrajnát, főleg Harkivban és környékén.

Herskovits Akkor rátérünk Izraelre. Van egy tűzszüneti javaslat. A szakértők szerint nem lesz belőle semmi. Az az egyik kérdésem, hogy lesz-e. A Hamásznak, Izraelnek is vannak kifogásai, nem tűnik úgy, hogy közelednek az álláspontok. Ezenkívül van egy elég intenzív konfliktus a Hezbollah és Izrael között. Mi várható?

Gyarmati István Abban a nagyon kellemetlen helyzetben vagyok, hogy itt három országról beszélünk. Mindhárom országgal – Ukrajnával, Amerikával és Izraellel – szimpatizálok, mégis mindhárom országot tragikus helyzetben lévőnek látom. Kezdjük Izraellel. Azt szoktuk mondani, hogy Izraelben háború folyik, meg Oroszországban is háború folyik, de a kettő nem ugyanaz. Az orosz–ukrán háború klasszikus vesztfáliai világrendszerbeli háború, területszerző háború államok között. Ez egy 19. századi, 20. század elejei háborúság. Volt már ilyen, nagyon veszélyes, de menedzselhető. Tudjuk, hogy szoktak végződni. Vagy legyőzi az egyik a másikat, vagy születik valamilyen megállapodás. Még akkor is meg lehet állapodni, ha Putyin megbízhatatlan, mindenféle biztosítékokat be lehet építeni. Ukrajnát föl kéne venni a NATO-ba, és ez lenne az a bizto-

síték, ami Ukrajna számára elég lenne, Oroszországot visszatartaná, Ukrajnát meg lehetne győzni, hogy érdemes odaadni mondjuk két és fél tartományt, Luhanszkot, Donyecket és a Krímet ideiglenesen vagy de facto. Ez egy nagyon veszélyes megoldás, de volt már ilyen a történelemben. Ami Izraelben folyik, klaszszikus poszt-vesztfáliai háború, amelyben a főszerepet nem állami szereplők játsszák. Van egy igazi állami szereplő, Izrael, a többi nem állami, hanem terrorszervezet, nem tudjuk, hogyan kell velük bánni, már az al-Kaidával sem nagyon tudunk. A vesztfáliai rendszer felbomlóban van, olyan döbbenetes dolgokat látunk, hogy Izrael állam legfontosabb szövetségésévé az Egyesült Államok mellett Szaúd-Arábia lép elő, míg Irán lett az ellenség. De ha összehasonlítjuk Iránt meg Szaúd-Arábiát, én inkább Iránban élnék, mint Szaúd-Arábiában, és mégis Szaúd-Arábia a szövetségésünk. Ez egy olyan háború, amit nem ismerünk. Nem tudjuk, hogyan kell kezelni, mert a terrorszervezetekkel nem tudunk bánni. A Hamász nem elfoglalni, hanem megsemmisíteni akarja Izraelt, a folyó és a tenger között mindent, ami van, minden zsidót, minden izraelit, aztán majd ha jól mennek a dolgok, akkor a keresztényeket is a végén. És a választás, amit, mondjuk, a zsidóknak följánlanak, kicsit leegyszerúsítve az, hogy választhatsz, hogy agyonlőlek vagy lefejezlek. Izrael sem területszerző háborút folytat, hanem védekezik egy ilyen fenyegetés, egy ilyen háború ellen, de nem tudjuk, hogy ez valójában hogy működik. A nemzetközi jog nem működik. Az orosz-ukrán háborúban működik,

legfeljebb időnként megsértik. Ebben a háborúban nincs nemzetközi jog, mert az államokra vonatkozik, terrorszervezetekre nem. Ráadásul a nemzetközi jog elavult, ezt látjuk hosszú évek óta. Nem alkalmas arra, hogy a konfliktusokat kezelje. A Hamász mellett ott látjuk a Hezbollahot Libanonban. Az a véleményem, hogy az izraeli politikai és katonai vezetés egy része szeretne túllenni a Hezbollahon, és majd-hogynem provokálja a Hezbollahot, támadjatok már meg, hogy aztán szétlőhessük Libanont. Hogy mi lesz a vége, nem lehet megmondani, Teheránban fogják eldönteni, hogy mit szeretnének, de a Hezbollah sem állami szereplő, hanem terrorista szervezet. Ott vannak még a húszik, akik szintén nem állami szereplők. Mindenki mögött ott áll Irán, de Irán egyedül nem tudna semmit sem elérni. Olyan vagyok mostanában, mint Móricka, mindenről ugyanaz jut az eszembe, csak mivel már hetvenéves elmúltam, az jut eszembe, hogy Irán Oroszország nélkül nem tudta volna és nem tudná ezt a politikát folytatni. Hogy csak egy dolgot említsek, a buseri atomreaktort, ahol hasadóanyagokat állítanak elő, Oroszország akkor építette, amikor szankciók is voltak, meg atomalku is. Mégis megépült. Ehhez jön az, hogy Izraelt utolérte a végzete, számos problémával kell szembenéznie. Első problémánk a szefárd-askenázi ellentét. A szefárdok jóval ortodoxabbak, mint az askenázik. Nincs képviselőjük a kneszetben, de egyre növekszik az arányuk. Jeruzsálemben látszik, hogy ez mihez vezet. Ott vannak aztán a haszid zsidók. Ben Gurion egykor megállapodott velük, hogy nem

kell nekik katonáskodni, de akkor a haszid zsidók aránya 2-3 százalék volt. Most 20-30 százalék. Ebből adódóan előfordul az, amit Izraelről soha nem gondoltunk volna, hogy utánpótlási nehézségei vannak a hadseregnek a jelen helyzetben, tessék elképzelni! Ez hallatlan dolog, ilyen még nem volt, és nem is gondoltuk, hogy valaha előfordul. Ott vannak az izraeli belpolitikai problémák, amelyeket Netanjahu és szövetségesei, a szélsőséges pártok gerjesztenek. Ott van egy korrump miniszterelnök, aki addig van szabadlábban, amíg miniszterelnök. Ebből adódóan szeretne miniszterelnök maradni. Nem tudják kezelni a belső problémák közül az Izraelben élő milliónyi arab problémáját sem, nincsen koncepciója Izraelnek arra, hogy mi lesz az arabokkal a jövőben. Számos külső probléma is ismert. Izraelnek arra sincs koncepciója, hogy mi legyen a háborúra a megoldás. A kétállami megoldást érthető okokból elveti, nincsen rá alternatívája, nem javasol semmit. Kisfiamat szoktam említeni, aki hároméves korában egyszer azt mondta, apu, menjünk sétálni, amire azt feleltem, hogy jó, menjünk. Mire ő rávágta, hogy nem. Netanjahu is ezt csinálja. Bárki bármit javasol, azt mondja rá, hogy nem, és semmi alternatívát nem javasol. Egy olyan alternatíva is jó lenne, ami ugyanolyan irreális, mint a kétállami megoldás, de akkor lehetne valamiről beszélni. Nem feltétlenül a Hamással kellene megállapodni, de hát tudjuk, az az érv, hogy nem tárgyalunk a terroristákkal. Van az a régi vicc is, hogy mi a különbség egy terrorista és egy zsidó anya között. Hát az, hogy a terroristával lehet tárgyalni. Lehet

tárgyalni, kell is tárgyalni, én is tárgyaltam terroristával. Befogja az ember az orrát, és időnként visszalép tárgyalni velük, ami egyébként eredményre szokott vezetni. Ha példát akarok mondani, ott van az Ír Köztársasági Hadsereg. Tárgyaltunk a megoldásról, amit eleinte az IRA visszautasított, de egy idő múlva kialakult a terrorista szervezet politikai megkatonai szárnya. A politikai szárny azt mondja, hogy tárgyaljunk, hátha lehet valami megállapodást kötni, és a tárgyalásoknak az a logikája, hogy ahogy jobban belesodródik az ember, egyre jobban érdekelt abban, hogy sikerüljön. Az IRA-val is ez történt, a politikai szárny megállapodott, annak ellenére, hogy a katonai szárny nem akarta, sőt egy darabig robbantgatta a politikai szárnyat is, de a megállapodás kihúzta a talajt a terroristák lába alól, mert megszűnt a népi támogatás. A Hamásznak is van politikai szárnya, a Hezbollah-nak is. De amíg a válasz az, hogy nem, nem, nem, addig a politikai szárny szét-tárja a karját, nincs mit tenni. Izraelnek sürgősen változtatnia kellene a hozzáállásán. Az izraeli politika sajátossága, hogy minden politikus Netanjahu köpönyegéből bújt elő, pedig egy Netanjahu nélküli Likud simán koalícióra léphetne a mérsékelt, konzervatív, jobboldali erőikkel. Kívülről az arab pártok támogathatnák őket, tehát egy szilárd, stabil izraeli kormányt lehetne létrehozni, amelyik egyrészt ki tudna kászálódni ebből a válságból, és elkezdhetne dolgozni a jövőn. Izrael rengeteg hibát elkövetett. Az nem lehet igaz, hogy az izraeli hadsereg hat hónap alatt nem tudja megsemmisíteni a Hamász katonai szár-

nyát. Ott vannak Rafahban, és a megszállt Rafahból Hamász-rakétákat lőnek ki. Vagy ott vannak az alagutak. Teherautóval járható alagutakat nem lehet úgy építeni, hogy ne vegye észre az ember. Most már azt is látjuk, hogy nemcsak Gázába vezető alagutakat ástak, hanem Gázából Izraelbe vezető alagutakat is. A lényeg, hogy augusztus 7-én Izrael támogatása soha nem látott magasságokban volt a világban, ma meg soha nem látott mélységekben van. Kemény munka kellett hozzá, még akkor is, ha a palesztin szimpátia mindenféle okokból elterjed a világban. Divatos dolog lett palesztinpártinak lenni, bár nem nyíltan, csak úgy finoman. Az amerikai diák, aki tüntet a Yale Egyetemen, nem azért tüntet, mert antiszemita. Azért tüntet, mert békében és jólétben nőtt föl, az emberi jogok tiszteletben tartását nem érti, és nem érti meg, hogy miért gyilkolnak idézőjelben annyi civilt az izraeliek, ezt nem értik meg a nyugat-európaiak sem.

Herskovits Felvázoltuk a pillanatképeket. Ezek csapdájában él az Európai Unió. Elhangzott, hogy mindenki arra számított, rövid lesz a háború Oroszország és Ukrajna között, és erős integrációt eredményezett – kivéve Magyarország! Gábor mondta, hogy ahol lehet, Orbán Viktor keresztbe fekszik ezeknek a törekvéseknek, láttuk, hogy még a NATO-főtitkár is idejött, hogy személyesen próbálja terelgetni Orbán Viktort. Úgy tűnik az uniós választások után, hogy megmarad az erősebb integráció és kitartás, kérdés, hogy meddig tarthat ki a lendület, a lelkesedés. Erősödnek a félelmek, hogy nem tud

már annyi forrást áldozni az unió, olyan sejtés is van, hogy nem is feltétlenül akar. Nem mindig a legmodernebb fegyvereket kapják az ukránok, és nem mindig időben. Több ország egyre óvatosabb, arra törekednek, hogy úgy látszódjon, túlságosan nem avatkoznak be.

Nagy Gábor Az amerikaiak azért sem adják át a legmodernebb fegyvereket, mert belegondolnak abba, mi van, ha orosz kezekbe kerülnek. Az A1 Abrams tankokat nem szerelik fel a legmodernebb szoftvekekkel és vezérlésekkel, mert azt már lehetett látni az orosz győzelem napján, hogy bemutatták azokat a Leopard és Abrams tankokat, amelyeket zsákmányoltak. Az F-16-osokkal is ez a probléma. Egyrészt valójában senkinek sincs túl sok fölösleges F-16-osa, de az F-16-ossal is és a Patriot rakétarendszerrel és mindenféle amerikai rakétákkal az a probléma, hogyha az oroszok bármilyen módon megszerzik, akkor az nemcsak harc-téri eredmény, de megvan annak a veszélye, hogy mérnöki felfejtéssel hozzájutnak amerikai csúcstechnológiai, haditechnikai tudáshoz, amit nagyon nem szeretnének az amerikaiak. Ez van az amerikai visszafogottság mögött. Kínával is folyik a verseny. Ha valaki emlékszik rá, 2001 áprilisában, amikor még nem beszélhettünk szeptember 11-ről, és a világ sokkal békésebb volt, összeütközött egy amerikai felderítőgép egy őt provokáló kínai vadászgéppel, és leszállt egy szigetre az amerikai repülőgép. A kínaiak addig nem adták vissza, amíg darabokra szét nem szedték, amíg meg nem nézték, hogy mi van benne, és hogy lehet használni. Ez a fő oka annak,

hogy az amerikaiak a legmodernebb fegyvereket miért nem adják oda. Nehogy az oroszok kezébe kerüljön a technológia.

Herskovits Időzzünk itt el. Közben fejlődik az orosz haditechnika is. Gyakran elhangzik, hogy Európára is komoly veszélyt jelent az orosz elektronikai hadviselés.

Sz. Bíró A dolog haditechnikai részéhez nem merek hozzászólni, merthogy ehhez nem értek. De azért azon érdemes elgondolkodni, hogy a Nyugat gazdasági segítségének nagyságrendje messze nem olyan mértékű, ami megroppantaná ezeket a gazdaságokat. A háború kitörése óta az ukránok háromféle módon kapnak segítséget. Egyfelől közvetlen pénzügyi segítség formájában, másfelől fegyverek és lőszeresek szállításával, harmadrészt humanitárius segítségként. Ugyan nem lebecsülendő mindaz, amit eddig kaptak, de például az Egyesült Államok mind ez ideig GDP-arányosan még fél százalékát sem adta oda a GDP-jének. Mindössze öt olyan állam van, amely – kétoldalú megállapodások keretében – bruttó hazai termékének legalább egy százalékát vagy annál nagyobb részét adta oda az ukránoknak a majdnem két és fél éve tartó háború alatt: a három balti állam, Norvégia és Dánia. További öt-hat olyan állam van még, amelyik az EU intézményein keresztül, illetve a kétoldalú megállapodással együttesen egy százalék fölötti támogatást adott. Jellemző, hogy az Egyesült Államok 1941 és 1945 között a kölcsönbérleti szerződés keretében a briteknek, a szovjeteknek, illetve

egy idő után a francia ellenállásnak az amerikai GDP négy százalékát adta oda. A jó féléves csúszással odaítélt mostani 61 milliárd dolláros segítség sem úgy néz ki, hogy egy az egyben fegyvervásárlásra ad lehetőséget az ukránok számára. Ebből kevesebb, mint 16 milliárdot erre lehet költeni, a többi az amerikai hadseregnek jut, hogy pótolja azokat a fegyvereket modernebb eszközökkel, amelyeket már átadott az ukránoknak. Egy másik része a 61 milliárdnak arra megy, hogy az amerikai hadsereg az Európába, Ukrajnába irányuló szállításokat, a szállítások védelmét fedezze, és van még egy tétel, ami viszont nagyon fontos, hogy az állam elkezdje támogatni a hadianyag-termelést, tehát az állam inspirálni kezdi, hogy a magánszektor anyagi segítséget kapva fokozza a lőszerés a fegyvergyártást. Európának is lenne feladata, merthogy védelmi téren komoly lemaradásban van. 2022-ben, a háború első évében az Európai Unió országainak együttes védelmi kiadása 240 milliárd euró volt, tehát jócskán kevesebb, mint 300 milliárd dollár. Az amerikai védelmi költségvetés 900 milliárd dollár körüli. Ez a bizonyos 240 milliárd eurós védelmi költségvetés az Európai Unió globális GDP-jének mindössze 1,5 százaléka.

Gyarmati Gyakran elhangzik, hogy nincs elég fegyver. Kérem szépen, tessék már megtippelni, hány darab F-16-os lehet szolgálatban jelenleg a világon. Mondjanak egy számot! Valaki?

(Többen a hallgatóság soraiból)
Több ezer? Háromezer?

Gyarmati Négyezer-hatszáz darab van hivatalosan szolgálatban. Ebből nem jut az ukránoknak? Egyáltalán, amikor Donald Trump nem engedett pénzt adni az amerikai költségvetésből, miért nem vett az Európai Unió amerikai fegyvereket európai uniós pénzből? Az Európai Unió majdnem 500 millió ember, a GDP-je sokszorosa Oroszországnak, fölülmúlja az Egyesült Államokét is, és mégis a negyedét költjük katonai költségvetésre, és sírunk – a német elvtársakkal az élen –, hogy hú, ez mennyire megterhelő. Szóval azt gondolom, hogy itt alapvető politikai problémák vannak, és amíg nem ég körmünkre a helyzet, addig valószínűleg nem is fogunk változtatni rajta. Csak akkor már lehet, hogy késő lesz. Még egy szó a provokációkról, amelyek mindig lehetségesek, aminek következtében kitörhet a NATO–Oroszország-konfliktus. Moldova egy részét Oroszország megszállva tartja. Ez a Dnyeszteren Túli Terület (Transznisztria) közel Odesszához. Én többször mentem Moldovából Odesszába hétvégét eltölteni, mikor ott szolgáltam. Át kell menni Transznisztrián, és pillanatok alatt ott van az ember. Tehát ha Odessza kell nekem, márpedig az nagyon kéne, akkor ott van Moldova, és ha Moldova kell, akkor ott van Odessza, és ha Odesszát elfoglalják, akkor a partot is elfoglalják, mert akkor Ukrajna olyan lesz, mint Szerbia, Oroszország meg olyan lesz, mint Horvátország egy hosszú tengerparti farokkal, és mint láttuk, ez nem egy kivételes dolog. A másik, amiről nem szoktunk sokat beszélni, bár Európának rossz tapasztalatai vannak a korridorokkal. Most is van egy Suwalki korridor, amelyik

Oroszországból Litvánián keresztül Königsbergbe, Kalinyingrádba vezet. Ez egy zárt folyosó, ahol lepecsételt vonatok haladnak át megállás nélkül. A megállapodást az oroszok nem tudják kijátszani. Amióta a Balti-tenger NATO-tenger lett, az oroszok nem tudnak a Balti-tengeren keresztül Königsbergbe semmit sem szállítani úgy, hogy ne lássák őket. A harmadik a taktikai nukleáris fegyver. Nagy jelentőségű volt régen, mikor például Kubába ilyeneket telepítettek. Ma már igazából nincs katonai jelentősége. Hogy miért volt nagy jelentőségű? Gyorsan odaért, pontos volt, kicsi volt a robbanófeje, és nagyot robbant. Manapság ha nukleáris fegyvert akarunk alkalmazni, a stratégiai nukleáris fegyverek ugyanolyan gyorsan elérik Moszkvát, mint egy taktikai nukleáris fegyver. A hagyományos fegyverek pusztító ereje simán eléri ma már a taktikai nukleáris fegyverek erejét. Joe Biden azt el is mondta, csak nem szoktuk reklámozni, hogy ha Oroszország taktikai nukleáris fegyvereket alkalmaz Ukrajnában, akkor az Egyesült Államok hagyományos fegyverekkel megsemmisíti az egész orosz haderőt, ami Ukrajnában állomásozik, ami azért sokkal több, mint egy darab nukleáris fegyver, de képesek rá az amerikaiak. Csak mindig bedőlünk putyini blöfföknek. Azt mondod, Medvegyev elvtárs, hogy taktikai nukleáris fegyvert fogtok alkalmazni? Nézzük meg! Nem fogtok. Oroszországban nem úgy van, hogy Putyin megnyomja a gombot, és indul a rakéta. Ott van még a hadügyminisztérium, a honvédelmi minisztérium, a vezérkari főnök, ilyen-olyan parancsnokok, hat-hét stáción megy át a pa-

rancs, mire odaérnek a gombhoz. És egyáltalán nem lehet biztos Putyin abban, hogy a katonák végrehajtják a parancsot. Szóval nem kéne bedőlni olyan könnyen ennek a Putyin nevű jóembernek.

*Herskovits Nem tudjuk megke-
rülni, hogy Magyarországot is elhe-
lyezzük ebben a történetben, mert ha
valaki úgy viselkedik, mint egy hisz-
tis kisgyerek, az egyértelműen Orbán
Viktor, aki minderre azt fogja mon-
dani, hogy nem, és mint említettem,
a NATO-főtítkár eljött ide, hogy pró-
báljon puhatólózni, nem fog-e Orbán
keresztbe feküdni mindenféle NATO-
terveknek. Hova vezet ez? Már annyi-
szor próbáltuk megfejtetni, de próbál-
juk meg most is.*

12

Gyarmati Mi a megállapodás lé-
nyege, ami óriási propagandagyőze-
lem volt? Megkaptuk, hogy érvényes
a NATO-szerződés, óriási vívmány.
Azt is megkaptuk, hogy nem próbál-
nak meg megkerülni minket a dön-
tőshozatalban, amit már többször
megtettek a NATO-n belül – helye-
sen. Az, hogy hoznak egy döntést, és
mi megszavazzuk, de nem veszünk
részt benne, ez a NATO-n kívüli ak-
ciókra természetes, a NATO-n belüli
akciókra pedig ez a lehetőség fönnáll,
úgy hívják, hogy 5. cikkely, abban
benne van ez is. Tehát tulajdonkép-
pen azt kaptuk meg, hogy érvényes
a NATO-szerződés, viszont megígér-
tük, hogy nem fogunk zajongani a
döntőshozatalban. A döntőshozatalt
óriási vita fogja megelőzni, rettenet-
esen nagy nézeteltérések vannak,
és ne higgyük már el, hogy nem
Magyarország az egyetlen, amely-
nek problémái vannak a NATO-ban.
Nagyon nagy vita lesz a németek és

a britek között. Magyarország ak-
kor teszi a legjobbat, ha nem szólal
meg. Nem kötelességem pártunkat
és kormányunkat megvédeni, Orbán
mondta egykor, ne azt nézzék, amit
mondok, hanem hogy mit csinálok.
Tehát amit az ország csinál, az sok-
kal pozitívabb, mint amit mond. Volt
például egy 90 ezer fős NATO-had-
gyakorlat nem olyan régen Magyar-
országon, arról szólt, hogy mi van
akkor, ha Oroszország megtámadja
valamelyik NATO-országot. Ezen
a Magyar Honvédség teljes erőbe-
dobással részt vett a tervezésben, a
végrehajtásban. Hogy majd ha kell,
tudják, hogy mit kell csinálni. Ezzel
a háborús propagandával most a vá-
lasztások után szépen le lehet állni.

Sz. Bíró Nehéz lejönni erről a bő-
dítő szerről. Tegnap a reptérről jöt-
tem haza, és a kocsiban hallgattam a
Kossuth rádiót. Az egy órás hírekben
egyetlen mondat hangzott el, hogy
tudniillik minden követelésünk tel-
jesült, mi kívül maradunk az ukraj-
nai misszión, se fegyvert, se katonát
nem adunk. De azt már elfelejtették
hozzátenni, hogy a többség akarata-
val nem fogunk szembehelyezkedni,
és hagyjuk a NATO többi tagállamát
cselekedni. Aljas dolog ezzel a hábo-
rús propagandával operálni és azt a
benyomást kelteni, hogy az agresszió
áldozatává vált állam segítése illegi-
tim, és eszkalálja a konfliktust. A II.
világháború utáni nemzetközi rend
alappillére az ENSZ Alapokmánya,
amelynek 51. paragrafusa kimondja,
hogy két esetben legitim a fegyveres
erőszak alkalmazása. Egyfelől ab-
ban az esetben, amikor a Biztonsági
Tanács erre felhatalmazást ad, más-
felől abban az esetben, amikor egy
ország fegyveres támadás, agresszió

áldozatává válik. Ebben az esetben mindaddig legitim a megtámadott ország, az agresszió áldozatává vált ország fegyveres ellenállása, amíg össze nem ül a Biztonsági Tanács, és az ügyben nem rendelkezik. De miután a Biztonsági Tanács egyik állandó tagja, Oroszország az agresszor, arra számítani, hogy ezen a fórumon megoldás születik, nyilvánvalóan dőreség. A szöveg azonban úgy folytatódik, hogy az agresszió áldozatává vált országot megilleti az egyéni és a kollektív védelem joga, ami azt jelenti, hogy legitim módon fordulhat más országokhoz segítségért. És ezek a más országok fogják eldönteni, hogy ez a segítség diplomáciai, politika, gazdasági, fegyverszállításban megvalósuló, hírszerzési vagy akár közvetlen fegyveres segítségnyújtás lesz-e. Nyilvánvaló, hogy a Nyugat azért nem teszi meg ezt az utóbbit, mert nem akar Oroszországgal közvetlen konfliktusba keveredni. Azt azonban lehet látni, hogy egyre több és egyre jelentősebb segítséget próbál nyújtani, mert beláthatatlan következményei lennének annak, ha Ukrajna vereséget szenvedne. Ugyanakkor vannak félelmei a Nyugatnak. Egyrészt fél a konfliktus eszkalálódásától, másrészt fél attól, hogy Oroszország esetleges súlyos veresége nyomán káoszba süllyed, harmadrészt pedig attól fél, hogy Moszkva oly közel kerül Pekinghez, hogy öleléséből a későbbiekben nem lehet majd kiszabadítani. Nem gondolom, hogy ezek az aggodalmak alaptalanok lennének, de némiképp eltúlozottnak érzem.

Nagy Ha arról beszélünk, hogy Orbán Viktor és Magyarország mit tesz a nemzetközi térben, sokkal

nagyobb kihívásokat látok az európai parlamenti választások után. Láthattuk, hogy az Európai Bíróság hogyan döntött. Azért az nem kevés pénz, amit Magyarországnak ki kell fizetni, pontosabban nem kapjuk meg a támogatásokból. Az EU végre rájött arra, hogy Orbán Viktort és a NER-t ott lehet megfogni, hogy nem öntjük bele a pénzt, mert ha nem öntjük bele a pénzt, akkor azt nem tudják olyan könnyen átcsatornázni a jószágigazgatóhoz és a vejhez. Tudják, hogy a zsebénél kell megfogni Orbán Viktort. Ez jelen pillanatban, én úgy gondolom, ha kompromisszumok árán is, de működik. Engedtek bizonyos tételeket, hogy Magyarország lehívjon, és nem engedtek más tételeket. A magyar gazdaság nincs jó állapotban, ingatag a gazdasági növekedés, a költségvetés, a külső egyensúly. Magyarországnak szüksége van pénzre, Magyarország olyan mennyiségű pénzt soha nem fog kapni Kínától, mint amennyit az Európai Uniótól kaphat. Ami a 7. cikkelyt illeti Magyarországgal szemben, Donald Tuskék győzelme után Lengyelországra nem lehet számítani, hogy kölcsönösen vétőzzünk, Ficóban nem lehet bízni, mert megvan a magához való esze, legyen bármilyen populista, nem akar szembemenni az Európai Unióval a saját és Szlovákia jól felfogott érdekében. Tehát a legfőbb kihívás Orbán számára, hogy még kevésbé fog jönni a pénz, máshonnan sem jön a pénz, a magyar gazdaság pedig önállóan nem képes azt a befektetési potenciált előteremteni, amiben az EU segíthetne. A másik, hogy ahogy öt éve, 2019-ben, Orbán most is abban bízott, hogy lesz egy nagy szélsőjobbaldali áttörés, az élére áll,

és az Európai Unióban móresre tanítjuk azt a Néppártot, amelyiket el kellett hagynunk, móresre tanítjuk a liberálisokat, a zöldeket, a baloldalt és mindenkit, akit móresre lehet tanítani. Ez most sem következett be. Ráadásul az *Economist* címlapján a választások után három nő szerepelt, Von der Leyen, Giorgia Meloni és Marine Le Pen. Ők határozhatják meg vagy befolyásolhatják az Európai Unió sorsát. Ha szigorúan a számokat nézzük az európai parlamenti választások után, a Néppárt megerősödött, és második helyen maradtak a szocialisták, de majdnem ehhez hasonló erejűvé lett az ECR és az ID (Európai Konzervatívok és Reformerek Pártja; Identitás és Demokrácia). Orbán Viktor problémája, hogy egyetlen frakció sem kér belőle. A Kreml-barátság miatt, az Ukrajnával kapcsolatos álláspont miatt és egyáltalán azon álláspont miatt, hogy szembemegy az Európai Unióval minden lehetséges módon. Én elküldelek téged melegebb éghajlatra, de azért a pénzt add ide, kicsit leegyszerűsítve ez a magyar külpolitika az EU-val kapcsolatban. Orbán úgy tervezte, hogy a Néppártból való távozás után a szélsőjobb oldali áttörésig kibekkeli az időt, De mivel ez az áttörés, amiben alaptalanul bízott, nem történt meg, neki most föl van adva a lecke. Vele nem igazán hiszem, hogy beszélni akar különösebben akár Le Pen, akár Meloni bármiféle szövetségről mindaddig, amíg az álláspontja Ukrajnával vagy Oroszországgal kapcsolatban nem változik. Itt neki az a tét, hogy a lapokat most fogják leosztani öt évre. Ez focinyelven azt jelenti, hogy most vagy beletörődik abba, hogy a partvonalon

kívülről nézi azt, hogy a nagyok játszanak, vagy pedig szerelést kell váltania, és fölölteni azt a mezt, ami az Európai Unió számára elfogadható. És akkor beveszik játékosnak, de soha nem lesz az a csapatkapitány, ami szeretne lenni. Nem tudom elképzelni azt, hogy bejártssa magát abba a csapatba, amelyik a pályán van. Bele kell majd törődnie, hogy nem neki adnak labdát.

Gyarmati Én azt várom, hogy Le Pen erősödni fog, de nem annyira, mint az európai parlamenti választásokon, és tovább fog melonizálódni. Együttműködés lesz az ECR és az ID között, de egyesülés nem. Von der Leyen a három nagyszony közül a harmadik, megvan ugyan a többsége, de sokan a baloldalon nem akarják megszavazni, úgyhogy szüksége lesz a Tisza szavazataira. A KDNP önként kilép az EPP-ből, bemegy Magyar Péter öt képviselője. Orbán Viktornak nincs más racionálisan elképzelhető helye, mint az ECR, de Meloni Ukrajna ügyében nagyot változott, és ez nem kapott elég hangsúlyt a magyar sajtóban. Bár azt gondolom, hogy óriási jelentőségű, hogy Meloni aláírta a migrációs paktumot. Ezzel együtt Orbán Viktornak és a Fidesznek ott a helye az ECR-ben. Von der Leyent újraválasztják, de kell hozzá néhány Meloni-szavazat is.

Herskovits Várjuk a hozzászólásokat.

Farkas Zoltán Le Pen kampányát annak idején egy csehországi bankon keresztül támogatták az oroszok. Támogatta a kampányát az MKB Bank is. Mi történt azóta? Le Pen nem hálás a segítségért?

Nagy A hála nem politikai kategória.

Vásárhelyi Júlia Meloni óriási előnye, hogy nem oroszpárti. Le Pen viszont az. Ez a két szélsőjobboldali frakció és ez a két nő riválisai egymásnak, tehát már csak azért sem fognak összefogni vagy összeolvadni, mert mindegyik főnök akar lenni. Franciaországban Le Pen nagyon erős, Olaszországban továbbra is nagyon erős Meloni, mindketten úgy érzik, hogy főszerepet kell kapniuk. A harmadik Orbán Viktor, aki szintén főszerepre vár.

Nagy De ő biztos nem kap szerepet.

Komlós Attila Két rövid kérdést szeretnék feltenni, az egyik Sz. Bíró Zoltánhoz szól, a másik Gyarmati Istvánhoz. Az orosz háborúval kapcsolatban kérdezném, hogy a háború támogatottsága az orosz közvéleményben milyen erős. Különös tekintettel arra, hogy spirituálisan is támogatva van az orosz ortodox egyház által, különösen is Kirill pátriárka, minden oroszok pátriárkája személyében, aki a russzkij mir elméletet felemelte valahova az ég és föld közé. Ha ez megvan, kérdés, hogy egy háború befejezése után, amely befejezés, mondjuk, egy rövid periódus alatt megtörténhet, ez a fajta közvélemény-átítatottság hogyan fog tovább élni, mi lesz vele. Nem lehet csak úgy lekapcsolni, mint a villanyt. A másik kérdés Gyarmati nagykövet úrhoz szólna Izrael-ügyben, nevezetesen a háború egyik fontos kérdése volt, most is az, a túsók kérdése. Laikus szemmel elképzelhetetlen, hogy egy állam

megengedje magának, hogy lemond a túsokról. Különösen akkor érdekes a kérdés, hogyha egy reménybeli tüzszünet eléréséhez is elég lenne, ha a palesztinok, ha jól tudom, elengednék a túsokat. Miért nem kerül erre sor?

Sz. Bíró Nagyon nehéz az orosz társadalom tényleges állapotát pontosan felmérni. Oroszországban három nagy közvélemény-kutató intézet működik több kisebb mellett, de a három nagyból kettő a Kreml áldásos és közvetlen felügyelete alatt végzi munkáját. Van egy harmadik, a Levada Központ, amelyet persze, miután független, a hatalom pillanatokon belül idegen ügynökké nyilvánította. De az az érdekes, hogy a két Kreml felügyelte intézmény lényegében ugyanazt méri, mint a Levada, ami azt jelenti, hogy a háború kitörésétől kezdve hónapról hónapra megkérdezik az orosz társadalmat arról, hogy támogatja-e a „különleges katonai műveletet”. A lehetséges válaszok: határozottan támogatom, inkább támogatom, határozottan ellenzem, inkább ellenzem. A határozottan támogató és az inkább támogatók aránya még a független Levada Központ mérései szerint is rezzenéstelenül a megkérdezettek háromnegyedét teszi ki, de arra vonatkozóan semmiféle kapaszkodónk nincs, hogy ezt félelemből, cinizusból, karriervágyból, alkalmazkodásból mondják-e. Erre vonatkozóan az égadta világon semmit nem tudunk. Az Orosz Tudományos Akadémia szociológiai kutatóintézete több mint húsz évre évről évre készít egy nagy, durván száz kérdésből álló felmérést *Hogyan élsz,*

Oroszország? címmel, és annak a legutolsó mérése azzal a kérdéssel fejeződött be, hogy Oroszország újjászületését a válaszadók mely alábbi fogalmakhoz, illetve intézményekhez kapcsolják leginkább. És lehetséges válaszként 24-25 fogalmat, illetve intézményt kínál fel a kérdőív. A legtöbben a társadalmi igazságosságot választották, ami nem is meglepő egy olyan országban, ahol csaknem tizenötszörös a jövedelmi különbség a felső és az alsó decilishez tartozók között, és akkor még nem beszéltünk a még ennél is jóval nagyobb tulajdoni különbségekről. Ugyanakkor a második helyen a béke áll. Az ugyan a felmérésből nem derül ki, hogy milyen feltételek mellett fogadnák el a békét, de az igen, hogy a nagy többség békét akar. Ez az eredmény már csak azért is figyelmet érdemlő, mert a válaszlehetőségek között ott szerepelt az Orosz Birodalom, a Szovjetunió, a pravoszlávia is. De ezeket nagyon kevesen jelölték meg. Tették ezt annak ellenére, hogy a propaganda már egy ideje a sajátos orosz fejlődés szerelmese, annak dallamait dúdolja, és arról próbálja az orosz társadalmat meggyőzni, hogy a nyugati minták átvételének egyszer s mindenkorra vége van. Ami Kirill vagy általában a pravoszlávia szerepét illeti, azt látjuk, hogy Oroszország nem Lengyelország. Oroszországban a vallásosság messze nem olyan szerepet tölt be társadalomban – főleg annak városi, urbanizált részében –, mint amilyen szerepet betölt a katolicizmus Lengyelországban. Látványosnak tűnhet Kirill nem egy megnyilatkozása, de én ennek a szerepét és súlyát semmilyen kö-

rülmények között nem túloznám el. Az valóban nagy kérdés, hogyha ezt a háború valamikor és valamilyen körülmények között, amiről nem tudunk egyelőre semmi igazán megfoghatóat mondani, befejeződik, akkor – legalábbis egyelőre úgy fest – a Kreml bármit eladhat győzelemként, vagyis az az érzésem, hogy semmi nem veszélyezteti Putyin pozícióját. De ha egyszer eljön az a pillanat, hogy olyan vezetést kap Oroszország, amely úgy gondolja, hogy zsákutca az Európától való elfordulás – már csak azért is, mert a lakosság háromnegyede európai területen él, a GDP háromnegyedét Oroszország európai területén állítják elő, és mégiscsak nagyon erős az oroszok európai identitása –, akkor kitartó munkával vissza lehet vezetni az orosz társadalmat a valóságba. Az oroszok, legalábbis I. Pétertől, a 18. század elejétől Európa-identitásúak annak ellenére is, hogy van ebben a több mint háromszáz éves periódusban nem egy olyan időszak, amikor meg akarták őket győzni arról, hogy mondjanak nemet Európára. Ilyen volt a 19. század derekán I. Miklós uralma, de legfontosabb vonatkozásaiban ilyen volt maga a szovjet projekt is, ami grandiózus elzárkózási kísérlet volt a nyugatos modelltől. Tény, hogy a társadalom jelentős részét a putyini propaganda derekasan megvezette, és ebből a képzelt világból nem lesz egyszerű feladat visszavezetni a realitások közé. Hosszú időbe telik, amíg az orosz társadalom kijózanodik.

Gyarmati Sajnos a második kérdésre gyorsan, röviden tudok válaszolni. Ez a kiszabadítjuk a túsokat

és megsemmisítjük a Hamászt, két egymással összeegyeztethetetlen cél, amit az izraeli politikai vezetés nem túlságosan korrekt politikai célokból kitűzött maga elé. A Hamász terrorista szervezet, az nem úgy megy, hogy egyszer csak szabadon engedi a túszoikat. Sajnos amikor a túszejtés megtörténik, és láttuk, hogyan alakulnak az események, akkor azt is be kell árazni, hogy úgy mondjam, hogy a túszoik nagy része nem fog kiszabadulni.

Komlós És ezt hogy magyarázza meg a kormány a lakosságunk?

Gyarmati István Nehezen. Bismarcktól tudjuk, hogy a háború első áldozata az igazság.

Eörsi Mátyás Egy kiegészítést szeretnék tenni az ECR-rel kapcsolatban. Noha még a brit konzervatívok alapították 2009-ben, ez egy alapvetően atlantista csapat, amely az Európai Unió védelmét is leginkább az Egyesült Államokkal való szövetségben látja. Senki nem tartja őket szélsőjobboldalinak, Bokros Lajos is tagja volt. Mégis hajlamosak vagyunk arra, hogyha meghalljuk az ECR nevét, azt mondjuk, hogy ezek mind borzalmas emberek. Nem azok, miközben az Európai Unióról másképpen vélekednek, mint mi. Ezért egyébként Orbán számára oda sincs belépés, mert az oroszpolitikájával és nem atlanti lépéseivel sehogy sem fér be oda se. Az ID-be

(Identitás és Demokrácia) éppenséggel beférhetne, de van itt egy bökkenő, hogy nemcsak Magyarországon van Fidesz, hanem Szlovákiában és Romániában is. Ezeknek a környező országokban lévő erőpártoknak a politikája nem kis tekintetben kisebbségellenes, és nagyon szeretnek a magyarokkal ijesztgetni: ők ülnek ebben a frakcióban. Ide kéne a Fidesznek beülnie ahhoz, hogy elmondja a saját szavazóinak, milyen sikeresen politizál. Lényegében az ICR–ID-egyesülés lehetetlenségét, illetve Orbán bárhova csatlakozását szerettem volna egy kicsit még jobban megvilágítani.

P. Szűcs Mindenkinek megköszönöm az aktív részvételt. Azt hiszem, még soha nem volt ennyire konvergencia az előadás a folyóiratunk címével: *Mozgó Világ*. Hadd foglaljam össze röviden az elhangzottakat. Zoli azt mondta, van rá remény, hogy az a bizonyos híres orosz intelligencia kihátrál a zsákutcából. Nagy Gábor azt mondta, az lenne a jobbik változat, ha a capitoliumi forgatókönyv nem következne be. Ez, mondhatnám, tulajdonképpen két vonat egymással szemben. Egyedül Pista mondta azt, hogy nincsen remény. Na most, ha ezt a három álláspontot kifeszítjük, lehet, hogy stimmelne a Bermuda-háromszögre vonatkozó metafora. Köszönöm a figyelmet. (*Taps.*)

Csillaghullás

Rendkívüli emberrel találkozni annyi, mint csillaghullást látni. Vagy annál is több.

Augusztus volt, amikor egy szigligeti kapualjban majdnem feldöntöttem egy magas, karcsú, középkorú férfit. És mert a kapualj az Alkotóházhoz tartozott, be is mutatkoztunk egymásnak. – Ön írta a *Kobaltországot*? – kérdezte a férfi. – Én meg csak túrom, túrom a földet! – Egyszerre volt szerény és kedves, de érthetetlen is. Engem nem szoktak észrevenni. És mi az a földtúrás?

Hazajövet hamarosan megtudtam. Kisétáltunk együtt a helyszínre, a budai Királyi Vár bejáratához, ahol már el lettek tüntetve a nyomok.

– Szobrok voltak itt – mondta a férfi. – Gótikus szobrok a föld alatt.

– És ön? – kérdeztem. – Ön vezette az ásatást?

– Végül is igen. De előtte megfizettem az árát. Tudja, meg voltam győződve róla, hogy ez egy szobortemető, Zsigmond király idejéből. Évekig küszködtem, de nem kaptam engedélyt az ásatáshoz. Azt mondták, történész ne szóljon bele a régészek dolgába. Azt mondták, az egész csak ábránd. És meg is büntettek, kineveztek az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatójának.

– De hát az egy nagy értékű múzeum!

– Az, nagy értékű, de valaki szervezett oda egy képrablást, és én börtönbe kerültem. Egy évig ültem. Rászoktam az ivásra.

– És a család?

– A háború alatt nősültem meg, nem volt szerelmi házasság, inkább barátság. El is váltunk volna, de a feleségem zsidó volt, keményedtek a zsidótörvények, az ember bajban nem hagyja ott a társát. A háború után elváltunk, feleségem a kisfiunkkal Amerikába ment.

– Ön pedig itt maradt egyedül.

– Én megkaptam az engedélyt az ásatásra! A börtönbeli rabok jöttek velem ásni, megtanulták a finom kézmozgást, a késkezelést! Délben azt mondták: „Professzor úr, engedjen el bennünket a kocsmába!” „Fiúk – mondtam –, ha nem jöttök vissza, engem megint bevisznek a börtönbe!” De mindennap visszajöttek.

– Professzor úr, ez nagyon jó történet.

– Bányászok is dolgoztak velünk. Egyszer csak az egyik, a neve Szerencsés Imre, felkiált: „Professzor úr! Itt van egy fej!” És előkerült az első gótikus szoborfej. És attól fogva kijöttek a föld alól a fejek, a testek, a korabeli ruhák, a hosszú köpenyek! Egy hatalmas gyűjtemény!

– Sosem hallottam ekkora megvalósult álmot!

– A legnehezebb a Madonna fejének helyre illesztése volt. El kellett találni, hogy hova néz, de végül sikerült.

Sikerült. A professzorral kötött barátságom Budapesten is folytatódott. Ha elutazott, leveleztünk. Egyszer azt írta: „Megdöglött az, aki börtönbe juttatott.” „De professor úr – válaszoltam –, mégiscsak ember volt.” „Nem tudom, hogy az volt-e.”

És vajon mit szóltak a tudós kollégák, akik álomvilágba taszították a szobrokat? Erről többé nem beszéltünk.

Egyszer a Markó utcában futottunk össze, a professzor feketében volt, a bíróságra ment. Második feleségének, egy arisztokrata hölgynek a lányát meggyilkolták. „Rossz társaságba keveredett.” A Sors osztogat. A professzor magánélete nem, az nem sikerült.

– Harmadik feleségem mellett nyugalma van – mondta.

Egy nyáron Magyarországra látogatott első házasságából való fia és annak a lánykája. A kislány csak angolul beszélt, a professzor megkért, álljak be tolmácsnak. Nagyon egyszerű házacszában nyaraltak, az erdőben, egy forrásnál mosakodtak. A konyhából csapkodás hallatszott.

– Ti ott beszélgettek! – kiáltotta az asszony. – Én meg főzök, mosogatok, mint egy cseléd!

*

Utoljára egy teherautó fülkéjében láttam a professzort. Kihajolt az ablakon, és boldogan nézett rám. – Ott fogok lakni a szobraim közelében – mondta. – A Várnegyedben kaptam lakást.

Boldog voltam én is. Korona került az egykori álomra. A szobrokhoz özönlöttek a magyar és a külföldi nézők, művészek, újságírók. A jelmeztervezők a Várban, a kiállításon lemásolták a gótikus ruhákat. A professzor majdnem minden szobrot lefotózott, lerajzolt nekem.

A Várnegyedben aztán hamarosan elérte egy szívroham. Nézem a képeket. Nézem a Madonnát. Igen, a Madonna őt látja. Lefelé néz.

19

A varsói kávéház

Boldog idők, amikor az Írószövetség még egységes volt, és kirándulni küldte az írókat külföldre! 1963 és 67 között Szlovákián át Lengyelországba utaztunk, bérelt autóbusszal, és az út 2000, azaz kétezer forintba került, felét az Írószövetség fizette.

Kis csoport volt az utasoké, nemrég halt meg az utolsó előtti utazó, már csak én vagyok itt valameddig. Jött velünk egy idősebb házaspár, az asszony költő, a férfi prózaíró. Az autóbusz hátuljában négyen ültek, négy hatalmas termetű férfi, egyiküknél nagy fonott kosárban vodkásüvegek, itthon nem váltották vissza őket, de Lengyelországban igen, darabját egy zlotyért. Mi nők hárman voltunk a busz elején. Egyikünk valamelyik ázsiai nyelvből fordított, a másik drámát írt, nekem verseskönyvem jelent meg, egy kritikus azt írta róla, „kudarc”. Föllélegeztem a külföldi úton, a régi magyar városokban régi magyar vendégszeretettel fogadtak, és a bájos Eperjes városkában

azt mondogatták: „Nápolyt látni és meghalni, Eperjest látni és életben maradni!” Nagyon jó volt ezt hallani, és nagyon vigasztaló.

Krakkó izgalmasan szépnek látszott, Varsó ijesztően fájdalmasnak. – Ide jöttem az első randevúra – mondta a sötét kávéház előtt egy lengyel hölgy, benéztünk, de a kávéháznak nem volt belseje, és az egész hosszú utcában csak a házak eleje nyílt felénk, mögötte semmi. A várost porig lebombázták, a lengyelek fölépítették az álmaikat. Nem messze állt egy óriási, lomha épület, stílusa egy szovjet minisztériumé. Amikor a nagy francia színész, Gérard Philipe Varsóban járt, állítólag azt mondta rá: „C'est petit, mais joli!”

Kollégiumban laktunk, nem volt fürdőszobánk, csak egy vízcsap a szoba sarkában. Drámaíró kolléganóm sokat énekelt, erős hangja volt, és sima, vörösesbarna haja. Első este elrontotta a gyomrát, és megkért, kopogjak be a férfiakhoz; annál, aki a vodkásüvegeket ide cipelte, mindig van hánytató. Bekopogtam, a vodkás férfi lehetett vagy száz kiló, meztelenül jött az ajtóhoz, törülközőt nyomott maga elé, de a hánytatót kihozta. Aznap éjjel alig aludtam.

Aztán hazajöttünk, most ért el a tudatomig, hogy a pesti házak falán még ott vannak a háborús golyónyomok, de a kávéháznak látszik a belseje. A Kedves eszpresszóba nem nyitottam be, nem zongorázott odabenn Cziffra György, és Zoli sem volt már mellettem. A tanári katedráról bekerültem a Rádióba, élveztem az eleven munkát, délben a pagoda formájú büfében ebédeltem, és bámultam a korszak nagy tehetségű riportereit, Rapcsányit, Vértessyt, Czigány Gyurit, Sipos Tamást. A stúdiókból kiszűrődött a zene, vagy csak úgy képzeltem.

20

Egy délben belépett a pagoda üvegajtaján a vörösesbarna hajú lány, akit Varsóban láttam utoljára. Megállt előttem. – Befejeztem egy munkámat – mondta –, gyere, ünnepeljük meg! – A Rákóczi úton egy kis elhanyagolt kávéházba mentünk. – Két konyakot – hallottam az asztal fölött. Aztán: – Még két konyakot! – Csak egyet – mondtam. Négy vagy öt féldecit megivott, nem szóltam rá. Fölnézett.

– Emlékszel, hogy Varsóban, amikor mosakodtál, kimentem a szobából?

– Nem figyeltem, de hát ez természetes.

– Sigmund Freud szerint mindegy, hogy férfit vagy nőt szeret az ember.

A szerelem a lényeg, Kérek még egy féldecit.

– Ne igyál – mondtam. – Rosszul leszel.

– Nem leszek. Választ várok a kérdésemre.

– Mit akarsz?

– Téged.

– Én nem hiszek Freudnak. Undorodom egy másik nő testétől. A mozdonygári zuhanyozóban is utáltam a nőszagot. Gyere, induljunk el.

Fizetett, kimentünk az utcára, a kávéház előtt rám esett. – Szeretlek! – sikoltotta. – Szeretlek!

– Kérlek, menjünk. Próbálj előre lépni.

A Rákóczi úton még járt a villamos, elvergődtünk a megállóig. Jött a 44-es, én nem szálltam fel. Félttem tőle. Betuszkoltam az ajtó mögé. Régi típusú, félig nyitott ajtó volt. – Nem kísérsz haza? – Nem. Haza tudsz egyedül menni. – Kísérj haza! Leesek! – Átbukott az ajtón. Visszaerőltettem. – Le fogok esni! – Fogódkodj meg!

– Nem szégyelli magát? – ordította mellettem egy férfi. – Magára hagyja a beteg barátnőjét?

– Szégyellje magát! – visította egy öreg nő.

És én arra gondoltam, hogy most hazamegy, és rázuhan az ágyra. Egyedül. Izmosabb, mint én.

A lámpa zöldre váltott, elindult a villamos. Ott állt, kapaszkodott. Nézem. Reméltem, hogy hazaér.

Két nap múlva levelet kaptam. „Bocsáss meg – írta –, lehet velem rendesen is együtt lenni. Kérlek, barátkozz velem.” Válaszoltam. „Ne haragudj, én nem tudok a történetek után a barátod lenni. Munkáidat mindig figyelni fogom.”

Figyeltem is, egy életem át.

Több mint ötven év eltelt. Az idő nem számít. Úgy érzem, haza kellett volna kísérem. Kinek van joga rá, hogy ítélkezzen egy másik ember fölött? Hiszen fölöttem is ítélkeztek gyerekkoromban, a háború idején, egészen más miatt, és közel a tragédiához!

Vajon milyen most az a varsói kávéház? Biztosan felépült. Csak az emléke őrizte meg magát. Ahogy én magamat. Kívül álom, belül üresség.

Északi riport

Az 1980-as évek elején megszólított egy férfi a metróban. „Le akartam fordítani egy versét – mondta. – De nem sikerült.”

És fölsietett a lépcsőn. Utolértem. „Kicsoda ön?” „A göteborgi könyvtár vezetője vagyok. 56-ban jöttem el otthonról. Ha egyszer Göteborgban jár...”

Három év múlva mentem el Göteborgba. A tenger felől átfújta a várost a szél. A szállodaportán várt a könyvtárvezető, Kádár Péter levele. Aznap a város egykori alispánjával készítettem interjút. Előzőleg Norvégiában jártam és Dániában. A megszállás pszichológiája izgatott. 1940. április 9-én a német csapatok rátámadtak a két országra. A norvégok ellenálltak, Norvégiában százötven éve nem volt háború, a fegyverekkel nem tudtak bánni. Az ellenállás két hónapig tartott. A dánok eljátszották Németország éléskamrája szerepét, etették-itatták a megszállókat, s közben megszervezték egy földalatti kormányt, egy hadsereget, hozzá a rendőrséget és a diplomáciát. A svédek semlegesek maradtak. Továbbra is szállították a vasércet Németországnak.

Kereskedelmi szerződésünk volt, mondták védekezőleg. És közben befogadták az európai és a balti menekülteket. Ez a kétarcú semlegesség a háború végéig eltartott. A norvég partvidékről is indultak fegyverszállító hajók.

Irgyeltem Kádár Pétert. Olyan országban él, ahol megszokott a nyílt, egyenes beszéd. Senki sem kertel, nem használ fölösleges szavakat. A svéd királyi testőrparancsnoktól megkérdeztem, szerinte melyik stratégia vált be inkább, a norvégoké vagy a dánoké. „A finneké – mondta a testőrparancsnok. – Előbb az oroszok ellen harcoltak, utána a németek ellen. Mindig azt tették, amit kell.”

Péter Budapesten volt a háború alatt. Bujkálnia kellett, a szobalányuk rejtette el. Megígérte a lánynak, ha lesz egyszer pénze, nekiadja. A német jóvá-

tétel húsz-huszonöt év múlva érkezett meg, addigra a jólelkű lány meghalt.

„Vedd fel ezt az összeget – írta Péter. – Add oda a megmentődnek.” De nekem nem volt megmentőm, véletlenül maradtam életben. És akkor eszembe jutott Giricz Margit, aki az oroszok bejövetelekor leverte endródi szülőházamról a lakatot, és beköltözött a házba. Tünetmentes lány volt, házvezetőnő, csupa vers, csupa dal, és félig-meddig nagyanyánk nevelte. Felajánlottam neki, persze Péterrel megegyezve, a három évig folyósítandó összeget. Elutasította. Hogy ő nem mentett meg senkit! „De megmentetted a háznak! – mondtam. – Az utolsó menedékünket!” Végül nagy nehezen kötélnek állt. De ragaszkodott hozzá, hogy Péternek minden hónapban számoljak be róla, a pénzt mire költötte. Régi álma volt egy perzsaszőnyeg, csináltatott angol vécét, villanyt, vízcsapot, törülköző- és szappantartót. „Megírtad Péternek?” „Megírtam.” Ez minden hónapban elhangzott.

Évente hazajött Péter Magyarországra. Elvittem színházba, koncertre, néha együtt vacsoráztunk. Nem ismerkedett meg Margittal, nem akart semmi hálát besöpörni. Most is együtt gondolok rájuk. Egymás után haltak meg, Margitot gyomorbetegség vitte el, Péter rosszul nyelt le egy csontot. Endródi szülőházam omladozik. De én még itt vagyok. Az észak-európai utakból összeállt az egyik legkedvesebb könyvem. Csak Finnországba nem jutottam el; a szovjet levéltárat nem lehetett megközelíteni. Norvég, dán és svéd riportjaim senkit sem érdekelnek. A háború már nem szenzáció.

páratlan oldal

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Mendemondák Skizofréniában*

Aranybarna angyalok heverték a tengerparton. A lányok alig lélegeztek, a hajuk a köldökükig hullámozott. A bőrük gyöngyházfényben izzott, fölragyogtatva a homok mézszínűjét. Egy rozsdabarna hajú asszony kissé távolabb feküdt tőlük a hasán, óriáslegyezőként lebegtette a szárnyát. Néhány sápadt angyalfiú a partszéli nedves homokba telepedett, és röhögve túrték, hogy a víz átzúdul fölöttük. Egy hang sétált a napozók között, mély volt, alig sejthető, mint a homok moraja. Hillél anyja megállt a barna hajú, szeplős Illa mellett, nézte-nézte a napozó kislányt, és sóvárogva gondolt vissza lánykorára, amikor még ő is éppen így, ilyen öntudatlanul, szétvetett lábakkal, kitárt karokkal kipirult, átszellemült arccal, hunyt szemmel fürdött a nehéz fényben. Magányosnak hitték akkoriban, nem voltak barátnői, a fiúk sem érdekelték, sem a tánc, a hangversenyek. Csak hevert a homokon iskola után, és hagyta, hogy égesse testét a nap, néha egészen mozdulatlanná lett, mintha odaláncolták volna az ég alá, még arra sem volt ereje, hogy kissé megnedvesítse magát, vagy krémmel bekenje lüktető testét, csak hevert, pihéje se rebtent, és mire alkonyodott, és magához tért, vörös volt, mint a rák, és odahaza, mikor álomra hajtotta a fejét, boldogan burkolódzott fájdalmába.

Alig vett tudomást arról, ami a napozáson kívül történt vele. Mintha félálomban élt volna. Túrte, hogy férjhez adják egy bozontos szakállú, szúrós, fekete szemű kóristához, Cemáhhhoz. Esténként Adonáj dicsőségét zengte a nagytemplomban, éjszakánként pedig kártyázni járt a tenoristákkal, s néhány hónap alatt eljátszotta a konyhabútorukat.

Hűvös, kötelességtudó csókjaikból éveikig nem született gyermek, de egy párás délutánon, amikor nem is lehetett látni a napot, csak két hasas felhő találkozásának csíkjában reszketett a fénye piszkosfehéren, a férj és feleség a hűvösségtől borzongva megcsókolták egymást, és világra jött Hillél. Aranyszőke fürtjei lesimíthatatlanul lobogtak körül arcocskáját, és aki a szemébe nézett, égszínkék, szikrázó egeket látott.

Cemáh hitetlenkedve bámulta a fiát, levette szemüvegét, merev, szúrós tekintete fölengedett, szinte lubickolt a kisbaba meleg tekintetében. Aztán a kórista az orrára illesztette a szemüvegét, és immár gyanakodva vizsgálta a kicsike fénylő, szőke fürtjeit.

– Szavamra, nem is gyerek ez... hanem... maga a Nap – dadogta felindultan.

Feleségére nézett, aki csak most, ebben a szépséges és rémült pillanatban eszmélt rá arra, amit a teste már réges-rég tudott. Cemáh lassan, keserűen bólogatott. Bal szemére csüngő szemöldöke fölborzolódott, sötét szeme kéken villant az asszonyra, fölkapott egy széket, és ripityára zúzta a konyhakövön. Úgy maradt, meggörnyedve, és halkán mormolta átkát, hangsúlytalanul, ahogy imádkozni szokott.

---

* A Mozgó Világ júniusi számában közltek az első regényrészletet - a szerk.

– Ne lásson többé se az éjszaka, se a nappal. Ne maradjon belőled más, csak a hangod, amivel válaszolhatsz a fiatoknak.

És Móira láthatatlanná vált, teste érinthetetlenné, csak hang maradt belőle, létének mély, öblös visszhangja.

Az édenkertiek többsége szánta ugyan az asszonyt, de szinte valamennyien úgy érezték, hogy az ősteremtést gyalázta meg Móira és a Nap, melyben egybeágazik a jövő és a múlt, ahonnan ők származnak, az angyalok.

Egy hullám a partra zúdult, és vágatott az asszony felé, a zúgása már be is fedte őt, amikor elszürkült a víz, és szétomlott a parton.

Illa a hüvelykujját a szájába vette, és cuppogva szopogatta.

Móira értetlenül bámulta a gyereket, ahogy kirántotta szájából az ujját, ahogy mind eltökéltebbé vált alvó arcocskája, és vézna karjaival kaszálni kezdett a levegőben, verdesni, mintha a karjaival akarna repülni.

– Te kis aranyos – búgta az asszony mély, fátyolos hangján, és a gyerek lassanként megnyugodott, karját a hasára fektette, és úgy elmerült a fényben, hogy az asszony alig látta. Hirtelen felkönyökölt a kislány, és bódult, ragyogó tekintettel rámosolygott Móirára. Ő cinkosan nézett vissza rá, és szinte megint érezte a homok puha domborulatát, mely valaha nekifeszült a combjának, érezte a tagjai súlyát és azt a régi fényt, ami kamaszkorában forró esőként szakad le rá. Móira megfordult, mert valaki nyávogott a háta mögött, egy vörös kiscica, őrá mosolygott Illa az imént.

– Nem létezem – gondolta az asszony. A nap láthatatlanná izzott tekintete előtt. Rágyújtott. Illa összerezzen a sercenésre, és beszívta a füst szagát.

– Kihűlt az édenkert – morajlott az asszony mélységes mélyen, a homok morajánál is mélyebben, elevenek számára hallhatatlanul. – Úgy vágyódom a fiunk után, mintha életre keltél volna benne.

Illa még mindig könyökölt, nézegette a vörös kiscicát, aztán a cigarettafüstöt, megbabonázva bámulta a füstöt, ami bodorodott és növekedett, nyújtózott, szállt a nap felé, míg szét nem dulta a szél.

*

Piszkálgatam a telefonzsinórt, fényesen kanyarog. Az orvos nézi a tekintetem, míg le nem sütöm a szemem.

– Zuhanás közben elaludtam. Kilöktek az ablakon.

– Miért nem használtad a szárnyad?

– Azt hiszem nem rajonganak értem a gyerekek.

– Csak játszottak. Honnan tudhatták volna, hogy... maga nem akar repülni.

Megkapaszodom a székeemben, zuhanok, csillámlik a szoba, a bútorok összezsugorodtak, az orvos orra megnőtt. Muris. Uralkodik az arcán. Lírai a tekintete, egy-egy pillanatig közömbös.

Riadt ujjai vannak. Emlékeztetnek valakire. Súlyosan lebeg a szemhéjam.

– A tóban – suttogom.

– Hideg volt?

– Ne... nem emlékszem.

– Mi jutott eszébe, mikor magához tért?

– A víz... borostyánszínű.

- Mit éreztek a szárnyai?
- Igazán se... semmit.
- Arulja el nekem a titkát – duruzsol az orvos a borostyánsárga homályban –, meg fog könnyebbülni.

Összerándultam. Aztán elernyedtem a vállam, a hátam, a nyakam, és visszahangoztak a szavaim: amikor alkonyodik, olyankor hallok valamit, és mire odalenn kibukkan belőlem a nap, elfeledem... pedig a hullámaim még sokáig reszketnek, a cseppjeim megőrzik a hangot.

Az orvos kihúzza egy fiókot, tapogat valamit, érzem a karóráját. Mióta rejtegetheti. Törvény a napszitta kövön... ne birtokold az időt.

- Mit gondolsz az almáról?
- Idő dő dő dő
- Pulóver.
- Egyre színesebb pulóvereket hordanak az angyalok.
- Betű.
- Változnak... változnak... változnak... nem veszi észre? – És már csak az az egy szó kattog a fülemben, hogy zsidó, zsidó, zsidó.

Magam előtt láttam az orvos komoly kék szemét, áradt felém a tekintete.

- A nagyapád gyűlölte a zsidókat, és tömeggyilkosságokban vett részt.

Már tudtam, honnan ismerős az arca, de az emlék eltűnt, mert... megváltoztak a fényviszonyok. Óriási metszet bukkant elő, kacsakaringók, hullámvonalak, fejtetőre állított héber betűk. Egymás felé törekedtek a képen kavargó betűk vonalkái, csupa tiltott dolog jelenik meg, kígyó, oroszlán, verekedő manók, egy híd, rajta egy szék.

- Mikor repültél utoljára?
- Ritkán szoktam. Ha senki nem lát.
- Miért?
- Mert... a repülés meghitt és gyönyörűségecses dolog, és szerintem összefüggésben áll a szabad akarattal. A büntelenséggel, vagyis a tisztasággal.

Az orvos csúnyán nevetett. – Csak nem szerelmes?

Csendben baktattunk az iskola felé anyuékkaal. Apu idegesen harapdálta a szája szélét, elege lehet az apaságából.

Bíbor, éneklő virág hajladozik, egészen a torkáig látok, buzognak benne a rekedtes, mély hangok. Amikor megpillantottam az iskola mézsárga, itt-ott rózsával befuttatott kerítését, úgy kellett erőnek erejével becibálni engem az épületbe.

*

Szokatlanul korán köszöntött be az ünnep. Mintha hullámvasútra tévedt volna az idő, olyan gyorsan peregtek az órák, hogy szinte egymásba zuhantak a nappalok, s aztán az ünnep hajnalán megállt az édenkerti óra.

Álom lepte be a füveket és a fákat, és eloldotta testükről az angyalokat, szürkévé változtatta az édenkerti tó felszínét ez az álom, mozdulatlaná a tengert.

Valahol az ortodoxok negyedében fősóhajtott egy kakas, és az ortodox angyalok csukott szemmel, félrecsúsztott, gyúrött kapedlivel borzas fejkön, lassú, hullámzó szárnyalással, magukban a Smá Jiszráélt motyogva, megmagszakítva álmuk kósza sugallataival s az idő pihenéséről szóló töprengé-

seikkel, cuppogva és harákolva, nagyokat horkantva, de egészében véve a pihenő Időt alig-alig zavarva közeledtek az imaház felé, hogy megünnepeljék az angyal születését, aki megváltotta a fényt a sötétségtől.

Ezüstösen fénylő ateista fiú tévedt ide álmában, hunyorogva ébredezett a karzaton a nők között.

És a templom lépcsőjére sodort az álom egy antiszemita házaspárt is az Ősök városából.

Az asszony hüledezve szimatolt.

– Lehetséges, hogy mi is zsidók vagyunk? – kérdezte hunyt szemmel, héberül motyogva.

– Sejtettem – morogta a férje, és tovább horkolt, a kőlépcsőre borulva.

A tenger még mindig mozdulatlan volt, de egy illat bevilágította a hajnalt, és szokellve, vidáman bucskázva megrészegítette a füveket, a fákat. Óriási fehér kenyér sült pirosra magamagától a kenyérsütők rétvén, és csigalassúsággal elindult az édenkerti óra mutatója.

Egyedül Sabbat városába nem hatolt be a kenyérillat, ebbe a párás, sós levegőjű vízivárosba, ahol az utak járhatatlanná váltak a virágoktól, s ahol a fehér kocka alakú házakra pikkelyes törzsű fák hajolnak, ágaikon a szüntelenül mormoló korallokkal.

A sabbati talmudisták szerint imádkoznak a korallok, de az idegen fülében úgy zúg a mormolásuk, mint a tenger moraja, s a városba kénytelen-kelletlen berepülő Lejbust, a hírnököt valósággal megőrjíti ez a szakadatlan, véget nem érő hullámverés.

26

Hillél, ha csak tehetette, az Ünnepe előtt ide menekült az Ősök városának csinnadrattája elől, vagyis hát mindenkinek azt mondta, hogy nem bírja a zajt. A hajnal előtti órákban szokott elindulni otthonról, s mielőtt kibukkant volna a nap az édenkerti tóból, ő már rendre el is tűnt a sabbati imaház kapuja mögött, melyre alvó tengeri csillagok tapadtak.

Idén későn ébredt. Kitérta az ablaktáblákat, és azonnal vissza is csukta őket. Nem értette, mi történhetett. Ezen az éjjelen töprengeni szokott Sabbatról és azokról a dolgokról, amik egész évben foglalkoztatták. Ha elnyomta is az álom, a hajnal előtti órákban mindig fölébredt. Olyan természetes volt ez számára, mint a levegővétel.

– Fölkelt a nap – motyogta –, fölkelt, mielőtt én... – Megrökönyödve bámulta az ablaktáblákon átragyogó hajnalt.

Hörpintett hideg kávéjából, föl húzta fekete nadrágját, belebújt szürke pulóverébe, szárnyai átpréselődtek a hasítékokon, és remegve várták a levegőöveget. Hillél csendben nyitotta és csukta a bejárati ajtót, nehogy fölébredjen az anyja.

Hunyorogva, lesütött szemmel, kissé csoszogva járt. Nemcsak a felkelő nap zavarta. Valami akadályozta a tájékozódásban. Eddig úgy ismerte az Édent, mint a tenyerét. Sötétben is érezte minden kövét, utcaszegletét. Ha angyalokkal, medvékkel, oroszlánokkal összeütközött is néha, az épített vagy keletkezett dolgokat és a növényeket könnyedén kikerülte. Most viszont minden pillanatban beleütközött valamibe. Lámpaoszlopnak koppant lehajtott feje, frissen mázolt falat súrolt a kabátja, tüskés bokorba akadt a nadrágja. Sejtteni kezdte, hogy az éjjel megváltoztak a távolságok.

Az elátkozottak negyede kiszélesedett, dombja megduzzadt, s a rá épített templom irdatlan tornyán a kereszt ritkás levegőbe jutott. Az Ősök városának házai, melyek addig mélyen a tengerszint alatt álltak, most kiemelkedtek, felszaggatott főútja lustán tekergett, mint egy vedlő, sivatagi kígyó.

A talmudista már azt hitte, hogy eltévedt, mikor végre megérezte Sabbat párás melegét. Narancsvirágok viháncoltak mindenfelé, esőtől csatakos levelek hulltak az arcába. A nap nézett rá egy pocsolyából, felgyorsult a szívverése. Barhesz és kugli illata csapta meg az orrát, egy öreg diófa körül lebegett az illat, feltehetően a Földről származott. Különös madár verdesett a tetején, ezeryi vékonyka szárnyal, halk káromgása odalenn levélzörgésnek hallatszott. Hillél füttyörészve csoszogott el Sabbat királynő kristálypalotája mellett. Az egyik boltíves ablak mögött meglibbent a függöny, ő bekukuskált, mohón fürkészte a homályt, pedig jól tudta, Sabbat láthatatlan. De Hillél egy idő óta mindennél jobban vonzódott a láthatatlan dolgokhoz. Sabbat fenséges, párás meleget árasztott, ami anyáskodón körülölelte a csoszogót, a város fölött valósággal úsztak az angyalok. Sabbat palotáján túl ellepték az utat a virágok.

A talmudista repülni nem akart nappal, így aztán hol derékig, hol mellig érő virágmezőben botorkálhatott, feje meg-megrándult, nyakszirtje görcsbe merevedett. Az imaház kapuján a tengeri csillagok már ébredtek, mire az angyal lenyomta a bronzkilincset, betaszította a kaput, s a szirmokat lerázva a pulóveréről, nadrágjáról, nyers, harsány illatfelhővel övezve belépett.

Mindent betöltő fehérség fogadta. Galambok verdestek az aládúcolt menyeyezet alatt, zajuk megsokszorozódott, hol öblössé mélyült, hol fülsértővé magasodott, hol lustán elnyúlt a hosszúkás épületben. Meg-megpihentek a madarak a színes, repedt ablakok belső párkányán, a sárgaréz oszlopok kovácsolt levelein. A padlót s a karzat korlátait hófehér madárürülék borította. A talmudista elképedten ácsorgott. Egy esztendeje itt gyöngyházfényben derengett a padló, sós tengerszagot leheltek a keramitkövek, az oszlopok, az Emlékezés Könyve széttárt lapokkal, áhítatosan pihent a mélykék menyeyezet alatt a párás levegőben. Eltűnt a könyv, és hiányoztak a szagok is. A frigszekrény, a tóraasztal, az egyetlen kopott fapad, a töredezett lapú, rogyant gerincű imakönyvek, a följük hajló, sárgásfehér szakállú angyalok s a padlót borító fehér ürülék is mind szagtalan volt. Valami tátongott a szaguk helyén, amibe Hillél érzékeny, kíváncsi orra beleremegett. Az egyik angyal, Jozséf ben Avraham föltápázkodott a padból. A teremtés óta ő volt a rabbija a városnak, és bár azóta jó néhányszor figyelmeztették, hogy tekintélyét csorbítja, ha nem várja be látogatóit, most mégis ő sietett Hillél elé. Óriási tálisza befedte a ruháját. Angyal módra fittyet hányt bizonyos lényegtelennek tartott szabályokra, éjjel-nappal magán hordta a táliszt, így fehérré fakultak rajta a kék csíkok. Húsos ajkai puhán simultak egymáshoz, szája sarkában és a ritkás szakállán átsejlő gödröcskében derű pihent, és barna tekintete nyugalmas volt.

Megállt a talmudista előtt, nem szólt hozzá, még csak nem is köszönt.

– Ha érteném! – mondta Hillél. – Este föltettem forni a sárgabaracknek-tárom, és egyszerre kialudt a tűz, és a nektár olyan sárga, olyan hamvas lett,

mintha föltámadt volna belőle a leszakított gyümölcs. Belefeledkeztem ebbe a látványba, és mire magamhoz tértem, már hajnalodott. Ti nem vettetek észre a hajnal előtti órákban semmi különösét? Mintha... Nem is tudom...

A rabbi értetlenül és kissé türelmetlenül hallgatta Hillélt. Asszonyok szoktak ilyen hosszan fecsegni saját kis jelentéktelen élményeikről a karzaton.

– A hajnal előtti órákban, mint mindig, Sabbatról elméltünk – válaszolta kimérten, de amint kiejtette a nevet, visszatért szája sarkába a derű.

– Én is. Egész évben tulajdonképpen mindig rajta töröm a fejem, vagyis az anyámon.

Hillél elpirult.

– Bármin töprengek is, mindig attól félek, hogy tilosban járok.

– És Adonáj örülettel bünteti a tilosban járót – bólogatott Jozséf ben Avraham.

– Sokszor gondolok az emberekre, és írok is róluk – a talmudista feje meg-rándult, tehetetlenül rázkódva, hunyorítva hátravetette a fejét, mintha a mennyezetről akart volna valamit elkapni a tekintete –, de végül mindig saját magamhoz érek, vagy pedig olyan dolgokhoz...

– Ha megkésve is, de ismét elhagytad otthonod, hátrahagytad szeretteid és a születő ünnepet, hogy a békesség városába éj – mondta Jozséf ben Avraham, karon fogta Hillélt, és a fapadhoz akarta vezetni, de az eltaszította a kezét.

– Nem tudnék most imádkozni. Annyi minden történt mostanában, rabbi. Valaki meglátogatott. Vagyis... megállt az ajtó előtt, aztán elment. ...Talán Jézus volt az.

A rabbi vonásai megkeményedtek.

– Az anyám sincs valami jól – folytatta Hillél bizonytalanul. – Nem tud aludni, és marékszám nyeli az altatót. Én pedig egy idő óta hiába veszem kezembe a Talmudot, hiába tanulmányozom a Tórát, a Midrást, a Sulhánát, a szövegmagyarázatokat, a betűk mögé nem odaillő gondolatok lopóznak... kikacagják a szent nevet is... szégyenletes dolgok jutnak eszembe... mit tegyek a gondolataimmal?

– Tedd félre a Kabbalát. Nem neked való.

– Évek óta nem olvastam.

– Akkor pedig... próbálj szelíden felülemelkedni.

– Egyedül vagyok, rabbi. És égetnek a gondolataim, mint a kén.

A rabbi hátrapillantott a padban hajlongó imádkozókra, aztán visszafordult.

– Kérlek, beszélj, de halkabban.

Hillél szeme tágra nyílt.

– Egyik reggel, ez már sokszor előfordult velem, ki akartam tární az ablaktáblákat, kinyitni az ablakot, és megfürösztteni a napfényben az arcom, az anyám még időben rám szólt, és akkor az jutott eszembe, nem is tudom, miért... hogy amikor egyszer küldetésben jártam a Földön, láttam... Nem szívesen gondolok erre vissza.

Az egyik angyal hátrapillantott, végigmérte Hillélt, aztán visszafordult,

az imádságoskönyve fölé hajolva mormogott valamit, feltehetően a szomszédjának, és öblös, erőteljes hangon imádkozott tovább.

A rabbi türelmetlenül bólogatott: – Nem mindig értjük, amit látunk.

Hillél összerázkódott. – Az a legrosszabb, hogy nem hiszek igazán. Hiába kerülöm ki széles ívben az ateistákat. Hiába, hiába. Hidd el, rabbi, éjjel-nappal ott van a gondolataim mélyén Adonáj. Miközben a kóristáimmal kínlódom, mikor gyógyítok, akkor is, ha dühöngök valami miatt, vagy ha alszom. Azt hiszem, akkor is. És ha verset írok vagy értekezést, az az én imádságom, rabbi! De valahogy egy idő óta nem hiszek, vagy inkább nem bízom benne igazán. Nem is tudom, talán rossz helyen lakom.

– Miért nem költözöl hozzánk?

Hillél lehajtotta a fejét és csak bólogatott.

„Túlságosan világos nekem ez a város, ti drágák” – gondolta.

– Mi történt ezzel az épülettel? – kérdezte váratlanul.

A rabbi visszaindult az imádkozók közé. Nem köszönt el Hilléltől, a talmudista tanácstalanul ácsorgott. Egyszer csak fülébe úszott a távolodó rabbi hangja:

– Legalább tégy úgy, mintha imádkoznál, fiam.

Hillél letérdelt, bele a hófehér ürülékbe, és imbolygott előre-hátra, orrába sós szagok szöktek, párás erők lökdösték lassan, személytelenül, mint a tenger hullámai. És fölrémlett előtte egy asszony, a tagjai kitekeredve, a haja vörösen lobogott a szélben, teste valószínűtlenül vékony volt, tekergett, mint a füst, Hillél sokáig nem látott mást, mint az eleven tűzlobogást.

29

Hálóingben másztam át a harmóniavédők kerítésén, egy kristálytüske a combomba fúródott, én meg csak vigyorogtam, olyan jó kedvem volt, hogy nem éreztem a fájdalmat, valaki megmarkolta a fenekem, és átlódított a kerítésen, legurultam a dombtetőről, dőlt a combomból a vér, és nevettem, nevettem, mint aki berúgott, föltápáskodtam és mentem, mendegéltem elcsendesedve, bár fogalmam se volt hol helyezkedik el az Éden a mindenségben, és hogyan lehet átlépni belőle a másik világba. Órákon át bandukoltam, vércsíkot húzva magam után. Aztán egyszer csak elterültem, mint egy kölyökkutya, és elaludtam.

A nap magasan járt, már látszódtak a házam körvonalai, mely rejtékemből született, mint a felnőtt angyaloké, már fénylett az egyik barnásrózsaszínes gyöngyszürke csúcsba kanyarodó csigatorony, a homályos ablakok, amikor észrevettem a bimbót.

Befelé mosolyog. Örül, hogy mellette lakom.

És miközben nőtt a házam, és vastagodtak a falai, körülötte szőlővesszők bújnak ki a földből, és datolyapálmák magasodtak, gránátalmafák érlelték gyümölcseiket, hatalmas és rendkívül édes gyümölcsöket termett a kertem, és dúsán illatozott, a darazsak, akik erre vetődtek, tisztán zengő hangzatoakat zümmögtek.

Mennyire hasonlít a kertetek Sabbat városára, és mennyire más, dűnyögi Lejbus, a hírnök.

Köveket hordtam a kertem köré. Ez csúfítja el az Édent!

Csak ritkán mentem a kerítésen túlra. Bizalmatlanul méregettem a külvilágot, és a házamat is. Vajon meddig tart a varázslat, hetekig, hónapokig?

Egyik éjjel álomban beóvakodtam apám műhelyébe. Megtaláltam Hillél tanulmányait. Lassan, feszülten olvastam, ott láttam magam előtt az angyalt, belé akartam látni az írásain keresztül. Egyszer csak elbizonytalanodtam, hogy álmodom-e, olyan valóságosnak tűnt apu dohos műhelye. Festékeket és ecseteket is találtam a sok földi kacat között, talán már el is feledkezett róluk.

Otthon behúztam az ablaktáblákat, és festegetni kezdtem a falra köröket, kacskaringókat, gomolygó spirálokat.

Alakok jelentek meg ecsetem nyomán, s bár jól tudtam, bűn, amit teszek, festettem, festettem, ecsetem reszketve simogatta a falat.

Lassanként megszoktam a házam. Reggelente mannáat sütöttem, aztán a Tóráat olvastam.

Néha minden ok nélkül tánra perdített a jókedvem, szökdécseltem, a karjaim lóbáltam, a hárfám megpendült a szekrény mellett, zengett a testem, és Hillél iránti hűségemről énekeltem.

Ha elborult a kedvem, bemázoltam a képeim fehérre.

De aztán mindig újra kezdtem a festést. Gyűltek a falakon a képek rétegei.

30

Ismerős és egyszerre idegen volt az arcuk. Hillél összezavarodott, nem tudta, kinek hogyan köszönjön, mendegélt a beszélgető csoportok között, és az volt a benyomása, hogy valami ünnepi összejövetelre tévedt.

– Nem tudod, melyik teremben tartják a tanácskozást? – kérdezte egy hórihorgas fiútól.

– Honnan tudnám én azt, testvérekém – válaszolta az angyal és harsány nevetésben tört ki ő is meg a körülötte állók is.

Hillél határozottabb léptekkel ment tovább, most már a kijáratot kereste, de ahogyan semmi nem különült el és nem is tartozott egymáshoz ebben az árnyék nélküli teremben, hiába tűnt föl a kijárat Hillél szeme előtt, mire átvágott a tömegen és odaért volna hozzá, már csak fehér falat talált. Szeme úgy csillogott, mintha becsípett volna.

- Ezeket a hajszálakat nem Isten rendelte egymás mellé – gondolta a talmudista. Ironikusan villant a vendéghaj alól a zöld szempár.

A Pásztor udvarias érdeklődéssel kérdezgette Hillélt, újra meg újra félbeszakította, és mást kérdezett, mint aki úgymint tudja a válasz lényegét. A talmudista egyik mondata közepén elcsendesedett, hosszan, szelíden nézték egymást, a közelben állók mégis úgy érezték, hogy legszívesebben verekednének. A Pásztor szívélyesen megrázta Hillél kezét.

– Hogy van az édesanyád?

A talmudista vállat vont.

– Na és kijöttök egymással?

– Megvagyunk.

– Azt hallottam, túlságosan is...

Hillél arca mosolyba merevedett.

Pásztor végigjártatta tekintetét Hillélen, hatalmas orrán, mely dacolt gazdája finom vonásaival.

– Egyszer jártam küldetésben – mondta a talmudista halkán –, és ott láttam...

– Na, ez érdekel.

Hillél, mintha varázsütés érte volna, beszélni kezdett, aztán elhallgatott. A közelben állók rásandítottak a felszikkázó kék szempárra. A talmudista pontosan akart emlékezni. Feszült gonddal keresgélt emlékei között, és egyszerre úgy érezte, nincs mit mondania. A Pásztor unszolására mégis belekezdett.

– Egyetlen helyen jártam. Ahová küldtek. Azóta félt az anyám a nappaltól, a naptól, de hiszen tudod. Elkerített hely volt, és talán ezért alig tudok beszélni róla, mert nem csak láthatatlan voltam az ottaniak számára, hanem akármerre repültem vagy jártam... csak arra emlékszem, hogy minduntalan becsuktam a szemem és befogtam a fülem. És az a hely... Az a hely... Azt keresem azóta is.

Hillél fölkapta a fejét, körülnézett, és rekedten hozzátette.

– Sok minden ismerős volt, de tudtam jól, hogy valójában semmi köze ahhoz, amire emlékeztet. Az egyedüli...

A Pásztor fölsóhajtott.

– Mi volt a feladatod?

– Egy szerkezetet el kellett rontanom.

– Ki küldött? – kérdezte valaki a báméskodók közül.

– Az biztos, hogy nem én voltam – mondta a pásztor élesen.

Hillél becsukta a szemét, két ujjával a homlokát masszírozta, amikor fölneézett, az angyaloknak úgy tűnt, hogy egyáltalán nem látja őket.

– Fogalmam sincs, hogy ki küldött. Talán egy asszony... erősen imádkozott – mondta bizonytalanul és megreszelte a torkát. – Aztán kószáltam még keveset a környéken, és egy ablakon bekukkantva láttam valamit, ami... Sajnos, az egyetlen dolog, amit látva láttam, borzalommal töltött el. Később, itthon elmeséltem az anyámnak, és ő azt mondta...

A Pásztor megveregette Hillél vállát.

– Nem szabad lett volna téged elengedni. Vegyél a gyümölcsös mannából, az a legfinomabb. Furcsa dolgokat hallok néha felőled. Megvertél egy fiút a kórusodban.

– Nem figyelte a kezem – magyarázta a talmudista tele szájjal. – Egész próbán a falat bámulta a hátam mögött, állítólag átlát rajta.

– Ugye tudod, ki az az Illa?

A talmudista feje megrázkódott.

– Ó-ó... egyszer beszéltünk pár szót, már nem emlékszem, hogy...

– Ki ez a lány?

– Egy ügyefogyott kis...

– Képeket fest – mondta a Pásztor ridegen. – És elég fura szerzet, gyerek létére elköltözött a szüleitől néhány évtizede.

Egy csoportot kezdett figyelni a távolban, kellemes, szabályosan gyöngyöző nevetésüket.

– Napfiú – mondta gúnyosan. Rászegezte tekintetét a talmudistára. Hillél útközben, egy oroszlán szemében látta utoljára ezt a szelíd, mégis fenyegető fölényt. Alig bírt megszólalni.

– Mit akartok tőlem?

A Pásztor karon fogta a talmudistát, és atyáskodóan vezette a kijárat felé, az angyalok arrébb rebbentek az útjukból, és alig leplezett kíváncsisággal pillantgattak feléjük. A terem elcsendesedett, aztán suttogással telt meg. Hillél megkönnyebbült, amikor végre elérték a kijáratot, és kiléptek a szivacsállatok gyér fényébe.

Egymás mellett álltak bizalmas közelségben. Lágyan beszélt hozzá a pástor. Hillél kissé bambán meredt maga elé, és csak az járt a fejében, hogy fiatalabb nála a másik.

Visszafelé a levegőben tette meg az utat a talmudista. Persze az babonának bizonyult, amivel Móira ijesztgette. Egyáltalán nem gyengült el az ateisták házai fölött, inkább csak nyugtalan lett, pedig azelőtt áhítat fogta el repülés közben, és még a Nevek hiányoztak neki egyre inkább, ahogy közeledett otthona sudár tornyai felé, Isten nevei. Mert gondolatai mélyén ott volt ugyan homályos szavak nélküli derengésben az Úr, de a szavak, melyek csakis zsidó nyelven válnak nevekké, földidézhetetlenné váltak, értelmük elszivárgott egy másik világba, föloldódott odaát a nyelvek ősrendetegében, és mire belépett háza ajtaján a talmudista, nem maradt a derengőből más, mint egy távoli, megközelíthetetlen lény, akinek nincs sok köze sem az Édenhez, sem az Édenből kiszakadt világokhoz.

32

– Jézus háttere – gondolta Hillél, de már abban sem volt biztos, hogy ez a saját gondolata, nem csupán emlékezik egy olvasmányára. – Mindent megírtak már, gondolkozni nem lehet, legfeljebb emlékezni – simítgatta a repüléstől borzas tollait.

Móira neszezett végig a padlón. Tele volt rezdüléseivel a lakás. Hillél jól ismerte ezt a szerény nyugtalanságot, amiből aztán minden átmenet nélkül fölhasran mélységes, időket és tereket betöltő altja, ami a cigizéstől vastagodott meg a legmélyebb hangfekvésben.

– Mit akarnak tőled, fiam?! Nem, ne most mondd el. Felnőtt angyal vagy. Én pedig le akarok végre feküdni.

Hillél figyelte a szoba változásait, a karcosan rezgő levegőt, a bútorok, a falak rezdüléseit, a fölfénylő éjjeliszekekrény sötétbarna fényét. Beszélni kezdett, csak azért, hogy a szobában maradjon még az anyja.

– Azt mondják, hogy csak bennem bízik, pedig dunsztom nincs, hogy... összesen két szót, ha váltottunk.

Az asszony visszafordult az ajtóból.

– Kivel?

– Valami el betűs neve van.

– Illa.

– Az, az, az, honnan tudod?

Móira rágyújtott. Áttetsző szürkéség hullámozott elő és szállongott vissza a semmibe, és újra megmutatta magát a füst, kékesszürke fodrait, ahogy terjeng, ahogy megtelik vele a szoba.

– Megyek, lefekszem – mondta az asszony dühösen.

– Ismered őt, anya?

Megreccsent a padló.

– Hogy ismerem-e? Ő vette el tőlem Himpelét. Odatehénkedett mellé, és még el is kerítette magát meg Himpelét kőkerítéssel.

Himpele a legtisztább kis lény, akit valaha is... – Móira megszívta a cigarettáját. – Te nem tudod, ki volt ő, fiam.

– Egy virágbimbó, ami képtelen kinyílni. Nem az első és nem is az utolsó.

– De ő a teremtés óta...

– Na és? – Hillél szemtelenül mosolygott, tekintetében féltékenység bujkált.

– Úgy néz ki, hogy a kis Himpele nem érdeklődik irántunk. Irántad sem, anya!

A cigarettafüst elenyészett, még az illata is. Hillél nem volt benne biztos, hogy egyáltalán ott van-e még az anyja a szobában. Már bánta, amit mondott, hiszen ő is szerette Himpelét, és ő is dühöngött magában, amikor megtudta, hogy valaki mellette él. Mert Himpele a hajnalé volt. Megélte a káosz végét, amikor még számolatlanul telt az idő, megélte azt a hosszú-hosszú hidegtől és forróságtól viharzó hajnalt, melyben a sötétség elvált a világságtól, és a mindenségben itt is, ott is lassú lélegzettel váltakozni kezdtek éjszakák és nappalok, és az édenkertben észrevétlenül és egyenletesen múlni kezdtek a szárnyas angyalévek. Himpele évmilliárdok óta, és még annál is régebben, a ritmus nélküli idők óta bimbózott.

– Nem akar felnőni – mondta Hillél gyengéden.

– Igen, igen, így lehet. – Az asszony hangja lágyan táncolt a magasban.

– Jóval a születésed előtt, még kislány koromban az a hír járta, hogy létezik egy dallam, ami rábírná, amitől kinyílna. Akkoriban csapatostul jártak hozzá az angyalok. El se tudod képzelni, szívem, milyen gyönyörűen énekeltek, hárfáztak neki a rabbik, a tanácstagok, a költők, a kőfaragók. Volt, aki találós kérdéseket tett föl neki, de ő senkiért és semmiért nem volt hajlandó megmutatkozni. Csak az én szavaimon keresztül, amíg oda nem tehénkedett az a...

Hillél nekidőlt a falnak. Az jutott eszébe, hogy a ház, így a fal is, aminek most nekidőlt, a sötétbarna falak, a tornyok, feltehetően az anyja fiatal verítékéből fejlődtek, még mielőtt férjhez ment, még mielőtt ő a világra jött. Hogy a berendezés, amit Lajbele, az asztalos készített évezredekkel azelőtt, a sötét, ódon, azóta többszörösen felújított bútorok, a sötétbarna, repedezett, de frissen lakkozott hajópadló (amihez makacsul ragaszkodott az asszony, hiába könyörgött a fia évszázadok óta, hogy csináltassanak újat), a falakon a rogyadozó barna polcok, rajtuk a bűvös és kábító illatot árasztó vén könyvek, a szoba minden tárgya és zezuga, immár az ő anyja.

Móira meggyújtotta kialudt cigarettáját, és hirtelen kiabálni kezdett.

– Bökd már ki végre, hogy mit akartak!

– Közölnöm kell Illával, hogy el kell mennie innen.

Az asszony mélységes aggodalommal nézett a fia szemébe. Világom, világgosságom – gondolta. Hillél lesütötte a szemét.

– Az a nő..., higgyél nekem, fiam, az a nő a Szétszórót hordja a szíve alatt. Bajt hoz rád! Szóval el akarsz menni hozzá.

– Azt hiszem... nincs választásom... furcsa dolgok ezek.

Móira jó éjszakát és észrevétlen álmokat kívánt a fiának, aztán a szobájába ment.

– Jól vagy, Anya, minden rendben? – kiabált utána a fiú.

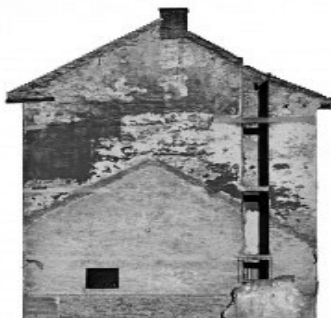
Nem jött felelet. Motoszkálás hallatszott a falon túlról, ahogy az asszony nyugovóra tért. Hillél leült az íróasztalhoz, egy sabbati rabbinövendék értekezését javítgatta, míg ültében el nem aludt. Egyszer csak kinyílt a szeme. Fölugrott és kibotorkált a fürdőszobába. Érezte, hogy valahol a zuhanyrózsa alatt szendereg az anyja, hogy az asszony szája a lefolyó apró lukacsaira tapadt. Hillél kezei vakon tapogatóztak, semmit nem éreztek az ujjai, a tenyere és a karjai sem, azt, hogy megemelte az asszonyt, onnan tudta, hogy izmai remegtek és reszketett az egész teste az irdatlan súly alatt, mintha halott súlya lett volna, nagyon-nagyon sok halotté. Hillél a fürdőszoba küszöbén néhány pillanatra elvesztette az egyensúlyát, és kis híján összeroskadt.

Illat volt-e vagy egy sóhaj, soha nem tudták, mint ahogy most sem, és később sem emlékeztek vissza az első pillanatra, megemelkedett Móira karja és Hillél karja is, kapkodva nyitottak ajtót, ablakot, szikrák pattantak a látható és a láthatatlan szárnyakról, megemelte őket az Ünnepe, és annyit sem tudtak gondolni magukban, hogy „no, most elrepülünk”, mert sem a gondolat, sem a mozdulat nem volt már a sajátjuk, mert függetlenül nap-tártól és órától, vitte, sodorta őket az Ünnepe, és az Ősök angyalai, a független falvaké, az ateisták és az elátkozottak, az ortodoxok és a sabbatiak mind összesereglettek az égen, a csecsemők az anyjuk kezét szorongatták, és csapkodták, lebegtették tojáshéjszínű szeplős szárnyacskáikat, és szállt-szállt az angyalok csapata az Éden fölött, egyre magasabbra és magasabbra, míg csak világosodni nem kezdett az ég alja.

Szerzőink könyvei

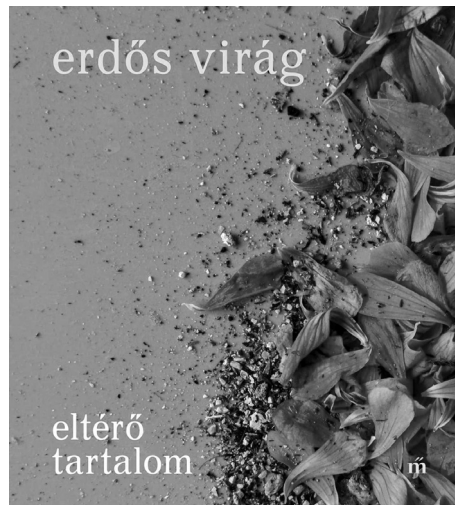
Szvoren
Edina

Kérődző
Kronosz

erdős virág

eltérő
tartalom

Behódol, lelép, megőrül

Beszélgetés Fullajtár Andreával

Kellenek a valódi hősök, hogy egyáltalán legyen kultúránk, ki kell állni a hazugság ellen, miközben szinte minden területen a hatalom előrenyomulását látjuk. Milyen lehetősége, esélye van egy színésznek, ha elfoglalják a színházat, és milyen lehetősége van a művésznek a színpadon kívül? Vérmérséklet függvénye, ki mennyire vállalja fel a véleményét, de bizonyos ügyekért muszáj kiállni, mondja Fullajtár Andrea, a Katona József Színház színésze.

– *Ha végiggondoljuk, hogy klaszszikusan kik számítanak erős nőnek, akkor általában Zrínyi Ilona, Báthory Erzsébet meg Antigoné jut eszünkbe. De a 21. században ez talán egy kicsit megváltozott. Ki számít ma erős nőnek?*

– *Miért változott volna meg?*

– *Például azért, mert Anna Politkovszkaja egy ötvenkilós újságíró volt, mégis olyan ügyeket vitt végig, amit nem gondolna az ember (Anna Politkovszkaja a Nova Gazeta riportereként kiemelt figyelmet fordított a csecsen háború eseményeire és Vlagyimir Putyin erőszakos hatalomgyakorlására. Hamar a rendszer ellensége lett, 2006-ban annak a háznak a liftjében, ahol élt, agyonlőtték. A Katona József Színház Pelsőczy Réka rendezésében és Fullajtár Andrea szereplésével mutatta be Stefano Massini monodramáját Az átnevelhetetlen címmel.)*

– De pont ez a példa mutatja, hogy nagyon is abba a kategóriába tartozik ő is, akit hősként tudunk látni vagy kezelni. Ha végignézzük a történelemben azokat a nőalakokat, akik valamilyen ügyet vittek, akár számos, rendkívül nagy hatalommal bíró férfi ellenében is, akkor ilyen értelemben Politkovszkaja élettörténete ugyanezt mutatja, hiszen Ramzan Kadirov és Vlagyimir Putyin nagy kritikusról beszélünk, aki tulajdonképpen megnyitotta azoknak az újságíróknak a sorát, akiket aztán később a rendszer kivégeztetett ilyen-olyan formában. Úgyhogy szerintem ebben nincs különbség. Amiben van különbség, hogy az oknyomozó újságírás 20. századi, 21. századi műfaj, és abban ő úttörő volt minden értelemben. Ahol komolyan újságírást tanítanak, ott az ő alakja felmerül.

– *Amikor olvastam a naplót, a brutalitását tekintve is erős volt, ugyanakkor húsz év távlatából olvasva ezt a szöveget, lényegében a nevetek kicserélve, akár a mi környezetünknek is megfelel. Jó, mondjuk nálunk még nem gyilkoltak meg senkit a nyílt utcán. De ez egészen döbbenetes.¹*

¹ Az *Orosz napló* magyarul 2018-ban jelent meg. 2003 és 2005 között követi nyomon az oroszországi belpolitikai eseményeket Politkovszkaja feljegyzései alapján. Az interjú végén részleteket közlünk a több száz oldalas szövegből. – A szerk.

– Az előadás kicsit más, mint a napló, de abszolút így van. Amikor elkezdtem az *Orosz naplót* olvasni, a századik oldalnál le kellett tennem, mert szinte pánikrohamot kaptam attól, ami le van írva. Jóval korábbi sztori, több ponton passzolt az ottani, akkori forgatókönyvhöz képest az itthoni, mostani helyzethez, hogy kellett pár nap, hogy tudjam folytatni. Az, hogy itt Magyarországon ez a színház bevállalta és játssza a darabot, és bemutatja Politkovszkaja munkásságát, szerintem nagyon fontos. Putyin utasítása szerint oroszul őt nem adhatják ki. Ezzel együtt nagyon sok helyen, Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban fogalom lett a neve. Magyarországon gyakorlatilag nem tudják, hogy ki volt. Ez a darab ilyen értelemben misszió is, beszélni kell róla. Nagyon pontosan látta az összefüggéseket, és fel tudta térképezni a hatalom mozgatórugóit. Mindig a kényes pontokra tapintott, mindig pont arról kérdezett, ami nem volt illedomos, pont azokra a helyekre ment el, ahova más nem, pont azokat az embereket kérdezte, akiket nem lett volna szabad, vagy akiket a rendszer mindenképpen el akart hallgattatni. Elhallgattatták őt is. Aztán a későbbi, az elmúlt húsz évben kiépült putyini rendszernek gyakorlatilag ez lett a direktívája, azóta is ezt lehet látni. Alekszej Navalnij példáját látva talán már az átlag magyar olvasó is tudta mérni, mennyire fontos volt minden rendszerkritikust valamilyen nagyon kemény, erőszakos módszerrel elhallgattatni. *(Amikor Navalnij halálhíre bejárta a sajtót, a február 20-i előadás végén kivetítették a politikus arcképét, minden szék alá egy mécsest tettek, amit a nézők*

hazavihettek, hogy otthon is emlékezzenek ezekre az emberekre és áldozatukra. – F. Sz. E.)

– Ugyanakkor pont az ő, illetve Navalnij példája vetheti fel, hogy van-e ennek értelme. Mindketten meghaltak, a nyomorult rendszer pedig sértetlenül virul tovább.

– A hétköznapi élet szempontjából nincs értelme. Ismerőseimnek, akik nem voltak tisztában Politkovszkaja életével, elmeséltem, hogy miről készítettünk előadást, ez volt az első kérdésük és reakciójuk. Hogy két gyerek anyja ne csináljon ilyet, illetve miért csinál ilyet?

– *Mert újságíró.*

– Mindkét gyereke a mai napig azt gondolja, sőt, a lánya meg is jelentette róla egy könyvet, hogy iszonyú fontos volt, amit csinált. De persze a hétköznapi élet perspektívájából úgy tűnik, nincs értelme az ilyen tetteknek, áldozatoknak. Ugyanakkor ha történelmileg nézzük, az életfilozófia, a bátorság felől közelítünk hozzá, azt látjuk, hogy ha nincsenek ilyen típusú példaképek, akkor nincs kultúránk sem. Nem lehet hazugságban élni, és azt várni mindenkitől, hogy a hazugságot táplálja az életében. Kellenek olyan emberek, akik kimondják az igazságot még akkor is, ha tudják, hogy mi az ára. Ez azt is jelenti, hogy azt a kérdést, volt-e az áldozatnak értelme, pusztán ebben a formában nem szabad föltenni. Az lenne a jó, ha minél többen lennének ilyenek, vagy lehetnének ilyenek, nem pedig az, hogy még ők se legyenek.

– *A Katonában futó két darabjában is központi szerepet kap a család, a*

rosszul működő család. Tolsztoj óta tudjuk, hogy milyenek a boldogtalan családok, de ezekben a darabokban, az Isten, haza, családban vagy a Tíz eszkimóban elképesztő a frusztráció a családon belül. Ez a családnak mint magának a szétesését jelenti? Vagy csak egy drámai terep?

– Két nagyon eltérő előadásról van szó. Két teljesen más típusú problémát nagyítottunk fel. Az *Isten, haza, család* három ókori görög szerző művei alapján íródott, arról szól, hogy generációk hogyan örökítenek tovább egy alaptraumát, ami sok esetben nem is úgy történt, nem is úgy igaz, és a leszármazottak egyfajta átokként hagyományozzák tovább. Én az egyik legfontosabb előadásnak tartom a *Katonában*, méghozzá azért, mert olyan sok ezer éves problémáról beszél, amit a mai napig kerülget a pszichológia. Megpróbálja megérinteni, megpróbál beleharapni, valamit csinálni vele, de érdemi válasz még nem született arra, hogy a génjeinkkel együtt hogyan, miért örökítjük tovább, s miért nem tudjuk letenni azokat a viselkedési hibákat vagy azokat a kudarcokat, amelyekkel egyikünk sem szeretne együtt élni, mégis bátran és tulajdonképpen teljesen vakon örökítjük tovább a következő nemzedéknek. Akárhányszor beszélek olyanokkal, akik az *Isten, haza, család*ot megnézték, szinte mindenki azzal az érzéssel távozik az előadás után, hogy valami ilyesfajta előadás utáni belső munka az, ami sok mindenre rámutat a saját családjával kapcsolatban.

– *A traumák átörökítése, átokként kezelése nem áll meg a családnál. Hiszen előszeretettel emlegetünk népleletet, hogy a magyar/orosz/német az*

milyen ember, milyen típus. Ez legalább ilyen súlyos béklyó. Más családot és környezetet mutat meg a Tíz eszkimó. És könnyedebb hangnemben.

– A *Tíz eszkimó* tök más sztori. Arról szól, hogy a mai magyar közélet hogyan rohasztja szét a belső viszonyokat, hogy a családokat hogyan választja szét pusztán az, hogy melyik pártoldalhoz tartoznak, hogy ugyanarról a problémáról lehet két teljesen más állítást megfogalmazni, csak azért, mert az egyik baloldali, a másik jobboldali gondolkodású. Ott nem maga a család van a fókuszban, hanem a közélet hatása és az, hogy hogyan romlik meg ettől a legszemélyesebb szintig a viszony az emberek között.

– *Azért látványos, ahogyan a házastársak politikától függetlenül gyilkolják egymást.*

– Tönkrement házasságok. A *Nem félünk a farkastól* alaphelyzetét látjuk, egy hosszú ideje hazugságban élő házaspár meg egy kevésbé hosszú ideje hazugságban élő házaspár sztorija van fölfestve, igen, ez a nem működő kapcsolatok rendszere. Ez persze nem idegen a 21. századtól és általában a drámairódalomtól sem. Két rosszul működő házaspárt látunk, illetőleg a velük élő múltat, valós és nem valós csontvázakat.

– *Szembetűnő, hogy a szereplők, a karakterek benne élnek a kilátástalan helyzetben, de igazából mindegy, hogy miért kilátástalan az a helyzet, nem történik semmi. Nem jutnak el A-ból B-be. Ez nem csak a Tíz eszkimóra igaz, hanem például a *Keddre is.**

– Erről leginkább a szerzőkkel érdemes beszélni (A *Tíz eszkimót GreCsó Krisztián írta, a *Keddet* Ko-*

csis Gergely írta és rendezte. – F. Sz. E.). Mindkét színdarab kifejezetten mostani pillanatképet rögzít. Megtudjuk, hogy éppen hogy érzik magukat a szerzők. De azért fontos különbség van az *Isten, haza, család* problematikája és az ottani szerzők személye és aközött, hogy mondjuk Grecsó vagy Kocsis hogyan éli meg ezeket a mindennapokat.

– *A Keddben olyan figurát játszik, akiről nem tudni semmit, és a végére se derül ki róla semmi. A szereplők mégis egyszerűbbnek látják kivetíteni a saját problémáikat erre a figurára, ki is mondják: ez hozta ide a szart.*

– Vagy legalább megpróbálják kivetíteni. Ez nagy találmány, ismerjük Magyarországon, de nyilván máshol is nagyon sokszor lehet azt tapasztalni, hogy előbb hibáztatunk valaki mást, és előbb ruházzuk fel őt mindenféle sátáni tulajdonsággal, mint hogy végiggondolnánk, hogy racionálisan mi lehet az oka az érkezésének. Vagy egyáltalán elkezdenénk foglalkozni azzal, hogy neki mi baja van. Inkább a saját sztereotípiáink alapján gyorsan megítéljük, elkönyveljük, és utána úgy is viselkedünk vele, ez szerintem tipikus. Teljesen mindegy, hogy migráns, kínai, háborús menekült vagy bárki más az érkező.

– *Mennyire szórakoztató vagy nehéz olyan karaktert játszani, aki nem beszél, csak mimikája van?*

– Nekem nem volt még ilyen szerepem, úgyhogy nagyon élveztem ezt a helyzetet. Általában elég sokat beszélek színpadon. Itt pont az ellenkezője történt. Nagyon jól elvoltam ezzel, örültem, hogy Gergő ilyen

karakterre gondolt. Eleve élmény egy kolléga darabjában próbálni és játszani, mert ritkán fordul elő, hogy színész ír meg egy darabot, és azt ő is rendezi, vele lehet próbálni. Nagyon hálás voltam ezért a szerepért. Egy idő után a próbaidőszak alatt úgy is viselkedtem színészként is, mint a karakterem, egyre kevésbé szólaltam meg. Ez egy tipikus adottság, hogy az ember annyira magára veszi a szerepet, hogy abban a próbaidőszakban azzá is válik picit. Hát ez így volt nálam is.

– *A Mefisztólandban alakított karaktere nem is picit veszi magára a szerepét, amikor éppen játszik és nem színházi felső vezető.*

– Olyan helyzettel játszunk el, amikor forgatáson egy színész meg akarja változtatni egy történelmi alak életének a végét, mert az nem fér bele a saját vallási meggyőződésébe. És mivel politikailag éppen jól fekszik, a stáb nem mer ellentmondani neki. Akkor sem, ha az említett történelmi figura Hitler.

– *Sok darabot láttam, amelyben utalások voltak a mai viszonyokra, aktualizáltak bizonyos kiszólásokat, a Mefisztólandnál azonban nem ez történik, hanem egy az egyben a valóság lett színpadra állítva.*

– Dömötör Andrással nem először dolgozom együtt, nagy tehetségnek tartom, kivételes színházi gondolkodó. Iszonyatosan vártam az olvasópróbát, mert az öltöztetőmtől megtudtam, hogy Hitler-jelmezt keres nekem, és fogalmam sem volt, hogyan lesz ez. Hozzá kell tennem, hogy én egy holokauszt túlélő unokája vagyok, tehát maga a helyzet is egészen elképesztő volt. Amikor

az olvasópróbán András felolvasta a darabot, minket is megütött, hogy mennyire ideszól. A *Káli holtakat* is vele csináltuk, az is abszolút a mai Magyarországról szól, de egészen különlegesen van elemelve benne minden azzal, hogy egy forgatás az alaphelyzet. Itt is a színház életével kapcsolatos az alaphelyzet. Gyakorlatilag rátör a színház életére a valóság. Minden este, amikor játsszuk, és megérkezünk Máté Gáborral, mint új vezetők, és egy politikailag kinevezett vezetői gárda tagjaként ránézek a közönségünkre, mindig azt érzem, úristen, de jó, hogy ez nem történik meg valójában. Eljátszhatjuk azt, amiben bízom, hogy nem fog megtörténni, és ebben a színházban folytathatjuk a munkánkat. De tényleg nagyon-nagyon érdekes mátrix, vagy olyan prizma ez, ami ritkán történik meg.

– *Miközben például Máté Gábor mint színigazgató karakteréből nem lehet valós személyre ismerni.*

– Ez egy prototípus, viszont nagyon pontosan tükrözi azt a fajta hatalmi dinamikát, ahogy nem a művészi vagy a kulturális értékek mentén, hanem a politika mentén lesz valakiből nagyon nagy befolyású kulturális menedzser vagy kulturális vezető.

– *Azzal, hogy színházban játszódik maga a történet, egy színház kifordítása történik meg, mindenki beleérezheti a saját helyzetét, életét. Engem például nagyon megütött az a mondat, hogy holnaptól ne járjatok kerékpárral. Ugyanis a Magyar Hírlapnál elhangzott ez a mondat, miután Széles Gábor átvette a hatalmat.*

– Számtalan olyan jelenet van, és olyan szófordulat, amiket ezek az emberek pufogatnak. Gyakorlatilag nincs a nézőtéren senki, aki ne találkozott volna saját személyes életében hasonlóval. És változtatjuk a helyszíneket, a különböző munkahelyeken és élethelyzetekben visszaköszönnék. A kórházi jelentelekre gondolok például, amikor hirtelen összekerül egy szélsőjobbos egy liberális gondolkodású színházi rendezővel. Ez annyira szürreális, hogy már önmagában röhög az ember, ha nem lesz rossz a vége.

– *Három lehetőség mutatkozik egy színész számára ebben a darabban. Az egyik, hogy behódol, a másik, hogy lelép, a harmadik, hogy megőrül. Elég kétségbeesítő, hogy nincs jó döntés, hogy egyik sem jó döntés.*

– Jelen pillanatban ezek a választási lehetőségek vannak, mit lehet még csinálni, ugye? A darab végén felbukkanó három az egyben megjegyzés pedig költői allegória arról, hogy mindez gyakorlatilag megtörténhet egy emberen belül is.

– *A darab végén nincs katarzis, csak nagyon-nagyon nyomasztó érzés. Nem könnyítették meg a nézők dolgát, muszáj hazavinni a frusztrációt.*

– Mivel az előadás címe önmagában is sugallja azt a helyzetet, amiben a művész folyamatosan ki van téve a hatalom kísértésének vagy annak, hogy a hatalom bedarálja, ezért itt kikönnyíteni nem nagyon lehet mit. Ez a fausti lélek folyamatos küzdelme. Ahhoz pedig, hogy egyénileg az ember milyen választokat fogalmaz meg vagy ad a saját élethelyzeteire, az előadás megnyit-

hat egy csapat. De való igaz, semmilyen könnyítés nem adható ebben a helyzetben. Maga az előadás nagyon intenzív kérdésfelvetés. Az én figurám többször mondja is, hogy a kérdéseket fel lehet tenni, csak épp senki nem válaszol rájuk. Szóval erre most válaszaink nincsenek még, de legalább a kérdést tegyük fel jól.

– *Mennyire vállalhat egy színész manapság közéleti szerepet azon túlmenően, hogy színpadra áll, és játszik mondjuk a Mefisztólandban? Vannak, akik nyíltan kiállnak politikai síkon, és vannak, akik kifejezetten elzárkóznak attól, hogy közéleti szerepet vállaljanak.*

– Alkat és vérmérséklet kérdése. És élethelyzet kérdése is. Több kollégám mondta, hogy nem fog soha megnyilvánulni ilyen szituációban. Aztán elkövetkezett egy olyan szélsőséges helyzet, amiben muszáj volt. Ilyen volt például az SZFE bedarálása. Az például megmutatta, hogy egész egyszerűen vannak olyan helyzetek, amikor meg kell szólalni. Oldaltól függetlenül, mert ez nem pártpolitika mentén történt. Sokan próbálták abba az irányba átfogalmazni, hogy ez oldalak kérdése, nem pedig művészi vagy értékrendbeli kérdés, pedig az volt. Hogy mennyire kell, mennyire lehet kiállni egy ügy mellett, mindig az adott helyzet függvénye.

– *Ha megnézzük, hogy például Robert De Niro Trumppal szembeni megszólalása milyen indulatokat váltott ki a Trump-párti művészvilágból, akkor az eléggé megdöbbentő. (Bejárta a sajtót a hír, hogy a színész május végén a New York-i bíróság épülete előtt, ahol a volt elnök*

büntetőügyét tárgyalták, azt mondta: Donald Trump egy bohóc, aki az amerikai demokrácia elpusztításán dolgozik. – F. Sz. E.) *Ez az ember, aki megkérdőjelezhetetlen tehetség, gyűlöletheadjárát áldozata lett. Éppen ott tart, hogy el akarja hagyni az Egyesült Államokat. Nem akarja otthonának tekinteni.* (Korábban, még 2023 végén mondta azt más hírességekkel együtt, hogy elhagyja az országot, ha Trump lesz az Egyesült Államok elnöke. – F. Sz. E.)

– Nagyon nehéz a mai világban úgy vállalni a véleményedet, hogy ne legyél kitéve nemtelen támadásoknak. A mai kommunikáció olyan szinten eldurvult, hogy nem tud megmaradni a normális párbeszéd szintjén még egy ilyen típusú beszéd sem. Sokszor azt érzem, hogy ha ma egy értelmiségi megszólal, és megpróbál árnyaltan fogalmazni, akkor három percen belül kiszednek belőle egy félmondatot, abból csinálnak egy cikket, és soha többet senki nem olvassa el vagy hallgatja meg azt, amit eredetileg írt vagy mondott. És emiatt a primitivizálódás miatt, ami a közbeszéddel történt az elmúlt tíz évben, egyre nehezebb normálisan beszélni, hogy úgy mondjam, értelmiségi mondatokat kimondani, mert nem az lesz a lényeg belőle, hanem három szó. És egy csomó problémára nem lehet három szóval reagálni, mert egyszerűen nem olyan egyszerűek a problémák.

– *A közbeszéd visszaalakítása vagy enyhítése az értelmiség feladata, vagy a politikának kell először változnia?*

– Mindenkiene. Ezzel rohadtul le kéne állni. Ez annyira romboló, és annyira tönkreteszi azt, hogy a

problémákról szóljanak a beszélgetések, ne pedig egymás szarozásáról, hogy egész egyszerűen ebben nem lehet hosszú távon gondolkodni, mert mindent tönkretesz. Így nem lehet egyetlen problémát sem megoldani, így nem lehet gyereket nevelni, nem lehet társas kapcsolatokban létezni, nem lehet politizálni, így semmit sem lehet. De jó kérdés, hogy kinek kellene először lépnie. Magyarországon nagyon látványosan a politika kezdte ezt a durva kommunikációt, és aztán iszonyú gyorsan vette át a kézi vezérlésű média. Nyilván a mai politikai elitnek van egy része, amelyik értelmiségiként indult, de aztán igen gyorsan elkanyarodott onnan a *Mefisztóland* receptje alapján, és mostanra ennek a levét issza mindenki.

– *Az influenzazertünetés talán pont azt a célt szolgálta, hogy normális beszélgetés kezdődjön. Utólag aztán sok fanyalgó mondta, hogy mi értelmese volt, semmi...*

– Én nagyon örültem annak a tüntetésnek. Annyira felemelő volt, hogy azok a fiatalok, akik gyakorlatilag bárkit el tudnak érni a saját tartalmaikkal, hétfőn úgy döntöttek, hogy na, ez nem gyere be. A kegyelmi ügy: nem gyere be. A gyerekek abuzálásának az elkövetőjét felmenteni, az nem gyere be. Az, hogy képesek voltak a Hősök terét megtölteni a pedofilbotrányra reagálva, szerintem annyira fontos lépés volt a magyar közéletben, és annyira megmutatott egy értékközpontúságot, hogy én csak pozitív hozadékát éreztem. Minden barátomnak, ismerősömnek, aki fanyalgott, azt mondtam, ne tegye. Tegyük össze a kezünket. Ha ezek a fiatal influenzazerek egy ilyen

ügyért így kiálltak, akkor igenis annak a napnak végre volt értelme. A közéletünk végre nem csak a két oldal egymásra lövéséről vagy lejáratásáról szól. Pár nap alatt elérték, hogy Novák Katalin lemondott, ez szerintem nagyon fontos dolog.

– *Kellene, hogy legyen folytatása?*

– Szerintem lesz.

– *Egyébként volt tüntetnie? Bármelyik nagy tüntetésen?*

– Mind két alkalommal játszottam, innen figyeltem, amíg színpadra nem mentem, hogy milyen beszédek hangoznak el. Minden megmozdulásra odafigyelek, érdekel nagyon, hogy milyen folyamatok zajlanak a közéletben.

– *Hiányzik a tanítás?*

– Hiányzik, de mindegy. Ebben az évadban dolgoztam a Rákospalotai Javítóintézet fiataljaival, ebből született egy előadás, hamarosan lesz róla beszámoló a sajtó számára. Ezt leszámítva most más irányban foglalkozom emberekkel, van az életemben hasonló típusú munka, de nem fiatalokkal csinálom, hanem tüdőbetegekkel. A légzésrehabilitációban segítek. Hogyan lehet edzeni a beszédszerveket, és ezáltal hogyan lehet a tüdő kapacitását szinten tartani vagy adott esetben talán növelni is.

– *Ez honnan jött?*

– Egy tüdőgyógyász, Várdi Katalin megkeresett, hogy tudnék-e, lenne-e kedvem segíteni, és nagy örömmel vállaltam.

– *Lesz még egyszer ünnep a világon? Hisz abban, hogy megérjük ennek a mostani politikai helyzetnek a végét?*

– Hiszek abban, hogy megérem, és értelmes, jobb világban fogok meghalni. Felnöttem egy totalitárius rendszerben, és tizennyolc éve megint abban élek. Bízom benne,

hogy a gyerekeink generációja nem ezt a párbeszédet és mocskolódást fogja folytatni, hanem arra fognak reagálni, ami a mai élethelyzetünkben a legfontosabb.

Anna Plitkovszkaja: Orosz napló (részletek)

2003. december 8.

Oroszországban 1996 óta gyakorlatilag lehetetlen politikai ellenzék létrehozni. Először is nincsenek bíróságaink. [...] Másodsor nincs független országos tömegtájékoztatásunk. Itt természetesen a televízióra gondolok, elsősorban az egyes és kettős csatornára. Harmadszor pedig az olyan független erőforrások hiányoznak, amelyekből bármiféle komolyabb dolgot finanszírozni lehetne.

Ma az államhatalom minden civil szervezetet és közintézményt a maga céljaira szab át. Aki megpróbál ellenállni, azt egyszerűen lecserélik, aki pedig nem akarja, hogy lecseréljék, azt... hát szóval jobb, ha vigyáz. [...] Ha nem tesszik az újságíró-szövetség, létrehozuk a Mediaszojuzt.

2004. február 12.

A választási kampány során azt hallottuk, hogy gyakorlatilag mindenben világelsőek vagyunk, a fegyvereladástól a gabonaexporton keresztül az űrkutatásig.

2004. április 6.

Issza Merzsojev, az elnök sajtótitkára személyesen olvassa el az újságok minden egyes hasábjának kefelevonatát [...] kihúzza mindent,

amit károsnak ítél, azaz ami alááshatja a „stabilizáció folyamatát”. Cenzúráznak minden negatív információt, amely akár csak közvetetten is összefüggésbe hozható a hatalmon levőkkel.

2004. május 26.

Putyin [...] mélységes megvetéssel beszélt a civil társadalomról, mondván, hogy az velejéig korrump, a jogvédőket pedig a Nyugat tenyeréből etetett ötödik hadoszlopnak nevezte.

2004. december 12.

[...] az emberek a „gyemokrat” helyett a „gyermokrat”, azaz szarokrata szót kezdték használni.

A választások trükközésre, csalásra és állami erőszakra épültek, de a demokraták hallgattak, mint a sír: görcsösen kapaszkodtak a dumába, illetve a helyi szinten megmaradt kevéske hatalmukba. Ezzel eljátszották a maradék kevéske tekintélyüket is, az orosz emberek pedig mélységesen közömbössé váltak minden iránt, ami a politikával kapcsolatos.

Budapest,
Athenaeum Kiadó,
2018.

Az építészsakmának is meg kellene tanulni, hogy nemet mondjon

Beszélgetés Dévényi Tamással*

– *Mint építész talán jobban figyeli a tárgyi környezetét, és másoknál érzékenyebb annak pusztulására. Cikkeiből, megnyilvánulásaiból arra következtetek, hogy velem együtt az építészeti környezetünkben végbemenő csúnya rombolást tapasztal. Jól látom?*

– Építésznek lenni vagy az építészet eredményeit figyelni örök kapcsolat a pusztulással, merthogy egy háznak, de legyen akár egy tárgy is, abban a pillanatban, amikor elkészül, elkezdődik a jó esetben lassú, rosszabb esetben gyors amortizációja. Az építész a tárgyalkotások közül az egyik legnagyobbat, a legdrágábbat hozza létre, és ezért nagyon-nagyon sok sebből tud vérezni. A városokban, így Budapesten is, a növekedés kétféleképpen mehet végbe. Vagy úgy, hogy horizontálisan egyre nagyobbra terjeszkedik. Budapesthez többféle meg gondolásból az ötvenes évek elején hozzácsatolták a körülötte lévő kistelepüléseket. Így keletkezett az úgynevezett Nagy Budapest. Ma szinte bármennyit lehet utazni, és még mindig Budapesten vagyunk. De ez a megoldás is véges. Egy ponton túl nem lehet tovább tolni a város határait. Ha feltétlenül növelni kell – ez persze kérdés, hogy egyáltalán kell-e

növelni –, akkor a másik lehetőség a vertikális növekedés. A felfelé növekedés pedig általában azt jelenti, hogy a kicsiket, az alacsonyabb épületeket eltüntetjük, és jönnek helyettük a nagyobbak. Ez megtörtént már nemegyszer Budapesten, nemcsak a háborús időszakok után, hanem például amikor a barokk Budapestet felváltotta a polgárosodó historikus Budapest. Kétszer-háromszor olyan magas lett a város. És most sokan ezt a magasságot is keveslik, azt gondolják, még egyszer olyan magasnak kéne lennie a város épületeinek jó néhány helyen.

– *Vagyis úgy látja, a pusztítás egyik iránya, hogy a régit leromboljuk, és helyette valami sokkal nagyobbat építünk?*

– Ez is egy rétege ennek a megsemmisítő folyamatnak. De feltétlenül említeni kellene azt is, hogyan vált a korábban arányos budapesti városstruktúra különböző történelmi okokból úgynevezett vízfejjé. Egyre inkább kell a hely, kell a négyzetméter, kellene az épületek, még hozzá minél nagyobbak. Jó példa erre az, ami a Rózsadombon történik, ahol a hajdani szép, arányosra tervezett családi házak sorra eltűnnek, s a helyükre társasházak épülnek, hisz semmiféle szabály nem tiltja ezt. Még az elvileg védettnek nyilvánított házak is veszélybe kerülnek, merthogy nálunk a védettség nem jelent nagy

* Dévényi Tamás Ybl Miklós-díjas építészmérnök, belsőépítész, szakmai fővédnök, tervező és építésztanár. A Tilos Rádió *Építési terület* című műsorának rendszeres munkatársa. Írásai, nyilatkozatai az építészeti értékek megőrzésére koncentrálnak. (V. J.)

biztonságot. Ilyen módon egy harmonikus és kényelmesnek mondható épületfajta tűnik el egy olyan területről, ahol a 19. század közepén a szőlődombok helyére először nyaralókat, majd családi házakat építettek, s mára nagy, többlakásos társasházak veszik át azok helyét. De nagyjából hasonló változás ment végbe az Újlipótvárosban is, amely korábban ipari és lakó vegyes zóna volt jobbára földszintes házakkal. Az ipar teljesen eltűnik, s vele együtt a földszintes házak is. A helyükre hat-nyolc-kilenc emeletes házak kerülnek. Így alakul ki egy teljesen más várostípus. És akkor Óbudát nem is említettük.

– *Szerintem nem biztos, hogy ez okozza a rossz közérzetet a mai Budapesten. Amikre utal, azok – ha nem is feltétlenül pozitívnak mondható – természetes folyamatok. Én nem erről beszéltem, amikor a rombolás fogalmát említettem.*

– Ezzel csak azt akartam érzékeltetni, hogy a Budapestre való folyamatos beáramlás sokféle ilyen változást is hoz. Tehát Budapestnek nem kéne ennyire nőnie. Az lenne a jó, ha a vidéki élet értéket jelentene értelmes politikai és gazdasági döntések által támogatott módon. De hát ehhez is a politikai gondolkodás alapvető változására lenne szükség, mint oly sok más területen.

– *Ha már szóba hozta a politikát, nézzük meg egy kicsit közelebbről, mennyiben felelős a politika, konkrétan a jelenlegi politikai vezetés azért, ami az épített környezetünkben, ez esetben a fővárosban történt, történik. Mi az, ami egyértelműen a kormány politikai megfontolásából változik körülöttünk?*

– E tekintetben többféle irányt kell megkülönböztetnünk. Az egyik az elvonás, vagyis a főváros kiéheztetése. Ezt egy konkrét példával tudom a legjobban érzékeltetni. Ez pedig a Rác fürdő szomorú története, amit egészen közlelről ismerek.

– *Ugyanis a Rác fürdő felújításának tervezőjével beszélgetek.*

– Ez a gyönyörű épület eredetileg magántulajdonban volt. Majd lassanként a főváros tulajdonába került. A 2010-es évekre ugyan szépen felújították, de úgy tudjuk, hogy Tarlós István főpolgármester választási ígéretei között eleve szerepelt, hogy nem fogja megnyitni a Rác fürdőt. Az oka az volt, hogy még azelőtt tíz évvel nagyon rossz kondíciókkal adta el a főváros, és ő ezt helyre akarta tenni. Állítólag azt mondta, megvárjuk, amíg összedől az egész, és így visszakerül a fővároshoz.

– *Mostanra valóban be is dőlt. Tehát újra be kell fektetni sok pénzt abba, amit egyszer már sok pénzért helyrehoztak.*

– Tarlós be is tartotta a választási ígéretét. A ciklusa végén jött el a Rác fürdőbe, én kalauzolhattam, és a végén azt mondta, hogy mérnök úr, kérem, tolmácsolja mérnöktársainak az elismerésemet. Én tudom, hogy ez sok ember munkája, de meg kell önnek mondjam, hogy ez inkább múzeum, mint fürdő. Én erre azt mondtam neki, Tarlós úr, volt már olyan fürdőben, amiben nincs víz? Mire ő: látja, ebben magának van igaza. Így aztán nem tudott megnyitni, bedőlt az a Projekt Kft., amelyik a felújítást gründolta. Hisz ott állt és pusztult a szépen rendbe hozott épület. Betörés, lopás, mindenféle volt. Most viszont

úgy tűnik, talán elkezdődhet egy új folyamat, amit a főváros kezdeményezett. Csakhogy ehhez a főváros csak kormánygaranciával vehetne fel hitelt. És itt jön a jól ismert és gyakori forgatókönyv: amit a főváros kér, azt a kormány elutasítja. Azt mondják, ezt oldjátok meg magatok. Végül is a Fővárosi Közgyűlés azt szavazta meg, hogy a Budapest Gyógy- és Hévízei Zrt. a saját hasznából finanszírozza a fürdő felújítását. Hát ez nyilván nem ugyanazt jelenti, mint ha komoly hitelből lehetne fedezni a költségeket. Sokkal lassabban és kevesebb pénzből lehet csak újra felújítani a lerobbant fürdőt.

– *De végre megnyílik a Rác fürdő?*

– Most folyik a kivitelezői közbeszerzés. Megnyertünk egy közbeszerzési pályázatot, hogy mi tervezhesük. El is készültek a tervek.

– *Na de hát egyszer már megtervezték.*

– De most egészen más a helyzet. Föl kell mérnünk, hogy mi minden pusztult el, amióta üresen áll, mi az, amit teljesen le kell cserélni, mi az, amit csak részben, mi az, ami esetleg megmaradhat. Ez most más feladat, mint az eredeti tervezés volt.

– *Ez a vége annak, amikor a rosszul gondolkodás, a rosszul kezelés vagy a rossz szándék miatt egy hihetetlen nagy pénzbefektetéssel és energiával létrejött dolog összeomlik, és legalább ennyit rá kell fordítani ahhoz, hogy esetleg újjászülessen.*

– A rossz szándékot nem feltételezem, bár konkrétan nem tudom, milyen áron adta el annak idején a főváros, de gondolom, a Tarlós-csapat ezt megvizsgálta. Lehet, hogy igazuk

volt a pénzügyeket illetően, de az biztos, hogy az általuk választott megoldás, a kivéreztetés a legrosszabb döntés és a legrosszabb üzlet volt.

– *Tehát ez az egyik módszere annak, ahogyan a kormányzat megnehezíti a főváros helyzetét. Arra való hivatkozással történik, hogy nincs elég pénz a költségvetésben.*

– Eközben óriási fejlesztéseket hajtának végre a budai Várban. Egyrészt gyakorlatilag országos jelentőségű, hetvenes évekbeli házakat bontanak le, miközben értelmetlen monstrok visszaépítése zajlik, ráadásul vasbetonból. Ezzel azt demonstrálják, hogy van pénz, lehet fejleszteni, megmutatjuk, hogy van lehetőség. A Vár példa arra, hogy ha majd kormánypárti lesz a város, lesz pénz is. Ha nem, akkor nem.

– *Mint építész, mit gondol arról, hogy a historizmus idején, ki tudja pontosan, milyen célból és milyen szándékkal felépített eklektikus épületeket, amiket leromboltak a világháborúban, fel kell-e újra építeni? Azokról nem is beszélve, amelyek sohasem léteztek.*

– Ha igazságosak akarunk lenni, meg kell néznünk, mi történt itt a II. világháború után. Az, hogy a budai vár a kultúra fellegetvára legyen, csak egy második ötlet volt. Az eredeti elképzelés szerint Rákosi Mátyás rezidenciája lett volna, és például a Clark Ádám térről felvezető úton a Corvina-falakon lévő kapuk biztosították volna a védettséget, amit Rákosi elvárt. Rákosi számára minden, ami a királysághoz vagy a hithez kapcsolódott, eltörölendő volt. Vagyis világos program alakult ki egy új típusú, kommunista uralkodó számára. Így

amire a politikai tér megváltozott, és múzeumok lettek a palota termeiben, sok mindent eltüntettek. Tehát nemcsak a világháborús pusztításokról kell beszélnünk, hanem a világháború utáni bontásokról is.

– *Mi mindent bontottak el a világháború után?*

– Maga a palota megmenthető lett volna, de az a döntés született, hogy nem mentjük meg, hanem átépítjük. Például nagyon érdekes, hogy idősebb Janáky István, a 30-as évek egyik legtehetségesebb modernista építész tervezte azt a várdarabkát, amelyet éppen most bontanak. A barokk istálló ott volt, ahol volt, Hauszmann amiatt nem tudta szimmetrikusan megtervezni a palotát, de az ötvenes években, amikor már elbontották az istállót, volt hely, hogy megépüljön szimmetrikusan a másik szárny és az elvtársaktól akkor elvárt stílusban megtervezte Janáky ezt a nem odailó kiegészítést. Azért az is nonszensz volt. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy nem fekete-fehér a helyzet. Ha valamiféle – legalább látszólagos – konzultáció zajlott volna a fővárosiakkal arról, hogy mi történjen a várban, és a többség a régi épületek visszaépítésére szavazott volna, akkor feltenném a kezemet. De fel sem merült, hogy a lakosság véleménye valamit is számítson. Ami történt, semmi más, mint egyszerű hatalmi arrogancia. Azt csinálunk, amit akarunk, ti pedig azt kapjátok, ami szerintünk jó.

– *Illetve nem kaptok meg semmit, hanem mi, a hatalom kapja meg, hiszen a várat gyakorlatilag elfoglalták, „bevétték”. A földi halandó gyakorlatilag ki van zárva.*

– Azért ami elkészült, például a Szent István-terem, legalább látogatható. De sehol semmi közmegegyezés. Pedig ami a 21. századnak ebben az időszakában érték lehet, az épp a közmegegyezés lenne. Annyira differenciálódott minden, annyira diffúzá vált a világ, hogy meg kéne találni azokat a kicsi dolgokat, amelyekben meg tudunk egyezni. És hogyha erre legalább kísérlet lett volna, akkor én ezt elfogadnám, bármennyire más az építészeti véleményem. Ami a jelenlegi új építéseket és bontásokat illeti, építészként azt tudom mondani, hogy csak akkor építsünk, illetve csak akkor bontsunk, amikor nagyon muszáj. Sokkal belátóbbnak kéne lennünk.

– *Ha egyszer – ki tudja, mikor – már nem ez a kurzus irányítja a politikát, vajon ezzel a mostanra ilyenné tett vári „rengeteggel” mit lehet kezdeni?*

– Szomorú dolgot fogok mondani. Szerintem nagyjából semmit. Pont ezért, mert hogyha már létrejött, akkor ne kezdjük megint azzal, hogy el kell bontani. Ehhez azt is tudni kell, hogy az 1910–1920-as években már egyértelműen megfogalmazódott, hogy tévedés volt a várba ilyen méretű házakat rakni, az akkori városi szabályzatok tiltották is az ilyen méretű házak építését. De ami megépült, az sajnos már ott volt. A II. világháborúban történt rengeteg bombázás után azonban a régi, korabeli, alacsony magasságú házakat vissza lehetett volna építeni, olyan állapotban voltak. Megvalósulhatott volna az a vágyálom, hogy a várban ne legyenek nagyon magas házak, mert amelyek magasak voltak, visszabontották. Azóta sajnos a szabályzatok és a városrendezési elvek is megváltoztak. Most gyakorlatilag minden-

hová mindent lehet építeni, semmi nem számít, nincs értékszemplélet, csak pénzszemlélet van. Tragikusnak látom a helyzetet.

– *Menjünk le a várból egészen a Kossuth térig. A Kossuth tér hasonlón eklatáns példája az elmúlt másfél évtized döntéshozási gyakorlatának. Mit gondol a Kossuth térről, mindarról, ami ott a teljes átépítéssel megtörtént és történik máig?*

– A Kossuth tér történetének látványlag periferikus része, de elég fontos, hogy az nem egy szabályos tér, hanem trapéz alakú. Ez a trapéz alak feladta a környezettervezőknek a leckét. Nem csoda, hogy jó párszor átépült már a Kossuth tér. Megpróbálták ezt a trapézt valahogy értelmezni, de igazán jól sosem sikerült. Ezt csak azért mondom, mert az, hogy időnként megváltozik a Kossuth tér, nem ördögtől való. Megpróbálnak valami jobbat kitalálni. De ez csak egy réteg. Ha a valóságot nézzük, duális kép van előttünk. Egyrészt van egy primer politikai igény, az 1944-es helyzet visszaépítése. A másik oldalról pedig ott van a környezet alakításának modern igénye. Tehát az orbáni politikának világos elvárásai voltak, de nem volt semmilyen értelemben holisztikus képe erről a területről. Ami számukra a legfontosabb volt, hogy vissza kerüljenek a műhomlokzatok és a hajdani rossz szobrok. Minden más olyanná tehető, amilyenre a megbízott építész csapat akarja, csak legyen minél drágább. Bár azért néhány dologban így is a miniszterelnök kívánsága érvényesült, például ki kellett vágni fákat, mert a miniszterelnök úrnak nem tetszett, hogy ott vannak. A végeredmény az lett,

hogy létrejött egy nagyon-nagyon bizonytalan, meghatározhatatlan, stílusában és koncepciójában szét-eső tér. Ahhoz tudnám hasonlítani, mint hogyha két smirglit húznának egymáson, amelyek mégsem tudnak összecsiszolódní. Ahogyan a modern, új irányú környezetalakítás, a tájépítészet és a múltat rendkívül ügyetlenül eljátszó visszaépítés megpróbál egymáshoz idomulni, de sehogyan sem sikerül.

– *Ne feledkezzünk meg arról a durva gondolatról, hogy az 1944. március 19. előtti helyzetet akarta visszaállítani a politika.*

– Igen, ez teljesen abszurd elképzelés volt, s ha részleteiben megnézzük, semmi sem stimmel ezen az alapon sem. Például ott volt a Pintér Béla tervezte sarokház, amiben a metró van. Az egy modernista épület volt. A Pintér Béla-oeuvre-ben fontos helyen szerepelt. Lehet arról vitatkozni, hogy mennyire volt jó ház, de ha az értékeit nézzük, ez a ház használható épület volt. A teljes lebontására nagyon nehéz igazi érvet találni, és alatta ott a metró, ami végképp megnehezítette az egészet. Azok közül a házak közül, amelyekhez ez a Szabad György Irodaház nevű ház hozzáépült, az egyik egy igazi historikus épület. A mellette lévő pedig belülről egy modern, harmincas évekbeli ház nagy üvegfalakkal, sík, vakolt homlokzattal, amit Hüttl Dezső tervezett. Most mi történt? Az, hogy gyakorlatilag ezt a harmincas évekbeli attitűdöt folytatta Vadász Bence mint tervező. Ez nem volna baj, csak hogy előtte egy nemzetközi pályázatot írtak ki, hogy mi legyen ezen a helyen, és a pályázatnak lett is első díjas terve. De a hatalom úgy

döntött, hogy a pályázatot a kukába dobják, mert azt akarták, hogy inkább legyen visszaépítve a 44-es állapot. Vadász Bence meg is kapta a megbízást. Csakhogy aki egy kicsit is ért a historizmushoz, az tud számolni, hogy oszlop után oszlopköz jön, majd oszlop és újabb oszlopköz. A most ott lévő új épületen az oszlopok úgy találkoznak, hogy két oszlop kerül közvetlenül egymás mellé. Abszolút tévedés.

– *De azt feltételezem, hogy nem ez az egyedüli építészeti tévedés a Kossuth téren!*

– Valóban. Nézzük meg, hogy mi történik most a Földművelési Minisztériummal. Legyünk őszinték, az az épület nem volt a historizmus csúcspontja, egy nagyon összetett, hatalmas ház volt.

48

– *Mindenesetre emblemikus épülete volt a Kossuth térnek.*

– Ez igaz, és érdemes megjegyezni, hogy a Rádai Mihály által előszeretettel használt fogalom, a „faszadizmus” eklatáns és csodálatos példája.

– *Csakhogy most – ahogy olvashatjuk és tudhatjuk – azért kell lebontani, hogy mélygarázst építsenek alá! Micsoda örült döntés!?*

– Igen, ez örült ötlet, meg hogy akkor lehetnek majd benne kisebb belmagasságú szintek, meg olyan minőségű irodák, mint amilyeneket a 21. század megkövetel. Rossz érvek. A tervezője, ha jól tudom, Nagy Csaba, aki éppen most lett a Magyar Építőművészek Szövetségének elnöke. Kiváló építész. Hogy vállalhat el ilyet? Tönkrevágni valamit csak azért, mert a mostani politikai elvárások ezt követelik? Én úgy gondolom,

hogy kell tudni nemet mondani, és nemcsak egyes építéseknek kellene tudniuk nemet mondani, hanem egy egész szakmának is!

– *Hát ahhoz az kéne, hogy az építészszakmában legyen valamilyen közös gondolkodás. Van?*

– Nincs. Reimholz Péter, a híres építész mondta annak idején, az a jó, hogy a szakmának van egy belső titkos értékrendje. És ez az ő idejében, még azt mondhatjuk, hogy valóban működött. De mára ez az értékrend teljesen szertefoszlott. És az sem mindegy, hogy ki tesz tönkre valamit, mert hogyha egy tehetséges építész teszi tönkre, akkor nem fog annyira fájni, mint amikor egy tehetségtelen.

– *Én pont fordítva gondolom.*

– Hát voltaképpen igen, de ha már mindenképpen megtörténik, akkor legalább valami szakmai tudás tükröződik az elkészült épületen, és nem kizárólag a sarlatánság. De igazából valóban nincs sok különbség. A bűn az bűn marad.

– *Azért kíváncsi lennék rá, konkrétan milyen szándék áll amögött, hogy ez a tényleg meghatározó, nemcsak a korát, hanem az azt követő évszázadokat is befolyásoló látvány úgy alakuljon át, ahogyan azt a jelenlegi arrogáns hatalom elképzei. Ők mire készülnek ezzel?*

– Az biztos, hogy a háború után a teljesen új hatalmi struktúra összevissza helyekre költözött, vagyis jelenleg is nagyon-nagyon sok épületben szétszórva vannak a hatalmi gépezet egyes elemei. Hogy ezt a hatalom egyszer végiggondolta, az biztos, mert volt egy nagy tervpályázat a kormányzati negyedre.

– A Nyugati pályaudvar mögé tervezték a korábbi kormány döntéshozói a kormányzati negyedét.

– A Nyugati pályaudvar mögötti területre. Mert úgy gondolkodtak, olyan helyre kell költöztetni a hatalmi adminisztrációt, az irodabázist, ahol nincsen egyéb felmutatható érték.

– Gondolom, ezzel szakemberként egyetértett.

– Igen, ha ez minden szempontból meg tudott volna felelni az elvárásoknak, a közlekedést, a megközelítést, a védelmet és egyéb szempontokat figyelembe véve, valóban jó ötletnek tűnt. Ma, 2024-ben persze felmerülne a kérdés, hogy katonapolitikai értelemben okos ötlet-e koncentrálni az ilyen hatalmi központokat. Mindenesetre most végül is a Várban ugyanez történik, ahogy a Kossuth téren is sűrűsödnek a kormányzati funkciók. Arra bizonyos értelemben persze lehet találni észszerű magyarázatot, hogy hatékonyabban tud működni egy ilyen csinovnyikvilág, hogyha nincs annyira szétszórva. De azért azt elképzelni, hogy például a Várban hányan fognak dolgozni, és ennek hogy lesz a reggeli és délutáni tömegforgalma kiszolgálva, hogy fognak feljutni, hogy fognak lejutni, ráadásul millió mélygarázs épül most ott is, szerintem ez tragikus. Emögött ha van koncepció, akkor biztos, hogy nem a városléptékű koncepcióba való beillesztés a cél, hanem egy saját hatalmi elképzelés és akarat megvalósítása.

– Mennyiben része ennek az említett hatalmi arroganciának, hogy Budapest igazán jelentős helyeit tulajdonképpen a budapestiektől vagy

legalábbis az önkormányzati vezetéstől elhappolta és folyamatosan elhappolja a nagypolitika. A Ligetben is ez történik, nem?

– A Ligetben ugyancsak hatalmi elképzelés valósul meg, az alapja az volt, hogy a Baán körüli értelmiségi holdudvar úgy gondolkodott, hogyha egy helyre kerülnek a nagy múzeumok, akkor olyan szinergia jön létre, ami sokkal több lesz, mint a múzeumok külön-külön.

– Ezt eleve rossz elképzelésnek látja?

– Sosem értettem ezzel egyet. Ha valaki egy múzeumot megnéz, és nem telítődik, akkor ő egy gép. Tehát szó nincs arról, hogy egy normális látogató egymás után végigjárja a múzeumokat. Ráadásul a Ligetbe újabb épületeket helyezni azokon kívül, amelyek ott voltak, olyan, mint amikor egy kastélyparkba új házakat építenek. Amíg volt központi műemléki tervtanács, minden alkalommal megtiltották az ilyen felvetéseket. Ami a Városligetet illeti, annak idején, amikor szóba került a Liget-program gondolata, volt egy nagy vita a Gólyavárban, ahol azt mondtam el, ha egyetlen ház is megépül a Liget területén, attól kezdve nincs megállás. És ezzel vége a Ligetnek. Nem szabad belemenni. És jól látjuk, hogy a Néprajzi Múzeumnak nevezett épület és a Magyar Zene Házának nevezett épület között a szinergia nulla. Semmi közük egymáshoz. Ott áll a két nagy épület. Az egyik egy „A típusú”, a másik egy „B típusú” képmutatás. Az alapfelvetés téves volt.

– De akkor miért kellett így kieroszakolni? Nem az a cél ezzel is, hogy még valamit kisajátítson a hatalom, és ilyen módon „beölelje” a Városliget

teljes környezetét vidámparkostul, biodómostul?

– Arra hivatkoztak, hogy ez egy nagy kulturális koncepció volt. Valóban kulturálisnak tűnt, de igazából egy politikai koncepciónak a része. A hatalom ebben az egy esetben látványosan deklarálta a kultúra elvi jelentőségét azzal, hogy azt mondta: kaptok egy nagy-nagy kulturális központot a Városligetben, oda teszünk minden múzeumot nektek, emberek! Ezt tekintették kulturális koncepciónak, csak hát ez nagyon beteg elgondolás. Az egészre csakis azért volt szükség, hogy a Várat ki lehessen üríteni, merthogy a Széchenyi Könyvtártól a Nemzeti Galériáig mindent ki kell onnan hordani, hogy megvalósulhasson a vári koncepció. Az, hogy most egyelőre némileg leállt a nagy nekiveselkedés, nem jelenti azt, hogy sikerült meggátolni, győztünk. Mert ami megépült, az már megépült. A Néprajzi Múzeumnak nevezett dolognak egyáltalán nem kellett volna éppen ott létrejönnie. A Városliget régen kiért egészen az akkori Aréna útig, vagyis a Dózsa György útig. Csak amikor az ötvenes években felvonulási területté tették – politikai megfontolásból –, megszüntették a zöldfelületet, és leburkolták az egészet. Tehát itt nem arról volt szó, hogy a beton helyett lett egy új épület, hanem tulajdonképpen a Városliget helyett lett a ház.

– Ha kulturális koncepcióról beszélünk, lát-e magyarázatot arra, hogy – ellentétben azzal a rengeteg pénzzel, amit már a Ligetre és a Várra költöttek – egyetlenegy fillér nem jutott még Budapest egyik legértékesebb épülete, az Iparművészeti Múzeum felújítására?

– Furcsa dolgot mesélek erről. Épp most voltam egy kiállítás megnyitóján az Építészeti Múzeumban, az úgynevezett „Kék Duna” kiállításon, amelyre az Iparművészeti Múzeumból is kerültek anyagok, ezért az Iparművészeti főigazgatója, Cselovszky György is vendég volt. Az ott megjelenő kulturális vezetők közül mindenkinek mondott beszédet. Arról szóltak ezek az ünnepélyes beszédek, hogy mennyi pénz lesz új Építészeti Múzeum és Építészeti Központ létrehozására. Cselovszky főigazgató úr is elmondta a maga beszédét, de sem ő, se más egyetlen szóval nem említette az Iparművészeti Múzeum helyzetét, sorsát, jövőjét. Megtudhattuk, hogy 65 milliárd forintot szánnak az Építészeti Központ létrehozására, ami nagyon szép és jó dolog, de hogy épp az Iparművészeti főigazgatójának nem tűnik fel, hogy talán szóba kéne hozni azt a szégyent, ami az őáltala vezetett intézménnyel történik, az felháborító.

– Az épületet korábban megkoronázó, de 2011-ben leszedett lanternáról nem is beszélve, amely a csodálatos szecessziós épület meghatározó eleme volt!

– A lanterna eltűnése külön szégyen.

– De a pályázatot valaki megnyerte, és állítólag meg fog épülni egy építészeti múzeum.

– Ez is érdekes történet. Először volt egy meghívásos pályázat a Magyar Művészeti Akadémia építészei részére, ami egy koncepcióalkotó pályázat volt. Ebből összeállt a tervezési program, és ebből egy országos tervpályázatot is kiírtak. De utána politikai döntés született, ami mindent lenullázta.

– *Állítólag személyesen Orbán Viktornak nem tetszett a pályamű.*

– Én is így hallottam. Ilyen egy-személyes döntések során alakul ki a végső terv. Na most ezek után egy olyan pályázatot írtak ki, ami-re meghívtak emlékezetem szerint kilenc építész vagy építészirodát. Volt olyan, aminek vagy akinek még a neve sem mondott semmit, és vég-eredményben ebből a kilencből egyik sem nyert. Vagyis a pályázati kiírás egyszerű pénzosztás volt. Senkit sem vonnak ilyenkor kérdőre, hogy mi alapján választották ki ezt a kilenc embert, és mi alapján kapott bárme-lyikük meghívási díjat. Én azt mondtam mindenkinek, akivel pályázhat-tunk volna, hogy ilyen pályázaton nem indulunk, mert amikor meghí-vásossá tesznek egy olyan pályáza-tot, ami az építészetről, az építészet értékeinek leendő bemutatásáról szól, akkor az egész nincs a helyén. Ebben szerintem nem szabad részt venni, nem is vettünk részt. Fiatal építészek nyerték végül a pályázatot, természetes, hogy számukra minden másként vetődik fel, ők simán részt vettek, meg is nyerték. Szerződést is kötöttek már velük, és folyik a terve-zés. De hát, azért halkán kérdezem, az akkugyárokon kívül hány olyan projekt van, ami leállt menet köz-ben?

– *Az építészek sem bíznak abban, hogy lesz Építészeti Központ és Építé-szeti Múzeum?*

– Most, hogy az MMA-hoz került, ez hirtelen azt jelentette, hogy pénz is van. A műtárgyak most normális körülmények között vannak, és olyan dolgokat tudnak megvásárolni, mint például a Gellérthegyen a volt mun-kásórság székházából való tárgyak.

A házat a híres építész, Pázmándi Margit tervezte, s a helyére a Mat-thias Corvinus Egyetem új szárnya épül. Ebből az Építészeti Múzeum most olyan régi tárgyakat tud kimen-teni, mint egy-egy ajtó vagy vasbeton elem.

– *Ez is nagyon jellegzetes épülete volt a hetvenes éveknek. Pázmándi Margit neve erősen bevésođött a köz-tudatba, és ha már itt tartunk, az utóbbi időben egyre több szó esik ar-ról, hogy a korábban – eléggé el nem ítéłhető módon – a nagyon lenézett hatvanas-hetvenes évek építészetének értékeire ma hogyan tekintünk vagy tekinthetünk. Erről mit gondol?*

– Hát azt, hogy végre felébred-tünk. Kovács Dánielnek, akivel a Tilos Rádió műsorában épp a napok-ban beszélgettem, most jelent meg a *Szocreál és késő modern Budapest* című könyve, a Kortárs Építészeti Központ konferenciáján is erről volt szó. Ami az építészeti stílusokat és értékeket jelenti, úgy látszik, újra és újra el kellett telnie pár évtizednek, hogy utolérje magát a világ, hogy megértse, mi az, ami a megépült al-kotások közül értéknek tekinthető, még ha nem is éppen ahhoz az ízlés-világhoz illeszkedik, amit jelenleg nagyra tartanak. Sajnos az a tapasztalat, hogy nagyon sok időnek kell eltelnie, hogy az értéket értékként kezeljük, s közben nemritkán bekö-vetkezik a pusztítás, utána meg már késő. De őszinte leszek, és a saját példámat is megosztom, hogy én a posztmodernre nagyon rosszul éltem meg aktív fiatal építészként. Minden testrésszemmel hadakoztam ellene. Máig nem rajongok a posztmodern házak iránt. De egyértelmű, hogy el kell kezdeni azoknak is a számba-

vételét, mert amiről utólag kiderül, hogy van benne érték, azt most még könnyebb megmenteni, mint tíz év múlva.

– *Azt azért leszögezhetjük, hogy a mai hatalom számára valamiért épp az előbb említett hetvenes évek építészete szitokszó. Nem véletlen, hogy jó néhányat le is bontottak közülük.*

– Ez a valós helyzet, és nem kis állítás, amit a miniszterelnök képvisel, hogy Szálasiék hatalomátvétele napjától kezdve nem létezik magyar történelem. Ezt állítja a hatalom, és ennek az építészeti aspektusa az, hogy ami később készült, nem érték. Ma, amikor bebizonyosodik, hogy például egy-egy szocialista realista lakótelep ezerszer jobb, mint amelyek most épülnek, le kell szögeznünk, hogy 1944 után abszolút építészeti értékek jöttek létre a koalíciós időkben, a legdurvább sztálinista időkben, a kádári konszolidáció időszakában és a rendszerváltás utáni időszakban is, amikor nem fideszes országvezetés volt. Nincs olyan időszaka a történelemnek, amikor ne jönne létre építészeti érték, mint ahogy irodalmi, zenei, mindenféle más érték is létrejön, s azokat sem dobjuk ki.

– *Beszéltünk már a vertikális városfejlesztésről. Mi a véleménye a mini-Dubaj-tervről?*

– Arra a szlogenre várok, hogy „bye-bye Dubaj”. Félretéve a tréfát, nézzük meg az alaphelyzetet! Az a vonalas infrastruktúra, ami bejön a város közepére, ez esetben a vasút, a világ minden pontján fantasztikus fejlesztési lehetőséget jelent. Ez egy olyan csatorna, amelyen át nagyon jó a légjárás. És amióta nem gőzmozdonyok járnak, vagy esetleg nem dízelek,

hanem elektromosak, nincs is olyan durva környezetszennyezés, mint korábban. Tehát a városoknak ezek a városközpontokig bejövő vasúti területei tulajdonképpen a mai állapotukban is jót tesznek. Lehet, hogy ezzel furcsa dolgot mondok, de a mostani állapotában ez a mini-Dubajnak nevezett terület is – leszámítva, hogy tele van szeméttel – egészen jó dolog. Rengeteg növény él ezen a területen, nincsenek épületek, nem parkolnak autók...

...*egy nagy park.*

– Furcsa, gyönyörű ipari park. Ez változna meg alapvetően, ha építési területté válna. Hogy ez jó vagy nem jó, arra nehéz válaszolni, lehetne akár jó is, merthogy azok a zónák, amelyek határterületek, érthető módon lezülnek, s azokkal mindenképp kellene kezdeni valamit. A fővárosnak van jövőképe arról, hogy itt hogyan kéne fejlesztéseket létrehozni, és szerintem ez egy értelmes terv, mértéktartó...

– *De abban nem szerepelnek ilyen magas épületek.*

– A lényege, hogy nagy zöld területek mellett két emelettel alacsonyabb lakóépületek kerüljenek oda, mint amilyen átlagos párkánymagasságúak a belvárosi fejlesztések. Ezen a területen kevés a magántulajdon, nagyon jó fejlesztési területként kell rá tekintenünk.

– *Fővárosi tulajdon, de mégis a hatalom akarja rátenni vagy már rá is tette a kezét.*

– Megint demonstrálni lehet, hogyha mi csináljuk, akkor jó lesz. Csak mire megépülnek, addigra dől el, hogy akkor ez most így van, vagy nincs így.

– Konkrétan a magasépítésről, az esetleges felhőkarcolókról mi a véleménye?

– Ha egy város úgy dönt, hogy az imázsához hozzá kell hogy tartozzanak felhőkarcolók is, adott esetben el tudom fogadni. Csakhogy ehhez mindenekelőtt olyan infrastruktúra kell, amellyel Budapest nem igazán rendelkezik, olyan tűzoltási felkészültség, amellyel ilyen magas épületek adott esetben olthatók, vagy olyan felvonórendszer, amelyet Magyarországon meg lehet rendelni. A Mol-toronyhoz jó drágán kellett ezeket megrendelni, nem beszélve arról, hogy épp a Mol-torony az, amely nem oda épült, ahová egy budapesti magas háznak kerülnie kellett volna. Az egyetlen ilyen alkalmas hely a Csepel-sziget csúcsa lett volna, ugyanis a légvonalakat, a szélcsatornákat, a budapesti sziluettet egyedül ott nem zavarta volna. De oda azért nem épülhetett, mert addigra rossz döntések következtében a nagy szennyvíztisztító nem a föld alá került, hanem magas épületként elfoglalta a tervezett torony helyét. Pedig ha a föld alá épül, az olyan alapot teremtett volna az építéshez, hogy elbírt volna a nagyon magas házakat is. Nem így történt. Érdekes új városrész születetett volna, de mivel nem született meg, óriási lehetőségtől és bevételtől esett el a főváros.

– *A mini-Dubaj területe nem lehetne alkalmas egy hasonlóan gyümölcsöző magasépítésű beruházásra?*

– Eleve van Budapestnek egy olyan meghatározó sziluettje, amit ez alap-

vetően megváltoztatna. Tudniillik a Hősök tere vonalában épülnének a felhőkarcolók. De hangsúlyozom, ilyen beruházáshoz átfogó, alapos tanulmányra, kutatásra, vizsgálatra lenne szükség, ilyen pedig nem létezik, hiszen a főváros ide nem tervezett magas házakat. Tehát nagyon körültekintő és részletes vizsgálatok után lehetne csak eldönteni, hogy egyáltalán lehet-e oda magas házakat építeni. Miközben leszögezném, Dévényi Tamás személy szerint nem vágyik arra, hogy egy magas házban éljen vagy dolgozzon, de ez még nem jelenti azt, hogy amennyiben kiderül, hogy van rá igény, lehetőség és az alapos tanulmányozás során bebizonyosodik, hogy nem zavarja a környezetet, el lehet fogadni, hogy magas házak épülhessenek a nagyvárosban.

– *A főváros szerepe és magatartása ebben az egész történetben, amiről beszéltünk, hogyan írható le?*

– Nonszensz, hogy ki lehet jelölni az országban olyan területeket, amelyekre semmilyen szabályozás nem vonatkozik, senki nem szól bele, azt csinálnak, amit akarnak. Tehát minden olyan helyzetben, amikor egyeztetni kéne az önkormányzattal vagy a civilekkel, bárkivel, ott a legegyszerűbb azt mondani, hogy kiemelt kormányzati beruházás, és onnantól senki sem szólhat bele. Ez ugyanaz, mint amiről korábban beszéltünk, hogy bizonyos dolgokban csakis a hatalmi arrogancia számít. Pedig ilyesmi nem történhet egy normális demokráciában.

„Én 43, Imre 48 kiló”

Jámbor Ágnes és Patai Imre levelei a Lax-családhoz
(1945 –1946)

Alább egy a holokausztot túlélő házaspár, Jámbor Ágnes és Patai Imre levelei olvashatók, amelyeket 1945–46-ban küldtek Lax Henriknek és feleségének, könyörögve kérve tőlük segítséget, hogy remélt kivándorlásukat segítsék, de addig is, amíg ez lehetséges lesz, Patai, aki mérnök és feltaláló volt, kaphassa a nyugati szakirodalmat, hogy dolgozni tudjon. A feleség, Jámbor Ágnes volt. Róluk az igen érdekes a lábjegyzetekben olvasható az apró betűs részletek! Két, önmagában lévő, túlélő és rendkívüli ember két kintést.

54 Szólni kell a címlélekezőnek még arra tavalyi nyári duplára Mártá Amerikába ni leveleit közöltük. ugyanannak a Lax leveleket az igen jó Henrik ((1894–1990), meg. Lax Henrik beodakint többek között családjá, Babits Mária Márai Sándor, Biró

A Lax család emíghetővé, hogy az amerívót is kezelte. Lax igen hamar dolgozni kezdett, kiterjedt pácientúrájába tartozott többek között Bartók Béla, Szigeti József, a hegedűművész, Igor Stravinsky, Greta Garbo, Molnár Ferenc, Márai Sándor, a Korda fivérek, Lesznai Anna, de ő volt a Kennedy család nőtagjainak orvosa is. Fia, a világhírű Lax Péter (1926) Wolf- és Abel-díjas matematikus. A harmadik nemzedéket képviselő James Lax, Lax Péter fia, nagyapja nyomdokát követve szintén orvos lett. Ő vette elő a család megőrizte leveleket, s ebből a gazdag anyagból készül most angol nyelvű kötet a New York-i és oxfordi székhelyű Berghahn Books kiadásában.

Teleki Pál utca 11. (1942, adományozó: Lissák Tivadar. Forrás: fortepan.hu)

neves zongoraművész dekes életrajzi adatok vashatók. Figyelem, tek nagyon informajelentőségének tudaismét alkotni akaró évébe nyerünk bete-

zettekről. Talán emaz olvasók, hogy a la számban Sárközi küldött háború utáEz a levélegyüttes házaspárnak szól, a híró belgyógyász, Lax illetve családjá őrizte tege volt itthon, és Vészi József és népes hály, Molnár Ferenc, Lajos.

rációját az tette lerikai követségi ügyHenrik New Yorkban

P. Jámbor Ági¹ Lax Klárinak és Henrichnek

Pest 1945 október 13.

Kedves Klári és Heini,

végre alkalom kínálkozik arra, hogy néhány sort írjak Nektek. Hogy Ti jól vagytok, és minden kívánságtok szerint alakult, arról egész Pest beszél. Nem is gondoltuk másként, csak úgy, hogy kiutazástok sikerrel fog járni. Örömmel hallottam azt is, hogy a gyerekek milyen remekül fejlődnek!

Mióta Ti elmentetek, az élet kegyetlen iskolába vett minket. Először: volt egy kis gyermekünk; végre! Szegény kis Pétert hamar el kellett veszítenünk.

Azután jöttek az izgalmak. Egy detektívregényt megszégyenítő egyéni rémdrámát éltünk át! – Végre itthon vagyunk. – Az Istenhegyi úti ház 54 aknát kapott,² a Szent István körúti lakás kiégve és romokban, a csillagos házból lévő szobánk kiégve és romokban, holmiaink elrabolva. Szóval előlről kezddhetjük életünket felépíteni.

Klárikám és Heinikém, szeretnénk *nagyon gyorsan* kijutni!!!! Kérlek, ha lehetséges, lépjetelek érintkezésbe Philipsékkal: Philips New York Hotel Roosevelt. Mister Lenard Calisch, szabadalmi ügyvivő Philadelphiában, címem nincs, mert amikor Imre a Svábhegyen Gestapo-fogoly volt, addig mindent elégettem. Calisch-sal leveleztünk Eindhovenből, felesége és annak húga 28 éve legjobb barátaim!! Dr. Fritz Heilbronner orvos affidavitot³ akart küldeni, címét Prof. Ulrich Friedemann, a zsidókórház (New York) laboratórium vezetőjétől tudhatjátok meg. Maitre I. Philipp (zongorista)⁴ Hotel Woodward 56th

55

---

¹ Jámbor Ágnes (Budapest, 1909 – Baltimore, 1997) zongoraművész. Édesanyja zeneiskolájában tanult, Első hangversenyét 12 évesen adta egy szimfonikus zenekar kíséretében. A Zeneakadémián Weiner Leó tanítványa volt, de hallgatta Kodály Zoltán kurzusait is. Maga vezényelte zenekart is szervezett. 1926 és 1930 között az *Universität der Künste* Berlinben tanult, egyidejűleg a Humboldt Egyetemen zenetörténet szakot is végzett. Párizsban és Amszterdamban is élt, ott ismerkedett meg a Philips cégnél dolgozó, műkedvelő zongorista férjével. Több koncertet adott Willem Mengelberggel közösen. Hollandia megszállása után kényszerből visszaköltöztek Budapestre, de csak az OMIKE keretében léphetett fel. Magyarország német megszállása alatt részt vett az ellenállásban. A náciellenes ellenálló mozgalomban Budapesten együtt dolgozott Szent-Györgyi Alberttel. Alcaként gyakran egy általa kitalált „Maryushka” nevű prostituátnak öltözött, csábító ruhákban járt, és erősen sminkelte magát. Később nem volt hajlandó ismét visszatérni Németországba, vagy fellépni ott.

A háború után Svédországba emigráltak, majd 1947-ben érkeztek meg az USA-ba férjével. 1947-es első New York-i koncertjéről a *The New York Times* is írt. Férje 1949-ben bekövetkező halála után neves zeneiskolákban tanítást vállalt. Fellépett többek között Starker Jánossal, Ormándy Jenővel, Bruno Walterrel, több lemezfelvétele maradt fent. Rövid ideig Claude Rains színész felesége volt. Önéletrajza: *Escaping Extermination. Hungarian Prodigy to American Musician, Feminist, and Activist*. Purdue University Press, 2020.

² Az 1935-ös budapesti távbeszélőnévsor szerint „Patai Imre dr., a Philips és Vatea r.-t. ügyv. és műsz. igazgatója” az Istenhegyi út 13. sz. alatt lakott.

³ affidavit (ang): eskü alatt tett írásbeli, kezességet vállaló nyilatkozat.

⁴ Isidor Philipp (Budapest, 1863 – Párizs, 1958) zongoraművész, 1903 és 1934 között a Paris Conservatoire tanára. Többek között Albert Schweizert is tanította. 1941 és 1955 között New Yorkban élt, magántanítványai voltak. Kilencvenegy évesen adott búcsúkoncertet, Franck hegedűversenyének nagy kihívást jelentő zongorarészleteit játszotta el. Nagyon jelentős könyveket publikált a zongorajáték technikájáról. Munkásságáról ld. Timbrell, Charles: „Isidor Philipp, His Life and Legacy.” *Journal of the American Liszt Society*. N° 40, July–December, 1996, 48–83.

Street at Broadway New York. Barátom és segítőm volt Párizsban. Erika Morini,⁵ és Emanuel Feuermann⁶ özvegyét, Éva Reifenberget, továbbá Käthe Aschaffenburgot⁷ mozgósítsátok. Ki kell jutnunk. Én 43, Imre 48 kiló!

Hogy Imre milyen érték, arról nem kell írnom, és én is nagyon elmélyültem hivatásomban.

Ne haragudjatok, hogy fárasztalak Titeket, de nincs más út számunkra. Életmentés!! Új címünk: Teleki Pál utca 13. II. 1.⁸ Dr. Sándor Gyula nőorvos (kit feleségével együtt kivégeztek) lakásában lakunk, gyermekeikkal.

Szeretettel ölel Titeket

P. Jámbor Ági

Boonbrightéket azonnal mozgósítsátok!!!!⁹

---

⁵ Erika Morini Siracusano (Bécs, 1904–New York, 1995), osztrák zsidó hegedűművész. Édesapja az osztrák–magyar monarchiabeli Csernovicban született, az ő zeneiskolájában kezdett tanulni. 1916-ban lépett fel először Nikisch Arthur vezényletével, a Berliini Filharmonikusok kísérték. Még mindig csak 17 éves volt, amikor New Yorkban lépett fel, és ott készültek első lemezfelvételei. 1962-ben New Yorkban Isaac Sternnel és Nethan Milsteinnel együtt adott emlékkoncertet Fritz Kreislerre emlékezve. A The New York Times zenekritikusa a valaha élt legjobb női hegedűsként írt róla, amit haragosan visszautasított, mondván, csak jó vagy rossz hegedűjátékos van, függetlenül attól, hogy nőnek vagy férfinak született.

⁶ Emanuel Feuermann (Kolomija [Osztrák-Magyar Monarchia, ma Ukrajna] 1902–1942) zsidó származású csellóművész. Az amatőr muzsikuszülők a gyerekek zenei nevelése érdekében költöztek Bécsbe, ahol fiuk a Bécsi Filharmonikusok első csellolistájától, Friedrich Buxbaumtól tanult. Tizenegy évesen lépett fel először a zenekarral, Haydn *D-dúr csellóversenyét* adta elő. Lipcsében, Kölnben tanult kora nagy muzsikusaitól. Bátyjával és Bruno Walterrel rövid életű vonósrítót alkottak, tanára volt a berlini Musikhochschulének. Fellépett Jascha Heifetzcel, William Primrose-zal és Arthur Rubinsteinnel. A náci hatalomátvétel után távoznia kellett Németországból. Az Anschluss alatt Bécsben koncertezett, baráti segítséggel tudott elmenekülni Brit Palesztinába, majd az Egyesült Államokba. Egy operáció közben halt meg, a legnagyobb muzsikusok emlékeztek meg róla, félbemaradt karrierjét páratlannak mondták. Felvételei összkiadásban jelentek meg.

⁷ Käthe Aschaffenburg = Katja Andy (Mönchengladbach, 1907 – New York, 2013), zsidó származású amerikai zongoraművész és zongorapedagógus. Édesanyja Clara Schumann tanítványa volt. 1927-től néhány évig Jámbor Ágival együtt koncerteztek. A náci hatalomátvétel után nem tarthatott órákat „árja” tanítványainak, ezért Párizsba költözött, ám ott is engedély nélkül, titokban taníthatott. Miután kitűdött, hogy Katja Andy álnéven, illetve művésznéven dolgozik, kiutasították Franciaországból. Visszatért Németországba, hogy valódi papírokat szerezzen, amit szabónője, Hermann Göhring ismerőse meg is szerzett neki, 1937-ban végleg elhagyta hazáját, és az Egyesült Államokba menekült. Csak mint egy táncosnő kísérelője léphetett fel, csak 1945-ben kapta meg az amerikai kettős állampolgárságot. Nagyra értékelt chicagói zenepedagógus lett. 1958-ban ismerte meg Alfred Brendel, akivel élete végéig szoros barátságban volt, 100. születésnapján Brendel köszöntötte a *Neue Zürcher Zeitung*ban 2007. május 23-án. Pályájáról ld. Moritz von Bredow: *Rebellische Pianistin. Das Leben der Grete Sultan zwischen Berlin und New York*. Graphie. Mainz, Schott Music, 2012.

⁸ Gróf Teleki Pál utca: ma Október 6. utca.

⁹ Ez előző levélben említett James Cowle Hart Bonbrihtról van szó, aki 1941–42-ben konzuli szolgálatot teljesített a budapesti amerikai követségen. Egy interjújában Bonbright említi is Budapest, we met an engineer and his wife Agi Yambor, who gave glorious concerts, and she used to come and play for us in the legation. She gave me lessons, too – a very nice woman. Her husband died at that time, and they were both Jewish and obviously very much worried.” <https://www.adst.org/OH%20TOCs/Bonbright,%20James%20Cowles%20Hart.toc.pdf> Letöltve: 2022. 05. 30.

Patai Imre és Jámbor Ági Lax Henriknek

Budapest, 1946. május 10.
V. Gr. Teleki Pál utca 13. II. 1.

Kedves Heini,

Mr. Juhász¹⁰ közvetítette szíves érdeklődéseketek irántunk. Mindenekelőtt nagyon hálásan köszönjük a felajánlott affidavitet. Kivándorlási lehetőség egyelőre nemigen van, régi kvótánk érvényét veszítette – ennek ellenére minden irányban dolgozunk azon, hogy valahogyan, valahova kijuthassunk. Bonbrightéktól meghatóan kedves levelet kaptunk és ígéretet arra, hogy kivándorlási törekvésünkben segítségünkre lesz, de úgy tudjuk, hogy Mr. Bonbright külföldi beosztást fog kapni és akkor kevesebb lehetősége lesz a segítségre.

Úgy testileg, mint lelkileg nagy rossz bőrben vagyunk: a szörnyű élményeket, amelyekben valamennyiünknek része volt még csak ki tudtuk volna heverni – ezenkívül azonban minden irányban a legnagyobb csalódásokon mentünk keresztül. Szándékosan nem akarok részletekről írni, mert ezek a részletek mind szorosan összefüggenek a Márkus Andorral¹¹ való barátság tökéletes felbomlásával. Legfeljebb csak annyi, hogy rengeteg bajon és üldözésen mentünk keresztül, ... szabotázs... kémelhárító ... Gestapo ... politikai rendőrség stb. Szépen megszervezett kutató laboratóriumomat tökéletesen kifosztották, villánk az ostrom alatt félig tönkrement, lakásaink elpusztultak, minden holmink elveszett. Laboratóriumi berendezésemet, irataimat még ma sem kaptam vissza, az általam épített és szervezett gyárban még ma is azok vannak bent, akik engem a német megszállás alatt üldöztek és kifosztottak... pereskedés... korrupció... Ilyen körülmények között természetes, hogy mindent megmozgatunk, hogy kijussunk innen... talán majd sikerül elfelejteni a szörnyű kalandokat.

Csak legszűkebb családunk maradt meg, Ági egyik kedves nénikéje az ostrom utolsó napjaiban halt meg, Laci öcsémet, aki a munkatáborból súlyos szívbajjal jött haza, néhány héttel ezelőtt temettük el.

Ági sokat dolgozik, koncertjei vannak, tanít, abból élünk, amit ő keres.

Amennyire a gyár és a laboratórium nélkül lehet, én is igyekszem dolgozni – most már hozzájutok néhány amerikai folyóirathoz, mindezek azonban csak elméleti próbálkozások... legfeljebb néhány szabadalmi bejelentés a jövő számára. Mr. Juhásztól nagy örömmel értesültünk sikeredről, Peti fejlődéséről.¹² Talán tudjátok már, hogy Kőnig Dénes¹³ a Szálasi uralom¹⁴ alatt öngyil-

---

¹⁰ Magyar származású amerikai katonai megbízott Budapesten a háború után.

¹¹ Márkus Andor (1890 – London, 1960), a két világháború között az Angol–Magyar Bank igazgatója. Közgazdasági írásokat publikált a *Nyugatban* is.

¹² Lax Péterről (1926), a későbbi Abel-díjas matematikusról van szó.

¹³ Kőnig Dénes (1884–1944. október 19.), matematikus családba született, édesapja, Kőnig Gyula volt. már 1916-ban egyetemi magántanár, 1935-ben kiemelt professzor. Az első gráfelméleti könyv szerzője, matematikai tételt neveztek el róla. A nyilas hatalomátvétel után leugrott Bartók Béla út 28. szám alatti házuk tetejéről.

¹⁴ Szálasi Ferenc (1897–1946), szélsőjobboldali politikus, az 1944. március 19-i német megszáll-

kos lett, Szűcs Adolfot¹⁵ az ostrom utolsó napján megölték a nyilasok, Bauer Mihály¹⁶ a gettóban halt meg. Ortvyay¹⁷ a felszabadulás után lett öngyilkos, Beke Manó¹⁸ viszont, tudomásom szerint, él, az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat működése szünetel, ... hamarjában ezeket ragadom ki jellemzésül, a mi szűkebb tudományos életünk jellemzésére. A fizikai tudományos életet megpróbáltuk életre kelteni oly módon, hogy a Természettudományi Társulatban új szakosztályt létesítettünk – sajnos nem megy semmi, nincs pénz munkára, nincs meg az atmoszféra.

Még egyszer köszönöm az érdeklődést és a felajánlott segítséget, Klárral és a gyerekekkel együtt sokszor, szívélyesen üdvözöl

Imre

Kedves Klári és Heini, nagyon hálás lennék, ha megírnátok, hogy azok közül a barátaink közül, akikhez Ti a kiutazástok alkalmával leveleket adtunk, kikkel találatok érintkezést és megítéléseket szerint a mi kivándorlásunknál kiknek a segítségére lehet számítani. Nagyon kérlek, küldjétek el a választ Mr. Juhászhoz, mert így hamarabb megkapjuk. Én is nagyon köszönöm érdeklődéseiteket és szeretettel ölellek Mindnyájatokat

Klári

Jámbor Ágnes Henry Laxnak és feleségének

Budapest, 1946. június 16.

58 V. Gr. Teleki Pál [ma: Október 6.] u. 13.

Kedves Klári és Heini,
nagyon örültünk május 5-én kelt k. leveleteknek; korábbi leveleteket sajnos nem kaptuk meg. Mi május 10-én írtunk Nektek, reméljük, ez a levél már elért Titeket.

---

lás után egyre inkább a politikai életközpontjába került és október 15-én a németek segítségével átvette a hatalmat. A nyilaskeresztes terror kitalálója és elszabadítója. 1946-ban háborús bűnösként kivégezték.

¹⁵ Szűcs [Schlesinger] Adolf (1884–1945) matematikus, bölcseleti doktor, állami főreáliskolai tanár a budapesti II. kerületben, műegyetemi magántanár. Középiskolai tanári állásából elbocsátották, mert 1919-ben előadott a Munkásakadémián.

¹⁶ Bauer Mihály (1874–1945) matematikus, műegyetemi tanár. Mindössze 18 éves volt első tudományos publikációja közreadásakor. Algebrával és számelmélettel foglalkozott. Leginkább külföldön publikált, közleményeinek listáját őrzi a Johann Christian Pogendorff (1796–1877) alapította, majd tovább fejlesztett *Biographisch Literarisches Handwörterbuch* V. kötete.

¹⁷ Ortvyay Rudolf (1855–1945) fizikus, egyetemi tanár, 1925-től akadémikus. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem matematika tanszékének alapítója, dékán. 1928-tól haláláig a budapesti egyetem tanára, tudományszervező, a nevéhez fűződik az atomelmélettel foglalkozó Paul Dirac, Wigner Jenő, utóbb Nobel-díjas tudósok és Neumann János vendégelőadói felkérése.

¹⁸ Beke Manó (Pápa, 1862 –Budapest, 1946), matematikus, akadémikus. A nők közép- és felsőfokú tanulmányainak egyik előharcosa volt. Önvallomása szerint: „Egész életem csupa boldogság, mert taníthattam szóval és írásban, matematikai értekezéseket és tudományos kézikönyveket írhattam, részt vehettem a legtöbb kulturális alkotásban, lexikonszerkesztésekben, és más munkákban, nem törődve semmi mással, mint a tudománnyal és a tanítással. Abban hittem, hogy nem magamért, hanem másokért, a jövőért dolgozom.” Emlékére 1951-ben nagy presztízsű emlékdíjat alapítottak.

A mi kivándorlási terveink valamennyire előbbre jutottak, Imre ígéretet kapott, hogy egy állami kutatóintézettől meghívást fog kapni, mint fizikus.¹⁹ Arra is felszólítást kaptunk, hogy szerezzük meg útleveleinket. Még egyszer hálásan köszönjük a felajánlott affidavitot: lehetséges, hogy nem lesz rá szükség, mégis nagyon hálásak lennénk, ha ezt minél előbb elküldenétek Mr. Juhasz címére.

Előző levelünkben megírtuk, hogy mennyi borzalmas kalandon mentünk keresztül: az általános zsidóüldözésem kívül Imrét, később engem is üldözött a német és a magyar Gestapo, kémelhárító, rendőrség, bujkáltunk, hajszálon múltott, hogy megmenekültünk a Maros utcai kórházban történt vérengzés²⁰ elől... Imre még mindég nem kapta vissza a nyilasok által elrabolt laboratóriumát, gyárában még mindig a nyilasok a vezetők...

Azóta még a következő történt: még tavaly meghívást kaptam egy svédországi hangversenykörütra, azóta szaladgálunk útleveleink és az orosz kiutazási engedélymegszerzése érdekében. Tegnap végre megkaptuk az orosz kiutazási engedélyt, útlevelünk közben lejárt, most a meghosszabbításért fogunk szaladgálni. Valószínű, hogy négy héten belül mégis el fogunk tudni utazni. Svédországi címünk: Göteborg, Erik L. Magnus, Dicksons gatan 12.

Imre ügyei itt most már jó irányban haladnak, kirablói népbíróság elé kerültek és talán hamarosan visszakapja különleges bírói eljárás alapján, itteni munkakörét is. Kivándorlási szándékunk ettől függetlenül változatlan és türelmetlen Imre holnaptól Szentgyörgyi²¹ meghívása folytán az egyetemi élettani intézetben fog dolgozni, egy rendkívül érdekes biofizikai témakörben. Imrét a probléma és a professor egyénisége annyira érdeklik, hogy ezt a munkásságát akkor is meg szeretné tartani, ha gyárát és laboratóriumát visszakapja és mi még mindig nem tudnánk kijutni. Imre még mindig szeretettel gondol a vesekő-vizsgálatokra is, azt reméli, hogy talán még alkalma lesz ezeket egyszer veled folytatni. A háború alatt egy olyan quartzlámpát és röntgensövet készített, amely bevezethető a gégebe, a nyelőcsőbe, gyomorba, sőt a duodenumba is, mintakészülékét, amelytől Kellermann el volt ragadtatva, a kémelhárító, mint „titkos adóállomást” elrabolta.

---

¹⁹ Patai [született Pollák] Imre (Budapest, 1894 – Philadelphia 1949), a vákuumtechnika feltalálója, a magyar elektrotechnikai gyárpar egyik megalapítója. A budapesti műegyetem elvégzése után 1924-ben alapította a Vatea Részvénytársaságot, mely az általa kidolgozott eljárással telepes rádióvevőcsöveket gyártott, majd vállalatát eladta a Philips cégnek. A Tungsram cég egyik kutatómérnöke volt. 1930-tól a Magyar Philips Vállalat műszaki igazgatója volt. 1938-ban rövid ideig a Philips hollandiai anyavállalatoknál működött, majd visszatért Budapestre, ahol vákuumtechnikai gyárat alapított. 1946-ban Svédországba, majd 1947-ben az USA-ba költözött feleségével, ahol a George Washington egyetem tanára, utóbb a Franklin Institut Bartol Laboratory tanácsadó fizikusa volt.

²⁰ 1945. január 12-én a kerület nyilasai közel száz embert, betegeket, orvosokat fosztottak ki, majd gyilkoltak meg a Budai Chevra Kadisa XII. kerületi Maros utcai zsidó kórházban.

²¹ Szentgyörgyi Albert (1896 – Woods Hole, Massachusetts, 1986), iskolateremtő kutatóorvos, biokémikus. Anyai ágon neves orvosdinasztia leszármazottja. Külföldi tanulmányutak után Szegeden telepedett le, a Rockefeller Alapítvány segítségével hozott létre korszerű laboratóriumot. 1931-ben sikerült izolálnia a C-vitamint. Ezért és az izomműködés biofizikájáért 1937-ben orvosi Nobel-díjat kapott. A II. világháborúban az ellenállás egyik vezetője. A háború után aktív közéleti szerepet vállalt egy új demokratikus Magyarország létrehozásában bízva. 1945-ben a budapesti tudományegyetemen alapított tanszéket. 1947-ben emigrált az Egyesült Államokba.

Én is sokat dolgozom: most egy héten belül négy nagy hangversenyszereplésem van, többek között Chopin f-moll és Beethoven Es Dur koncertek, Beethoven Sonata Apassionata, orosz művek bemutatása stb. ...

Mindentől eltekintve: már *nagyon* szeretnék Titeket látni!!!! Tekintettel arra, hogy a kilátásba helyezett amerikai meghívás még csak ígéret, nagyon hálásak lennénk, ha közölnétek, milyen további lépéseket lehetne megtenni, hogy Imre valamilyen kutató laboratóriumba meghívást kapjon?!! Imre írt az amerikai Philips társaságnak is, eddig még nem kaptunk választ. Baronnak is akarunk írni, talán ő is tud segíteni.

Mindnyájatokat sok szeretettel ölel Imre nevében is

Ági

Patai Imre Lax Henriknek

Hindás 1946 július 24.

Kedves Heine,

időközben valószínűleg megkaptátok Hindásból írt első levelünket és így tudjátok, hogy két héttel ezelőtt érkeztünk – itteni barátaink meghívására – Svédországba.²² Ági első zenekari hangversenye Göteborgban szeptember végén lesz, egyelőre pihenünk és levelezünk mindenfelé. Itteni barátaink – akik ez idő szerint a lappok között nyaralnak – azt szeretnék, ha itt maradnánk Svédországban, a mi terveink azonban változatlanok: minél előbb kijutni Amerikába.

60

Kedves Heini, ha nem nagyon terhel, a következő szívességre kérlek: legfontosabb folyóiratom az *Electronics* (:McGraw Hill publication:); ennek a folyóiratnak megindulásától előfizetője vagyok és 1941 végéig kaptam is a számokat. El tudnád intézni, hogy 1946 januártól kezdődően előfizessék a lapra és hogy az eddigi és a következő számokat elküldjék Göteborgi címemre (Dicksonsgatan 12)? Megkérhetnék arra is, hogy az előfizetési díjat küldd be helyettem – hamarosan módot fogok találni a kiegyenlítésre. Megérdeklőhetnéd, hogy az 1942–45 évfolyamok valahol megkaphatók-e és milyen áron?

Elutazásunk előtti napokban halt meg Beke Manó 85 éves korában – a felszabadulás után, sőt, Hollandiából való visszaérkezésünk óta nem láttam az öregurat – nemrég halt meg KerékJártó professzor is tüdőbajban.

Nagyon hálás lennék a következő címekért is: Szilárd Leó (Chicago), Báron Gyula,²³ Holló Gyula.²⁴ Szívességedet előre is köszönöm.

Ági nevében is Mindnyájatoknak meleg üdvözetet küld

Patai Imre

²² Hindás egy városközpont HARRYDA községben, mintegy 35 kilométerre keletre Göteborgtól.

²³ Báron Gyuláról (1891–1973) van szó, aki Lax Henrikkel közösen könyvet írt *Belgyógyászati speciális vizsgálóműszerek (laboratórium, röntgen stb.) eredményeinek értelmezése* (1928) címmel, több szakkönyv mellett szerkesztette a *Therápia* (1924–1938) folyóiratot.

²⁴ Holló [Herzl] Gyula (1893 – New York, 1973) orvos, az imént idézett Báron–Lax-könyv egyik szakmai lektora, több orvosi könyv szerzője, tüdőspecialista. Az 1910-es évek végén a budafoki Weisz Manfréd Tüdőbeteg Szanatóriumában működött. 1921-től 1930-ig a budapesti Charité Poliklinika Tüdőbeteg Osztályának főorvosa, illetve osztályvezető főorvosa volt. Ezt követően saját magánygyógyintézetét vezette, majd a zsidótörvények után felszámolta kórházát, és az Egyesült Államokba emigrált. Itthon neves betegei voltak Bartók Béla, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Karinthy Frigyes és Szigeti József. A Bartókkal való kapcsolata a zeneszerző haláláig fennmaradt.

Patai Imre levele Lax Henriknek

Hindás, 1946. augusztus 17.

Kedves Heini és Klári,

augusztus 7-én kelt kedves leveleteket és az affidavitet nagyon hálásan köszönjük, külön köszönöm az Electronics megrendelését. Kivándorlásunk időpontját folyamatban lévő levelezésünk eredményeitől tesszük függővé. Amint már írtam, kilátásban van egy állami kutatólaboratóriumba való meghívás, találmányaim ügyében is levelezek. Itteni mindennapos megélhetésünk Ági koncertezése révén biztosítottnak látszik, talán én is tudok majd pénzt keresni, azt is reméljük, hogy időközben Budapesten is sikerülni fog követeléseimnek legalább egy részét behajtani. Az biztos, hogy Ági Amerikában is hamarosan érvényesülni fog, de addig nem akarunk kimenni, amíg utazásunk költségeit és ott tartózkodásunknak legalább első félévét nem biztosítottuk. Persze, ha én meghívást kapnék, vagy pedig Ági, amiről ugyancsak folynak tárgyalások, mindezek a problémák önként megoldódnának és azonnal nekilátnánk az utazási előkészületeknek. Amint az itteni tartózkodási engedélyünket megkaptuk, igyekszünk megszerezni a kivándorlási útlevelet és az amerikai beutazási engedélyt, akár vizitorvízumot, akár quótát. Ebben talán Mr. Bonbright, aki hozzánk végtelenül kedves és baráti, tud majd segíteni.

Magyarország helyzetét a legközelebbi jövőben rendkívül sötétnek látom, nemcsak pénzügyi nehézségek, de legfőképp a teljes erkölcsi leromlottság és a komplikált politikai viszonyok miatt. Az ország sokáig küzdőtér lesz, biztonsági övezet.

Minden borzalmas kalandunk dacára nem sajnálom, hogy közvetlenül belekerültünk a forgatagba. A háború kitörése óta benne vagyok egy folyamatos mélylélektani kutatásban az egyén és a tömeg háborús ösztöneire vonatkozólag. Eddigi eredményeimet budapesti analitikus barátaink (már akik életben maradtak) kezdik felhasználni, gyakran idézőjel nélkül. Az írás nehezen megy, el vagyok készülve heves vitákra, hiszen olyan borzalmasan ragaszkodunk háborús ösztöneinkhez.

Sajnáljuk, hogy Magatokról olyan keveset írtatok, nagyon érdekelne, hogy Heininek van-e alkalma tudományos munkára, mit dolgozik, mi volt Peti első munkájának tárgyköre, sok-sok minden más is.

Még egyszer sok köszönettel és szívélyes barátsággal

Imre

Bakos András

Takarítás

Egyszerre, hosszan repedt a fal a némafilmen, mint a tojáshéj, ahogy a körmös markolókanál belevájt. Tető már nem volt a házon, világos volt az összes helyiség, benn a fal törmeléke valamilyen iszapban, ami az ablakon ömlött be, végig az egész faluban. Egy házat nem kellett csak elbontani. Onnan kihordták a bútorokat és mosták a szobákat tűzoltótömlővel. Sok értéke vesztett holmi vánszorgott a mocsokban, vastag szalámi vagy kiszáradt belsejű dísztek, a mozgásából nem lehetett megállapítani. Egy sárga papírfedelű könyv – a Rejtő-regények ilyenek az Albatrosz-sorozatban – közben kinyílt. Egy újság végig csukva bírt maradni. Tömött nejlonszatyor követte, beleszúrva két kötőtű. Az a lap talán a Fürge Ujjak, és akkor ez Magyarország. Azt lehetett hinni, ezzel vége, de a víz a tiszta padlót is verte tovább.

Nyúl

Mezei nyúl rohan előttem.
Le akar térni, eltűnni a sűrű
repcében, amit háló véd.
Nekirohan, a háló visszalöki.
Repül, földet ér, inal tovább.
Megint nekiugrik, ugyanúgy
járt. Fut egy darabon, aztán
nem akar tovább menni, ugrál
neki a hálónak. Ahogy elmegyek
mellette, zokogva veszi a levegőt.
Fél tőlem, fél attól a földúttól.
Arra vitt orvoshoz a nagyanyám
a bicikli csomagtartóján, mert
napszúrás ért krumpliszedés
közben. Beszélgetett, ne ájuljak el.
A vasúti átjárónál vizet kértem.
Ittam, elaludtam. Otthon ébredtem,
arra, anyám azt magyarázza,
most már nagyon kell rám vigyázni.
Akit így ért a nap, abban máskor
kárt tesz. Azt az utat kerestem, és
meg is találtam, amikor a gyakorlatról
hazaszöktem éjszakára. Anyám
éjfélkor fogott hozzá vacsorát főzni.
Hajnalban indultam vissza.

Egy üveg befőttet csomagolt,
hiába mondtam, nem kérem.
Azzal kellett visszalopózni
a táborba. Szorítottam, nehogy
zörögjön a zacskó, amibe tekerte,
de mindenki, a két ór is aludt.
Most futni járok arra. Nem
menekülök, nem is üldözök
senkit. Egyszer daraboltam
nyulat otthon. A vadásztól
vettük, anyám nyúlpörköltet
kért a kórházban. Este fogtam
hozzá, nem tudtam, hol kell
elvágni, a kést sem tudtam
rendesen megélezni. A pörkölt
reggelre készült el, anyám
evett belőle két falatot, aminek
örülni kellett, mert gyöngült.
Néha nem lehetett érteni, mit
mond, úgy sem, hogy a fülem
a szájához tartottam. Türelmesen
ismételte, mit kér, többször,
aztán elhallgatott, és inkább
megpuszilta az arcomat.

Vasas Tamás

MI

„s-o-h-a m-á-r”, mondja az MI (mesterséges irgalom), amit ma éjjel kivételesen látsz is, mint egy kövér, fekete hollót, ahogy letelepszik az ágyad mellé... ablak már nincs. „drága kisfiam, képes vagy ezt egyáltalán felfogni, akit már nem vár senki sehhol, annak még magában beszélni sem szabad!” a szüleimmal és a nagymamával meglátogattunk egy távoli rokont, sosem látott rokont, ha jól értettem, nagymama unokatestvére lehetett, amennyire öreg volt, annyira beteg is, és most azt mondom, ez intervenció volt, hiszen látszott rajta, hogy már napok óta nem evett semmit, vagyis azért látogattuk meg, hogy a felnőttek a táplálkozás szükségességéről beszéljenek velem, pedig tudták, már csak néhány hete, talán napjai lehettek hátra. nyár volt, én bevonultam a nappaliba, emlékszem, milyen jó hűvös volt az a kis szoba, a hajdúsági házak augusztusi szaga érződött minden sarokban, ami ilyenkor még jót is tehet, de nem akartam nézni a televíziót, csak a kertet figyeltem az ablakból, és azt az öregembert láttam, egyedül ült a körtefa alatt, apámat szólongatta, aki nem volt ott, ahogy senki más sem, csak ő, és kérte, hogy az árnyékosabb részről szedje a körtétet, mert azok zamatosabbak, érettebbek, és csak szólongatta, de nem volt ott senki, mondom, egyedül ült a körtefa alatt egy szárnalmas pizsamában, magában beszélt, és az arcára volt írva a megvesztegethetetlen, kérlelhetetlen halál. nem vár senki sehhol.

most azt kérdezi tőlem, hogy lenne-e értelme, ha összeállítanánk egy részletes listát azokról a hollywoodi színészekről, akik valaha római pápát alakítottak a filmvásznon? szerintem lenne, szerintem nagyon is lenne. ez is tanulás, összekötni az „a” pontot a „b” -vel, az élet pedig erről szól, hogy tanulunk, hogy újra és újra embernek érezhessük magunkat. ő újra hetvennek érzi magát. „ha nem bánja,” pedig bántják őket, vajon meddig élnek a hangyák, akik aztán magukhoz képest tényleg hegyeket képesek megmozgatni? kellett neki azt a bogaras mesét bámulni egész éjjel... „élsz a saját hülye kis világodban, fiam, senkire nem vagy tekintettel.” pedig nem vár senki sehol. a másik nagyanyám falujában, nem is ritkán, előfordult, hogy egy napra esett egy temetés és egy nagy mulatsággal ünnepelt születésnap.

ezt varrd össze, ugye látod, hogy képregénybuborékok terebélyesednek a fejem fölött, de teljesen üresek maradnak? befejezné, „magyar helyesírási szabály”, ez lenne az új cím, és mondom, be is fejezné, de nem hagyom, miattam nem fog megtörténni, vissza kell billenteni a valóságba, akkor én, majd én visszabillentem, mielőtt kimegy rágyújtani, meg kell törni a csendjét, mégis, miért vizsgálja ő mindennap hosszú percekig a saját hímvevőjét? jó az akkor is, ha nem nézi. válaszolhatná azt is, hogy „miért, másét vizsgáljam?” de nem mond semmit, csak kimegy. csak rágyújt. nem vár senki sehol.

Villányi G. András

kék mind

ami felbukkan
szemnek látható
érzékeknek só
madár vagy kő
fém és fa vagy nő

mert köröttük az óriás
a Tenger
kékkal oldja kékbe mindet

sírok az égben

67

ki város vermében
csörömpöl vaksorsnak
botladozva eltűnődhet
a millió madár
hová röpül mikor vége

talán kapu van
a semmibe kijárat
karcos szemünk
alig látja ám ők igen
s láthatatlan szállnak
el a képtelen térből
feloldódni

a város feletti kékben

Az ablak és a kulcslyuk

Tóth Andrej műveiről

*Tekintetem, lekúszva gyermekes arcáról,
melyen még ott borong a szórakozott mosoly,
most alakjának vonalait szaggatja és vérét akarja,
mint a tűzvész, mely ostromol és lángba borít...*

Henri Barbusse: A pokol

68

Leon Battista Alberti meghatározása szerint a képalkotás a valóságban gyökerezik, annak kibővítése és meghatározható matematikai és művészi szabályokkal: „Rajzok egy tetszés szerinti nagyságú, derékszögű négyszöget, amelyet úgy tekintek, mint egy nyitott ablakot, amelyen keresztül szemlélem, amit oda fogok festeni.” Érdeemes elgondolkodni azonban az általa választott metaforán: ablakból, nyíltan tekint a másik világra, azaz a festő – a másik oldalról – maga is nyíltan látható éppen ugyanazon az ablakkereten keresztül. A tekintet tárgya és alanya ha nem is szimmetrikus, de összemérhető viszonyban állnak egymással. Könnyű azonban elképzelni egy másik – morálisan talán kevésbé tiszta – helyzetet is, amelyből a festészet leírható lenne: ez pedig a leselkedő, a voyeur állapota. A nyílt ablakkeret nyílássá szűkül, a magabiztos, önmagát is megmutató áttekintés pedig átadja a helyét a rejtekhelyen bújásnak.

Tóth Andrej *A leselkedő* című sorozata tulajdonképpen ezzel a gondolat-tal játszik, így fogalmazza újra a festészet kereteit. A *Dob utca 110.*-ben a keret helyét egy ajtó veszi át, és ahol a kémlelőnyílásnak kéne lennie, egy intim udvarra látunk, aminek sajátos intimitását nem elhelyezkedése vagy elrendezése, hanem a benne házimunkát végző nő közvetlensége adja. *A leselkedő* megfordítja a szerepeket és felerősíti a hatást: valójában a szemlélő kerül a kép helyére, amit a hatalmasra nagyított, a keretből ítélve mégis valamilyen nyíláson át kukucskáló szemek néznek. Hasonló hatásra épül, de a felnagyítás helyett éppen a lekicsinyítéssel, az elrejtéssel játszik *A szomszéd*, ahol az ajtóba vágott kémlelőnyíláson keresztül a festmény maga tekint a szemlélőre, felcserélve a szerepeket.

A festészet és a képalkotás a témája Tóth következő sorozatának, az *Urbi et Orbinak* is. Dobos Tamás forgatási helyszíneket kereső és feltáró fotóit egészítette ki alakokkal, szó szerint létrehozva és kibontva azokat a történeteket, amiket a tájak potenciálisan tartalmazhattak. Fenyveseket és folyópartot mutat az egyik fotó, a festett női alakok fürdöznek a jobb alsó sarokban. A cím visszaatal a korábbi sorozatra (*Leselkedők*) ahogy elhelyezi a szemlélőt is a térben, és a mindennapi helyzet mellett egy mitológiai utalással is bővíti az értelmezést: Aktaiónná, a vadásszá válunk, amint éppen meglesi fürdőzés közben Artemiszt és nimfáit. A történet véres vége (a dü-

hős istennő szarvassá változtatja a vadászt, akit saját kutyái tépnek szét) nem látszik a képen, csak a természet szigorú képe vetíti előre. A sorozat több tagjára is jellemző a mitologikus, vallásos elemekből építkezés: látunk számháborúzó ministránsokat, a pápát különböző helyzetekben (akár festeni is a festményben) és mindennapi embereket, akik mintha valami furcsa magánmitológia alakjai volnának.

Gárdonyi László

69

Tóth Andrej: Laky Adolf utca 84.

Tóth Andrej: Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira. Nyáj

70

Tóth Andrej: Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira. Fülgyónás

Tóth Andrej: Andrassy út 35. /01.

Tóth Andrej:Andrássy út 35. /02.

Tóth Andrej: Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira. Quartet

Tóth Andrej: Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira. Szezon

Mag, gyűrű, külső héj

Szabó Andreával és Kovách Imrével beszélget Jankovics Márton*

– *Egy hatalmon lévő pártot számos okból lehet támogatni: anyagi érdekből, a jobb élet reményében, értékrend és identitás alapján, életképes alternatívák híján vagy akár pusztán megszokásból – mert mondjuk úgy érezzük, hogy ezt legalább ismerjük, és a stabilitást jelenti számunkra. Mennyit tudunk arról, hogy ezek a motivációk miként oszlanak meg a Fidesz szavazótáborában?*

Szabó Andrea: A Fidesz szavazóit egy hagyma szerkezetű táborként kell elképzelni. Belül vannak a mag-szavazók, aztán jönnek a gyűrűszavazók, a külső héjon pedig a perem-szavazók találhatók. A mag-szavazók a 2022-es választáson olyan 1,8 és 2 millióan lehettek. Róluk azt érdemes tudni, hogy identitásalapon szavaznak a Fideszre. Tehát nem egyszerűen az anyagi érdek, a megszokás vagy a választható alternatívák hiánya játszik szerepet náluk, van egy mély fideszes elköteleződésük. Ez egy nemzeti alapú elköteleződés, ugyanis a Fideszt tartják az egyetlen és „igazi” nemzeti pártnak. „Én a nemzethez tartozom, tehát a Fideszhez tartozom” – nagyjából így fest a logikai lánc, amihez természetesen hozzájárul az is, hogy ők már 2018-ban és 2014-ben, sőt, sok

esetben akár 2010-ben is a Fideszre szavaztak. A választói magatartás-elméletek azt mondják, hogy három választás kell ahhoz, hogy a kötődés teljesen stabilizálódjon. Ha valaki három választás óta ugyanoda szavaz, akkor nagy valószínűséggel hű marad a pártjához, legalábbis amíg valami hatalmas földindulás nem történik a politikában. A mag-szavazók tehát nagyon erősen, identitás-alapon kötődnek, és szinte megintgathatatlanok.

Kovács Imre: Annyival egészíteném ki, hogy a mag-szavazói identitás se mindig egyforma, legalább két típusa van: az egyik nagy identitáscsoport azoké, akik valamilyen sérelmet szenvedtek el a rendszerváltás előtt, vagy valamilyen hátrányt tulajdonítanak az akkori hatalomnak.

– *Most az 1990-es vagy a 2010-es rendszerváltásról beszélünk?*

Kovács: Az előbbiről. Nem mondom, hogy az utána következő évtizedek sérelmei nem sodorhattak ide embereket, de ez biztosan kisebb réteg, mint azoké, akik 1990 előtt szenvedtek sérelmeket. Elvették a földjét, megverte a rendőr... Sajnos az emberek meglehetősen sokféle módon szerezhettek rossz tapasztalatokat, különösen az ötvenes években. A kibeszéletlen traumák és a rosszul menedzselte identitáspolitiká miatt ezek a sérelmek ráadásul nem is halnak ki egy-két nemzedékkel, hanem generációról generációra öröklődnek.

---

* Szabó Andrea 1970-ben született, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének igazgatója. Kovách Imre (1953) az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Társadalmi Integráció és Egyenlőtlenségek Kutatási Osztályának osztályvezető kutatóprofesszora. (A szerk.)

– *Az imént a megszavazók identitásának két fajtájáról beszélt. Melyik a másik?*

Kovách: A másikba azok tartoznak, akiket nem egyfajta berögzült identitás vonz a Fideszhez, de vágnak a biztonságot adó identításra. E vágy alapját a globalizáció és az individualizáció összetett folyamatainak következményei adják, amelyek hatására jelentős tömegek vesztek el az identitásukat. Mentálishan kényelmetlen állapot, ha nem tartozunk sehova, és nem tudunk a világban eligazodni, így ezek az emberek keresnek maguknak olyan világnézeteket és vezetőket, akik fix pontot jelenthetnek a számukra. Ezt megtalálhatják a Fideszben, és legfőképp annak vezetőjében, aki instant módon kínál fel ilyen értékeket számukra, amelyekhez tudnak kapcsolódni. Ez hasonlóan erős törzsszavazóvá teszi őket azokhoz, akik a múltbeli sérelmek miatt húznak a kormánypárthoz: vagy azért, mert azt remélik, hogy kárpótolja őket valamivel, de még inkább azért, mert a Fidesz ellenzéke nagyrészt olyanokból áll, akiknek ezeket a sérelmeiket tulajdonítják – hogy jogosan-e, vagy sem, az ebből a szempontból mindegy.

– *Azt mondja, a történelmi sérelmek átörökíthetők, pedig joggal feltételezhetnénk, hogy a sérelmi politizálás azért csak halványul a nemzedékek cserélődésével.*

Szabó: A fiatalok körében készített kutatásaim mind azt jelzik, hogy a családi sérelmek és az ebből fakadó tradicionális, nemzeti, jobboldali elköteleződés bizony öröklődő identitás. Az általam tanított évfolyamokkal mindig kitöltetek egy

politikai szocializációs kérdőívet, és nagyon szépen kirajzolódnak az összefüggések: abból, hogy a családban miként beszélnek a különböző történelmi korszakokról – mondjuk a Kádár-korszakról –, nagyjából ki lehet következtetni egy diák politikai preferenciáit. A generációk közötti átörökíthetőség tehát nagyon fontos tényező, de mindenképp idehoznám még a jobboldali identitás harmadik lehetséges forrását is: a vallást. A nyugati világ egészében érzékelhető az a tendencia, hogy a vallásos – különösen az egyházasan vallásos – embereknél sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy konzervatív/jobboldali pártok iránt éreznek szimpátiát, sőt, gyakran mély elköteleződést. Kmetty Zoltán kollégámmal írtunk egy tanulmányt pár éve *Út a Fideszhez* címmel, amiben mi is kimutattuk ezt. A vallásosság és a fideszesség közti kapcsolat a fiataloknál is egyértelműen érvényesül. Az egyházasan vallásos fiataloknál többszörösére növekszik annak a valószínűsége, hogy a Fideszre fognak szavazni, mint azoknál, akik egyáltalán nem vallásosak, vagy pláne azoknál, akik ateisták.

Kovách: Ráadásul a magyar pártok térképén a Fidesz gyakorlatilag egyedüli opció azok számára, akik a vallási identitás vagy a sérelmek miatt pártot keresnek maguknak. Mindazokat a formációkat ugyanis, amelyek esetleg riválisok lehetek volna ebből a szempontból, ledarálta az idő vagy maga a Fidesz. Az ellenzéken belül viszont mégiscsak létezik egyfajta ideológiai piac, hiszen mások a szocialisták, a liberálisok, a zöldek, és ennek még mindenféle keveredései is léteznek a palettán. Ezen a térfélen tehát sokkal jobban

megoszlanak azok a szavazók, akik világnézet vagy morális értékek alapján keresnek maguknak pártot. A vallás mellett muszáj még említenünk a nemzettudatot is, ami szintén olyan értékmező, ami sokakat kapcsol a Fideszhez.

– *Kokárda, magyar zászló, „a haza nem lehet ellenzékben” – a nemzeti érzést ügyesen sajátította ki magának a Fidesz az elmúlt évtizedekben.*

Kovách: Az viszont már a konkurens pártok mulasztása, hogy a nemzet integráló erejét teljes mértékben átengedték nekik, és egyikük sem kínált semmit ezen a téren a nem kevés sebet hordozó magyar társadalom számára. Egyszerűen elmulasztották modernizálni a nemzettudatot, amivel óriási szabad teret adtak a nemzeti eszmét és kötődést konzervatív módon felkínáló Fidesznek, az pedig élt is a lehetőséggel.

– *Ebből a szempontból érdekes fejlemény Magyar Péter és a Tisza Párt feltűnése. Az ő tömegrendezvényeik magyar zászlókkal és nemzeti retorikával vannak tele, mintha a szimbólumok tudatos visszafoglalása lenne a cél.*

Szabó: Magyar Péter a március 15-i rendezvénye óta valóban nagyon következetesen próbál nemzetorientált politikai ideológiát nyújtani az embereknek. Ez az identitás sok mindenben megjelenik: a nemzeti zászló felemelésében, a nemzeti érzelmű dalok vagy a népdalok éneklésében, egészen a nemzeti színű kitűzőkig. Magyar Péter a beszédeiben is gyakran hivatkozik a magyar népre, nemzeti hőseinkre, ami valóban új fejlemény. Ezek ugyan „csak” szimbólumok, de ne felejtjük el, hogy

maga a politika sokszor ilyen kisebb szimbolikus gesztusok sokaságából áll össze.

Kovách: Abból a szempontból nem megy túl a szimbólumok mutogatásán, hogy egyelőre fogalmunk sincs, mit gondol a Tisza Párt a nagy, nemzeti sorsfordulókról vagy a nemzeti kisebbségekről. Valószínűleg a kampány alatt még idejük sem volt, hogy ezekben a témákban részletesen kifejtsék álláspontjukat. De ennek ellenére a Tisza látható sikerrel próbálkozik a nemzeti identitás felkínálásával, amit a korábbi ellenzéki pártok elmulasztottak. Ez szerintem történelmi bűn, amit nem lehet megbocsátani nekik, hiszen miért ne lehetne egyszerre hinni a nemzet összetartó erejében és a társadalmi egyenlőségben?

– *A költői kérdés jogos, de térjünk át a politikai hagyyma következő héjára: kik jelentik a Fidesz megszavazóin kívüli réteget?*

Szabó: A gyűrűszavazók. Az ő esetükben az identitásformálódás kezdeti fokán vagyunk, még nem alakult ki igazán erős pártkötődés. Náluk nagyon fontos tényező lehet a megszokás, valamint az, hogy a palettán szétnézve nem találnak senkit, akire jó szívvel szavaznának. Előfordul, hogy a falujukban tíz éve nem láttak más politikust, csak a fideszes – vagy Fideszhez köthető – polgármestert. Nem találnak elfogadható riválist, és az eredmény szempontjából mindegy is, hogy ez a kormánypárti lejáratások miatt van-e így, vagy egyszerűen az ellenzéki invenció hiányából és az ügyetlen politizálásból fakad. Mindenesetre a gyűrűszavazóknál még nem rögzült az identitás, így

ők az első olyan réteg, amelyiknél fontosak az anyagi ösztönzők vagy legalábbis azok ígérete. Nem feltétlenül a teljesen kézzelfogható materiális juttatások, mint a család-támogatás, inkább ennek az ideája. Kell nekik egy vízió, amihez tudnak kapcsolódni, és így mondhatják, hogy nem pusztán önérdékből szavaznak a Fideszre, támogatásuknak van egy magasabb rendű célja. Például az, hogy a kormánypártnak van családpolitikája, esetleg nemzetpolitikája vagy elgondolása a világról. Tehát ők azok a szavazók, akik még megmagyarázzák maguknak, hogy miért támogatják a Fideszt, racionális választ igyekeznek adni a kérdésre, hogy miért is vagyok én Fidesz-szavazó. A mag-szavazóknál ilyen racionalizálásra már nincs szükség.

Kovách: Ennek egyik iskolapéldája, ami a legutóbbi országgyűlési választások előtti hónapokban történt: 2021 őszén érzékelhető volt az elégedetlenség a Fidesz vezetőivel és politikájukkal szemben. Részben a Covid kezelése, részben a gazdasági nehézségek miatt nagyon sok volt a bizonytalan választópolgár. Az Andrea által előbb említett okokból mégis a kormánypártokra szavaztak. A problémákkal küzdő és nem túl vonzó képviselőkkel bíró, de bizonyítottan működő rendszert fogadták el inkább, mert úgy ítélték meg, hogy ez biztosítja számukra az életmód-stabilitást vagy azt a jövedelemnövekedést, amit a 2015 utáni években megéltek.

– Elemzői körökben is versengő magyarázatok élnek arra, hogy mi történt a 2021-es előválasztás ellenzéki lendületével 2022 tavaszára. Bevett

érv, hogy a mindent letaroló háborús propaganda okozta az újabb kétharmadot.

Kovách: Ilyen léptékű társadalmi jelenségek kapcsán soha nem szabad egyvonalú magyarázatokat keresni: a Fidesz kétharmados győzelmét nem lehet pusztán a propagandára fogni, ahogy arra sem, hogy pusztán a vidéki szegények tartották hatalomban a Fideszt. Ez általában csak a saját, nem épp hízelgő bizonyítvány magyarázata az ellenzéki pártok és egyének részéről.

Szabó: Ezt alátámasztva a Mobilitás Kutatási Centrum szervezésében volt 2021 őszén egy 5000 fős, nagymintás kutatásunk, ami a hazai szociológiában már szinte egyedülállóan nagy kutatás. Pár héttel azután, hogy megkaptam az adatokat, felhívtam Imre, és megkérdeztem, mit látok belőlük. Azt mondtam, hogy kétharmados Fidesz-győzelmet látok – 2021 ősz végén jártunk. Ezt követően nagyon összevontuk a szemöldökünket, hogy tényleg jól értelmezzük-e az adatokat, de megérveltem a kétharmadot, mert már akkor látszott, hogy többsége van a Fidesznek, a bizonytalan szavazók egy jelentős része pedig csápokkal rendelkezett a kormánypárt felé. Tehát még nem voltak konkrétan Fidesz-szavazók, de már a gondolkodásmódjuk alakulása – ahogy a saját helyzetüket és a világ helyzetét érzékelték – egyértelműen jelezte, hogy nem az ellenzék felé fognak fordulni. Ebből a szempontból meghatározó jelentőségű, hogy 2021 szeptemberében Orbán Viktor bejelentett öt nagyon fontos közérzetjavító intézkedést, amelyek között szerepelt a 13. havi nyugdíj teljes összegű kifizetése, a jelentős összegű nyugdíj-

prémium, a 25 éven aluliak adókedvezménye, az adó-visszatérítés és a húszszázalékos reálbér-növekedés. Ezek olyan mértékű pénzkirámlás üzenetét hordozták, amely a gyűrűszavazók részére – illetve a magyszavazók külső rétegei számára – egyértelmű jelzés volt: „Ezek azok a politikai erők, amik nekem szólnak, az én problémáimmal foglalkoznak, és anyagi értelemben is adnak kellő ösztönzést, hogy rájuk szavazzak.” Tehát ezek a szempontok, és nem önmagában a háború döntötte el a 2022-es választást.

Kovách: A stabilitás iránti vágy kulcsfontosságú. Részben ez magyarázza azt a jelenséget is, hogy miért vonzódik még a nem túl jó jövedelemmel bíró rétegek egy jelentős része is a kormánypárthoz. Döntő részben azért, mert a rendszer stabilitását többre értékelik, mint a részleteiben ki sem fejtett rendszerváltás ígéretét. Már csak azért is, mert abból a rendszerváltásból, amit egyszer már '90-ben megéltek, nem túl sok előnyük származott.

– *És mennyi múlik a külső héjon, vagyis az úgynevezett peremszavazókon?*

Szabó: A Fidesz peremszavazói akár félmillióan is lehettek a 2022-es választáson. Róluk azt kell tudni, hogy ezek a szavazók mindig csak az adott választási kampány időszaka előtt vagy már a kampány idején döntenek. Elsősorban azt vizsgálják, hogy melyik az a politikai erő, amelyik hatalomban van, és amely a hatalma révén ki is tudja elégíteni az alapvető szükségleteiket. Magyarországon 2010 óta a Fidesz kormányoz, így ezen peremszavazók számára eleve a Fidesz volt az evidens

választás, gyakorlatilag őket látták csak a pályán. Emellett ott voltak még Orbán Viktor jól dekódolható anyagi ígéretei, amelyeket már említettünk, és amelyek azért is rezonálhattak különösen, mert a kutatások azt mutatják: a magyar társadalom rendkívüli mértékben materiális értékrendű, Európán belül a legmateriálisabb. Tehát számukra sokat nyomott a latban, hogy kézzelfogható pénzhez fognak jutni a választási kampányban, és élt bennük a remény, hogy ez a pénzcsep talán nem zárul el a választás után sem. Erre jött még rá az ellenzéki politika látványos összeomlása, illetve a háború kitörése, amely végleg eldöntötte a kérdést. Még ha korábban felmerülhetett volna is a peremszavazókban a gondolat, hogy esetleg alternatívát keresnek, a háború végleg lezárta ezt a nyitottságot, mert az az anyagi biztonságon túl, a szó szoros értelmében vett fizikai biztonság ígéretét is a Fidesz hatalomban maradásához kötötte. A kormánypárt azt üzenete, hogy nemcsak a jólétedet biztosítom, de megvédelek a háborútól, így február 22-től kezdve nem is lehetett kérdés a nagyon nagy arányú Fidesz-győzelem. Egy kérdés maradt: hogy a kétharmad vajon mekkora kétharmad lesz.

Kovách: Az Andrea által részletezett vonzerő sikeresen háttérbe szorította a kormányzat hibáit és baklövéseit, mert a járvány menedzselésével azért messze nem ilyen arányban volt elégedett a magyar lakosság. És ha visszaemlékszünk rá, a háború kezelése sem volt frenetikusán sikeres politikai értelemben, de ez 2022 áprilisára már mindegy volt, így nem sok vizet zavart a szavazásnál. Azt a kérdést még min-

denképp érdemes megvizsgálnunk, hogy melyik társadalmi réteg milyen arányban és miért támogatja a Fideszt. Ezzel kapcsolatban ugyanis rendkívül sok téveszmével találkozhatunk a hazai közbeszédben.

– *Milyen téveszmékkal?*

Kovách: Az első közkeletű tévedés rögtön az, miszerint a Fidesz szavazótáborra egyértelműen köthető egyes társadalmi rétegekhez. Mert a 2022-es ellenzéki vereség hatására megint előjött, hogy a Fideszt kizárólag az iskolázatlan emberek, a kis-településen élők és a városi proletárok segítették győzelemre, holott az igazság az, hogy minden társadalmi rétegben elég vastag a párt a támogatottsága. Nem igaz, hogy világosan azonosítható társadalmi osztályok emelték a képzeletbeli pajzsukra Orbánt, mint ahogy az sem, hogy a politikai vonzalom pusztán a települések mérete alapján lenne leképezhető. Persze könnyű volt találni apró falvakat, ahol szinte száz százalék a kormányra szavazott, de hogyha az ember a nagy számokat nézi, akkor sokkal összetettebb a kép. De vizsgáljuk csak meg a társadalmi hierarchia mentén a fideszességet, haladjunk mondjuk fentről lefelé: az elit tagjai ugyan kevesen vannak, de a szerepük annál fontosabb. Ott nyilvánvalóan van egy jól körülhatárolható réteg, amely nem egyszerűen támogatója a NER-nek, hanem ő maga a NER.

– *Ennek ismert arcai a sajtóban is elég gyakran feltűnnek ilyen-olyan közbeszerzések vagy jachtozások alkalmával.*

Kovách: Hát igen, a másik oldalról érkező kritika rendre megtalál-

ja őket. Az ő lojalitásuk a kormány iránt nem elsősorban a szavazataik száma miatt fontos, hiszen az nem mérhető százezres nagyságrendben, inkább áttételes módokon fejt ki hatását. Az elitek alatt található egy réteg, amit felső középrétegnek nevezhetünk, és ezen belül is azt látjuk, hogy elég nagy tömegek támogatják a kormánypártot. Egyrészt a már említett történelmi sérelmek és a nemzeti identitás, ami politikai mágnesként vonzza őket a Fideszhez, ugyanakkor anyagilag is érdekeltek lehetnek a rendszer fenntartásában. A társadalom- és szociálpolitikai rendszer ismert módon úgy lett összerakva, hogy teljesen egyértelműen a felsőbb társadalmi rétegek javát szolgálja. A kormány jövedelemhez köti a szociális transfereket, tehát akinek eleve sok van, annak még több jut. A felső középréteg és az elit tagjai között ezért bőven akadnak olyanok, akik normatív alapon esetleg mást szeretnének. Jó ideje nem készült alapos kutatás a gazdasági elitről, de a korábbi eredményekből világosan látszik, hogy arányaiban mindig ebben a rétegben voltak a legtöbben, akik baloldali értékeket vallanak. Ez persze nem jelenti azt, hogy feltétlenül baloldali pártokra is szavaztak. A magyar társadalom anyagi viszonyai közt a lakásnak kitüntetett helyzete van: hogy tudok a gyerekeknek lakást adni, vagy mit tudok átörökíteni a következő generációra? Rengeteg embert foglalkoztat ez a kérdés, és ha ebből a szempontból valaki előnyöket élvez egy rendszertől, akkor kevesebb lesz a lendülete ahhoz, hogy ezt a rendszert megdöntse. Hiába nincs ínyére a kormány retorikája vagy politi-

kájának bizonyos elemei, és hiába szolidáris lelkében a szegényekkel, annyi pénze már nincs, hogy saját zsebéből hatékonyan áldozzon a rosszabb sorsúak megsegítésére. Azzal meg tisztában van, hogy ha „alulra” megy több pénz, akkor neki kevesebb jut, és akkor kevésbe tudja jó iskolába küldeni és lakással ellátni a saját gyerekeit.

– *És hogy látják a társadalom szegényebb rétegei?*

Kovách: Ott is összetett a kép. A társadalom alsó harmadában ugyanis szintén nem kizárólagos a kormánypárti rokonszenv, sőt, a 2021-es felmérések alapján szinte fele-fele arányban oszlott meg a Fidesz és az ellenzék támogatottsága. Ők azok, akiket a polgárosodást vizsgáló legutóbbi tanulmányunkban az „egyáltalán nem polgárosodott” csoportba soroltunk. Fölöttük van egy gyengén polgárosodott réteg, amelynél a társadalmi ranglét-rán való feljebb jutás ígérete ugyan nem vált valóra, de a lelkük mélyén nagyon is igénylik a polgárosodást – épp ez vonzza őket a kormánypárthoz, mert tőlük remélik ennek biztosítását. Friss kutatásunkban sikerült azonosítanunk egy olyan, gyors ütemben polgárosodó réteget is, amelynek tagjai iskolázottak, fiatalabbak és magasabb jövedelműek. Ők jellemzően nem nagyon politizálnak, viszont nagy arányban vesznek részt a választásokon, és kimagasló mértékben a kormánypártokra szavaznak. Tehát azonosíthatóvá vált egy jelentős társadalmi csoport, amely dinamikus felemelkedésének a következményeképpen támogatja a Fideszt. Ez megint csak ellentételezi azt a Facebook-vitákban gyak-

ran látott elképzelést, hogy már csak a tanulatlan, idős, nyomorult és megvezetett vidékiek szavaznak a kormánypártra. Óriási tévedés, ha őket próbálja bárki felelőssé tenni a rendszer fenntartásáért.

– *Beszéltünk már arról, hogy a Tiszsa Párt új lendületet hozott a magyar politikába. Elképzelhető-e, hogy egy friss erő nemcsak az ellenzékét válthatja le, de meg tudja bontani akár a Fidesz szavazótáborát is? És ha igen, mely rétegekig juthat el?*

Kovách: Bizonyos értelemben nem is olyan nagy meglepetés Magyar Péter sikere, hiszen sok kicsi, de fontos dolog történt az utóbbi években. Említettük már a járványkezeléssel kapcsolatos elégedetlenséget. A Covid-korszak következményei nem voltak ugyan látványosak, de búvópatakszerűen sok helyen máig megmaradtak a társadalomban. Sok más tényezőt lehetne említeni: jöttek a megélhetési nehézségek, illetve a pedagógusok és a diákok ellenállása is. Andrea kutatási eredményeiből látszik, hogy a fiatalok is egyre nagyobb arányban fordulnak a politizálás felé, ahol a kormánypártokat találják, akiket el kéne takarítani valamilyen módon a hatalomból. A nyitottság tehát megvolt. Sokan vártak már arra, hogy porondra lépjen valaki, és elkülönítve magát a jobbtól és a baltól, a nemzeti érzést hangsúlyozva reményt adjon az embereknek.

Szabó: Metz Rudolf kollégám kutatásai alapján ezt a folyamatot karizmaéhségnek nevezzük. Vezetési vákuum alakult ki az ellenzéki oldalon, ami miatt rengetegen várták, hogy színre lépjen egy olyan ember, aki potenciális kihívója lehet Orbán

Viktornak. Az elmúlt tizennégy évben sorra jöttek az aktuális megmentők: először Vona Gábor, aztán Márki-Zay Péter, de még Karácsony Gergelyben is sokan gondolkoztak egy ideig, most pedig megjött Magyar Péter. Az állandósult karizmaéhség miatt kialakult egy mintázat, hogy az emberek azonnal magasba emelik az új szereplőt, aztán egyre gyorsuló ütemben dobják is el őket. Azt nem tudjuk, hogy ez Magyar Péter esetében így történik-e, erről majd pár év múlva beszéljünk újra.

– Térjünk vissza oda, hogy elvben mennyire bontható meg a Fidesz tábor?

Szabó: Olyan ügyet nem tudunk mondani, ami a magiszavazói réteget fel tudta volna törni, még a kegyelmi botrány is legfeljebb csak apró repedéseket okozhatott a belső tábor legszélén. A gyűrszavazóknak egy része viszont láthatóan eltávolodott a Fidesztől, a peremszavazók pedig már 2022 folyamán lecsatlakoztak a kormánypárt szavazótáborából. 2024 márciusa táján tehát a Fidesz szavazótábora a magiszavazókból és a gyűrszavazók egy részéből állt, de a kampány utolsó heteiben a Fidesz vissza tudta venni a véleményvezéri pozíciót, még jobban felerősítve a háború vagy béke központi üzenetét, ami erősen, zsigerileg hat az emberekre. Ennek következtében a lecsatlakozott csoportok közül többen visszataláltak a Fideszhez.

A 2024. június 9-i európai parlamenti és önkormányzati választás pontosan jelezte ezt a folyamatot, hiszen magas volt a részvétel – meg-

közelítette a 60 százalékot –, a Fidesz több mint kétmillió szavazót tudott maga mögé állítani, mégsem beszélhetünk átütő győzelemről. A magiszavazók stabilan megmaradtak, a gyűrszavazók egy része – különösen a háromezer fő alatti településeken – visszatért a táborba, de az látszik az eredményekből, hogy pozitív üzenetek, a lakosság közérzetét kedvezően befolyásoló intézkedések nélkül ez kevés lehet 2026-ban. A választás azonban azt is jelezte, hogy a magyar társadalom a korábbi ellenzék tevékenységével legalább annyira elégedetlen, mint a Fideszével. Miután talált egy potenciális kihívót, nagy arányban és szinte települési szerkezettől függetlenül az egész országban inkább a Tisza Pártra szavazott.

Kovács: Ha kicsit távolabbra tekintünk, azt mondhatjuk: beszakadás addig nem várható, amíg a Fidesz képes falanxként működni. Mert ha odáig jutnának a belső érdekharcok és szembefordulások, hogy az már kívülről is látszik, akkor a politikai hibáknak is nagyobb áruk lenne, és ez a bizonyos magcsoport is óhatatlanul repedezni kezd.

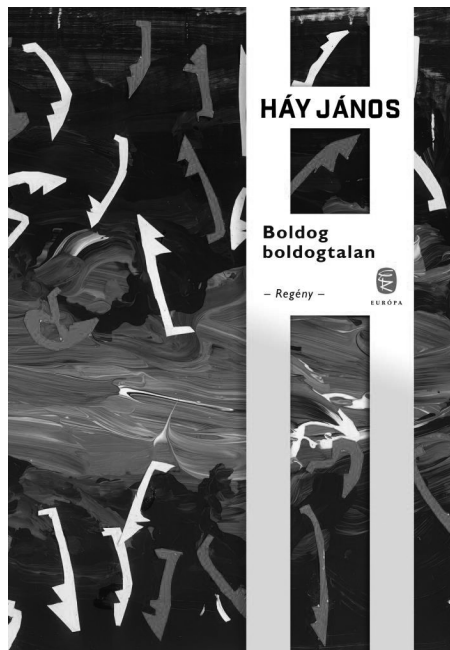
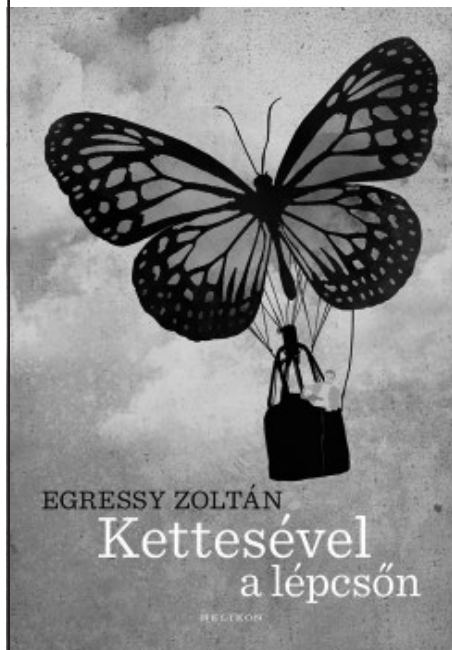
– És mi a szerepük mindebben a fiataloknak? Az előbb arról beszéltek, hogy a fiatalok politikailag egyre aktívabbak, Andrea korábbi kutatásai azonban épp azt igazolták, hogy a konformizmus a jellemző rájuk.

Szabó: Valóban hosszú időn keresztül írtam arról, hogy a fiatalok nagyon elégedetlenek, ugyanakkor konformisták. Emiatt gyakran kérdezték tőlem, hogy lehetséges egyszerre konformistának és elégedetlennel lenni. Szerintem a két

fogalom nagyon jól elfér egymás mellett, sőt, igazából egymás testvérei. „Konformista vagyok, mert nem érdekel a politika. A szülők mondanak nekem valamit, amit én elfogadtam, mert ennél többet nem akarok az egész ügygel foglalkozni. Annyira taszít, hogy hiába vagyok elégedetlen mindazzal, ami a politikában történik, inkább kimaradok belőle.” Az utóbbi években azonban változás indult ezen a téren: nagyjából 2021–22-től kezdve érzékeljük, hogy elkezdett szélesedni az ifjúsági társadalmon belül egy cselekvő réteg, amelyik már nemcsak konformista és nemcsak elégedetlenkedő, hanem van benne

tenni akarás. A szerzőtársaimmal „racionális lázadás”-nak hívjuk ezt a jelenséget. Példának hozhatjuk az Egységes Diákfrontot – és az ehhez kapcsolódó középiskolás mozgalmat –, amelyik másfél-két éve már stabilan jelen van, és próbálja szervezni a fiatalok alsó korcsoportjait. De az egyetemisták körében is azt tapasztaljuk, hogy megnövekedett a politikai érdeklődés és a politikai aktivitás. Magyar Péter tehát ebből a szempontból sem egy légyeres térbe érkezett meg, a fiataloknál is volt egy ilyen lassú, ám világosan tetten érhető elmozdulás: létrejött egy új, cselekvőképés réteg a társadalmon belül.

Szerzőink könyvei

Hónapló

Dalos György

Ingó, a flamingó

Berlin, 2024. június 14.

Bevallom, nincs személyes viszonyom az állatokhoz. Olykor megsimogatok egy kutyát vagy cicát, messziről tisztellem a bölcs elefántot vagy az arisztokratikus párducot, rámosolygok a vicces majomra, nyitott ablaknál jólesően kiszűröm a külső zajokból a madárcsicsergést, de ezeknél a szabványreakcióknál ritkán jutok tovább. Most azonban némi késéssel eljutott hozzám és megragadott egy állatvilághoz kapcsolódó hír, miszerint elhunyt a berlini Zoo legöregebb lakója, a 75 éves Ingó nevű rózsás flamingó. Rendkívülisége már korán feltűnhetett, hiszen a Zoo 77 flamingója közül egyedül ő kapott nevet – ez a privilégium madaraknak nem, hanem csakis emlősöknek és főemlősöknek, így Bao Bao pandának vagy Knut jegesmedvének jutott osztályrészül születési jogon.

Ingónak azonban nemcsak egyediségét igazoló neve, hanem életrajza is van, jóllehet töredékes. Lábgyűrűje szerint 1948. június 23-án született Kairóban s onnan került 1955-ben az akkor megnyílt kelet-berlini Állatkertbe (Tierpark). Itt, feltehetően az ellátási nehézségek miatt, hamar túladtak rajta, s mivel akkor még nem volt Fal, átszállították a nyugat-berlini Zooba, amelynek azután élethosszig lakója lett. Fajtatársai közül leginkább matuzsálemi korával tűnt ki – a flamingók átlagos élethossza a természetben 20, maximálisan 30 év. Rács mögött, igaz, szegett szárnyon, de ellenségek nélkül és napi gondozás mellett akár 50 évig élhetnek. Ingónak ennél is többre telt. A szerencse is hozzásegődött: 66 évesen, mondhatni, már nyugdíjasként túlélte a 2017 októberében pusztító Xavier ciklont, amelynek a Zooban 18 flamingó esett áldozatául. Most, hogy békésen elhalálozott, kitömött teteme hamarosan visszatér a város keleti részébe, beköltözik a Természettudományi Múzeumba, Bao Bao panda és Knut jegesmedve szomszédságába

Miközben a biográfiai adatokat ismertetem, azon kapom magam, hogy Ingót önkéntelenül antropomorfizálok, vagyis emberi tulajdonságokkal ruházom fel, mi több, pályafutását párhuzamosnak érzékelem a magaméval. Nem csoda – utóvégre mindössze öt évvel volt fiatalabb nálam, és legkésőbb 1995 óta ugyanabban a városban laktunk, egymástól két óra járásnyira. Ami az ő számára a két állatkert volt, azt éltem meg én a két világrendszer formájában. Szegett szárnyakról is tudnék egyet s mást mesélni, noha nekem a felrepüléshez nem annyira szárny, mint inkább érvényes útlevél kellett. Ciklonok? Hát azokból, kedves Ingó, volt és van bőven az embervilágban, s ha még csak természeti csapások volnának! Itt, a Zoon kívül társadalmi lég-

örvények, politikai cunamik dúlnak, amelyek elől nem könnyű behúzódni a mesterséges környezettel enyhített fogságba. Lekopogom, eddig valamennyit túléltem, s ami még jöhet, ahogyan tőled tanultam, Ingó, fél lábon állva is kibírom.

*

Mostanában Ausztria 1945 utáni történetét írom kiadói megrendelésre. Nem biztos, hogy enélkül, csupán passzióból belefogtam volna e fáradságos munkába, de meg kell adnom, hogy vannak a témának szórakoztató mozzanatai. Közük tartozik a háború utáni Ausztria keletkezéstörténetének kulcsepizódja. Hogy Ausztria ki fog válni a Harmadik Birodalomból és független demokratikus köztársaság lesz, az már 1943 novemberében, a szövetségeselek moszkvai értekezletén eldőlt. Maradt a kérdés, hogy mely pártok tudják kivezetni az országot a nyolcéves német megszállás és a heveny kollaboráció mocsarából, s ki legyen az a hiteles személyiség, akit nemcsak a négy megszálló hatalom, hanem a lakosság is elfogad. Utóbbit nem kellett keresni, ő maga jelentkezett, amiről Tolbuhin marsall rögvest távirati jelentést küldött a Kremlbe: „(1945) április 3-án a 103. gárdahadosztály törzsénél megjelent Dr. Karl Renner. Kérdésünkre elmondta, hogy ő az 1934-ben feloszlatott osztrák nemzetgyűlés utolsó elnöke, 1918 és 1920 között Ausztria miniszterelnöke [...] 1938 óta Gloggnitz városban él, a politikai tevékenységtől visszavonulva. „Öreg vagyok – idézi Tolbuhin Rennert –, de készen állok arra, hogy tanácsokkal és cselekedetekkel hozzájáruljak egy demokratikus rendszer megteremtéséhez.

84

Az utasítás már másnap megjött: „Rennerben megbízni. Sztálin.” A sikeres önjelöltet egy közeli kastélyban helyezték el, hogy koszt és kvártély mellett dolgozza ki programját. Renner mindenekelőtt személyes bemutatkozó levelet írt „Őexcellenciája Sztálin marsallnak”, akit „Igen tisztelt elvtársnak” szólított. És legott el is dicsekedett régi oroszországi kapcsolataival: „Leninnel az 1917-es stockholmi konferencián találkoztam, Trockijjal pedig bécsi tartózkodása éveiben rendszeresen érintkeztem.” Érdekes! Renner ne tudta volna, hogy Trockij ismeretségével dicsekedni a Szovjetunióban halálos bűnnek számított? Vagy éppen esetlen naivságával próbálta megnyerni a szovjet diktátor jóindulatát? Bárhogy is volt, a poén bejött. A moszkvai válasz egy hónappal később érkezett meg Bécsbe, amikor a feladó már kormányfő volt. A címzés protokollárisan így hangzott „Őexcellenciája Ausztria állami kancellárjának, K. Renner úrnak”, ám a szöveg „Igen tisztelt elvtárs” megszólítással indult.

Ez a szavak nélküli kölcsönös megértés egy évtizedekkel korábbi történelmi pillanatra nyúlik vissza. Az első világháború küszöbén Lenin, Trockij és Sztálin, akkor még emigráns szociáldemokratákként egyidejűleg tartózkodtak a Monarchia fővárosában, és sok esetben rá voltak utalva az osztrák testvérpárt anyagi segítségére. Karl Renner ennek a pártnak volt köztisztviselőként álló marxista teoretikusa. Egyedi felállás volt ez: Lenin szőröstül-bőröstül „nyárs-polgárnak” tartotta az egész osztrák szociáldemokrata vezérkart s benne személyesen Rennert, Sztálin épp a nemzetiségi kérdéstről szóló értekezésén dolgozott, amelyben Renner idevágó nézeteit próbálta ízekre szedni, Trockij pedig, mint emlékezéseiben írja, a bécsi utcai lámpák fényében sétálgatva,

fél éjszakán át vitatkozott Rennerrel, akit kereken így jellemezett: „tehetséges Habsburg-hivatalnok”. Negyven évvel később az egykori csórá albérletlakó, álneveken élő grúz szocialista egy világhatalom élén állt, az egykori nagy tekintélyű szociáldemokrata pártvezér pedig egy romokban heverő kis ország gyorssegélyt kolduló kormányfője volt. Lenin ekkor már régen a mauzóleumban pihent Trockijt pedig Sztálin jégcsákánya tette hidegre.

Renner viszont élt és virult, csak éppen csúnya folt ékeskedett az életrajzán: 1938 márciusában elsőként üdvözölte a Wehrmacht bevonulását, mivel az úgymond beteljesítette az osztrák nép leghőbb vágyát, az Anschlusst. Igaz, a szocialista Renner eredetileg a weimari, demokratikus Németországgal képzelte a csatlakozást, de jobb híján a hitleri forgatókönyvbe is belenyugodott. Feltehető a kérdés, hogy mindennek tudatában miért esett Sztálin választása erre a köpönyegforgatóra, miért nem egy makulátlan antifasisztát jelölt ki a dicsteljes szerepre? Attól kell tartanunk, hogy éppen a jelölt alkalmazkodó természete miatt. Ám a történelem logikája vagy irracionalitása olykor furcsa hidakat emel a jó és a rossz közé: Rennerre voksolva Sztálin talán már akkor elhatározta, hogy Ausztriából nem muszáj mindenáron csatlósállamot kreálni.

*

Rosszízú történet ez. Nádas Péter újsághírek szerint azért esett el egy berlini irodalmi díjtól, mert – noha a *Rémtörténetek* című regénye remekmű – ő maga „privilegizált, a (német) tárcarovat által kedvelt fehér szerző”. Ez az információ úgy került nyilvánosságra, hogy két zsűritag, aki elégedetlen volt a parázs viták közepette meghozott többségi döntéssel, a hamburgi *Die Zeit*ban szóvá tette a díj odaítélésének indítékait – hangsúlyozom, nem csak Nádas, egy sor más szerző esetében is. Noha a zsűri belső vitáinak közzététele nem túl elegáns módszer, fontos az érvelés: eszerint a Haus der Kulturen der Welt (HKW) döntésében nem a művek esztétikai értékelése, hanem politikai szempontok domináltak, értve ezen a jelöltek genderalapú besorolását, földrajzi hovatarozását és ennek megfelelően a bőrszínét is. Tény, hogy a politikai korrektség ezeket az ismérveket nem a hazánkban ismert módon alkalmazza, hanem ellenkezőleg, pozitív előjellel: a női nem előnybe kerül a férfinemmel szemben és a sötét színű szerző kedvezőbb megítélés alá esik, mint a fehér. Az ilyen kedvezményezés fakadhat például a férfi-nő arányok esetében, akár az igazságosság elvont igényéből is, de téves döntésekhez vezethet. Ráadásul a HKW-díjnak van egy születési hibája: kizárólag németre fordított művekre adják, író és fordító közösen kapja. Az előbbit húszezer, a másikat tizenötezer euró illeti meg. Kérdés, mi van akkor, ha a remekmű fordítása gyengén sikerül (előrebocsátom, hogy a *Rémtörténetek*nél nem ez a helyzet, a kritika egyöntetűen dicséri Friedrich Eisterer munkáját).

Ugyanakkor az irodalmi zsűrik döntéseiknél teljesen nem tudják kiküszöbölni a politikai szempontokat. Az 1956-ban alapított nyugat-berlini HKW eleve a hidegháború frontvonalába került. És minél nemzetközibb egy ilyen testület, annál több a politikum. Gondoljunk a legrangosabbra, a svéd akadémiaira. Mennyi botrány, zsűritagkilépés, szerzői visszautasítás szegélyezte az

irodalmi Nobel-díj útját! És mégis akadt egy sor kiérlelt, helyes döntés nem egészen politikamentes szerzők és kényes földrajzi helyszínek esetében, hogy csak néhányat említsék: Orhan Pamuk (2006, Törökország) Mo Jen (2012, Kínai Népköztársaság) és Svetlana Alekszejevics (2015, Belarusz). Ilyen döntések akkor sikeresek, ha a zsürirokat elsődlegesen irodalmi szempontok vezetik, de azért azt is tudják, hogy milyen világban élnek.

Hargitai Miklós

Búcsú

Nyárra mindenképpen hazamegyünk, bármi is lesz utána. Nem tudjuk, hogy mi lesz: az is előfordulhat, hogy augusztusban már csak összecsomagolni jövünk vissza, meg az is, hogy maradunk még egy – vagy akárhány – évet, de azért ez akkor is egy búcsú. Közel két éve vagyunk már itt. Andalúzia a részünkké vált, és valamilyen minimális mértékben mi is a részévé váltunk. Aki túlzásnak érzi, gondoljon arra, hogy néha egy kéthetes nyaralásról is mennyi mindent viszünk magunkkal, és itt most nem kettő, hanem közel száz hét tapasztalatairól meg emlékeiről van szó.

86

A hely, ahol élünk, megváltozott a két év alatt. Sokat formált rajta a szárazság, az meg különösen, hogy az idén nem szabad locsolni a vízhiány miatt. A közteterekről eltűnt a gye; semmilyen fűféle nem bírja ki a fél évig tartó aszályt. Új házak, sőt egész lakónegyedek épültek. A Hotel Benalma (az érkezésünkkel még Palladium) mólóját alámosta a tenger, amikor két héten át egyfolytában Afrika felől fújt a szél. Rengeteg házat kimeszeltek a falakat vörösre festő legutóbbi calima után. Az ablak előtt a pálmafák legalább egy métert nőttek. És egyre több az ismerősök között a kiköltöző magyar. Évről évre többen jönnek, a 3 ezer kilométeres távolság meg a nem túl magas fordulaton zakatoló gazdaság bajai ellenére.

Nincs látványos változás, csak mindig minden alakul egy kicsit. Most június közepe van; még egy hétig tart az itteni iskola, de a nyár tulajdonképpen már elkezdődött, mert megérkeztek a családos nyaralók azokból az országokból, amelyekben már véget ért a tanév. A szállásárak az egekben, a parkolók megteltek, nappal jellemzően melegebb van 30 foknál, árnyék nincs – az andalúz hétköznapiaknak ezt a felét könnyű lesz itthagyni. A másik felét meg nehéz. Például azt, ami tegnap történt a boltban. Dióhéjban: a heti nagybevásárlás után előbb a pénztárca nem akart előkerülni az előttünk álló idős bácsi zsebéből, aztán meglett, de a kártyán nem volt elég fedezet, készpénzből meg csak nagy címlet akadt, és egy marék apró; ki lett tehát számolva a fém pénz (lassan, mert a pontossághoz idő kell), hogy könnyű legyen visszaadni a nagyból. Eltartott vagy öt percig, közben a pénztáros megbeszélte a vevővel az időjárást, a spanyol csapat horvátok elleni győzelmét, az árak alakulását, a nyári nyitvatartást meg a malagai strandon felbukkan delfineket, olyan kedélyesen,

mintha régi ismerősök találkoztak volna egy parkban, ahol árnyékból meg időből is pont annyi van, amennyi kell. Mögülünk a sorból egyetlen türelmetlen megjegyzés sem érkezett. Mindenki elfoglalta magát valamivel: telefonáltak, beszélgettek, visszamentek még egy sörért. Mi meg azon töprengtünk, vajon hogyan lesz ugyanez tíz nap múlva otthon, és hogy jó lesz-e. Nyilván jó lesz, mert várnak a szülők, a testvérek, a barátok, vár a kert, a tó – de biztosan lesz mit megszokni. (Most, hogy így visszagondolunk, Spanyolországot nem kellett megszokni. Vagy legalábbis nem volt nehéz. Akkor sem, amikor még Malaga közepén laktunk, és utána sem, amikor kiköltöztünk a tengerparti agglomerációba. Könnyű fölvenni a helyiek életritmusát: valamivel lassabb, mint oda-haza, de úgyszólván stresszmentes, ha néhány itteni sajátosságot adottságnak fogad el az ember. Könnyű alkalmazkodni hozzá: csak az idegeskedés rossz szokását kell elhagyni. Könnyű megszeretni, mert nincs benne semmi szeretetlenség.)

Az esti mise június elseje óta a nyári rend szerint fél 9-kor kezdődik, mert előtte túlságosan nagy a meleg. Nem kibírhatatlan – olyan itt nincs, vagy legalábbis eddig nem volt –, de nem is kellemes. Az ablakokat és az ajtókat nyitva tartják, hogy egy kicsit járjon a levegő. Behallatszik a papagájok és a sarlósfecskék rikoltása. A benti félhomályban, mint sok-sok angyalszárny, suhognak a legyezők. Nem számít illetlenségnek – az sem, ha mise közben feláll az ember a padból, és sétál egyet, hogy hűtse magát. Fél kilenckor itt még délután van (10 után sötétedik csak be; Portugáliától, vagyis a következő időzónától légvonalban alig 200 kilométerre vagyunk), süt a nap, de már hosszúak az árnyékok. Kint a téren hatalmas képernyőkön megy a meccs, ami természetes az Eb idején – máskor is megy, amikor „csak” a bajnokságot nézik –, de a templom előterében is van egy akkora lapostévé, ami egy lakásban a nagyobbak közé számítana, hátha betéved valaki, és ott ragad egy időre. Az üdvösséghez sokféle út vezet, talán ez az egyik – ki tudja? Ha csak egyetlen lelket sikerül így megmenteni, már megérte. Kint a városban a spanyol csapat mérkőzéseinek idejére lelassul az élet – két éve, a vb alatt meg is állt, de a spanyolokon az sem segített. A publikum még nincs igazán forró hangulatban, de azért már alakul: a horvátok elleni Morata-gól után csak a (női!) szpíker üvöltése hallatszott a tévéből, nem zengett az egész ház, mint mikor 2022-ben ugyancsak Morata bevágta a németeknek. Biztosan vannak országrészek, ahol máshogyan van, de a Costa del Solon hivatalosan június 15-én indult főszezon is van akkora dolog, mint az ugyanaznap kezdődött Európa-bajnokság. A közép-európai értelemben vett szurkolói zóna itt nem létezik, mert szurkolói zóna az egész város: a nagyobb utcákon minden épület földszintje bár vagy vendéglő, és mindenhol a focit nézik. Megvannak a helyei az angoloknak, a dánoknak, a németeknek, a hollandoknak – a svédeknek csak azért nem, mert ők most nem jutottak ki. A sör olcsó és állítólag finom (nem értünk hozzá), és a spanyoloknál nincs jobb társaság a szurkoláshoz. Ez még akkor is igaz, ha ők játszanak: érezni a levegőben, hogy valami univerzálisan fontos dolog történik. (Ha már itt tartunk: a szomszédban, Malagában alig akad most izgalmasabb téma annál, mint hogy a CF Malaga – telt házas meccsek sorát játszva a városi stadionban – megnyeri-e a rájátszást, és feljut-e a harmadosztályból a másodikba.)

Közben számoljuk a napokat – nem mintha siettetni akarnánk az idő múlását, csak megszokásból. A repülőjegy már régóta megvan, hónapokkal ezelőtt megvettük, mert ilyenkor már aranyárban mérik. A táskák becsomagolva, az ajándékok elrakva, az otthoni elintézendők előkészítve. A kerttől egy kicsit tartunk: amikor legutóbb, május végén ott jártunk, derékig ért a fű, a fügefa gyökeréről embernyi új hajtások nőttek, és lentről, a járdáról is látszott, hogy az ereszek csurig vannak falevéllal meg apróbb-nagyobb gallyakkal. Az egész évi munka, amit máskor megcsináltunk apránként a hétvégéken, most egy csomagban vár ránk. A legtöbb frissen Andalúziába szakadt honfitársunk ugyanígy él: a nyár nem a nyaralás ideje, hanem az év közben felgyülemlett problémák megoldásáé. Tavaly mindahhoz, amit elterveztünk, bejött még egy hosszú kórházi rémálom. Idén nem tervezünk, csak csináljuk, amit kell.

Nem könnyebb így, mintha otthon maradtunk volna; összességében, mindent mérlegre téve inkább egy kicsivel nehezebb. Ezzel fizetünk azért, hogy az év nagy részében, a tizenkét hónapból tízben vagy legalább kilencben nyugalomban vagyunk. A lelki béke drága jószág, akkor is, ha otthon amortizálja az ember, meg akkor is, ha idegenben próbálja őrizgetni.

Életünkben először szavaztunk külhonban – furcsa érzés volt. Otthon mondjuk mindig szavazunk, most meg Malagába kellett utazni hozzá. Rengeteg rosszat hallottunk az Európában szerteszét élő magyaroktól, hogy milyen trükkökkel próbálják megnehezíteni a voksolásukat, de nekünk nem volt részünk ilyesemben: simán fölvettek a névjegyzékbe, és maga a szavazás is olyan olajozottan ment, mint odahaza talán még sosem. Sok ezer magyar él a Naposparton, de közülük kétszáznál kevesebben szavaztak a konzulátuson. A többieknek vagy nincs már otthoni címük, vagy lemondtak róla, hogy bármi is változhat, vagy egyszerűen nem érdekli őket. Mi még valamennyire hiszünk benne, hogy talán történik valami; hogy egyszer esetleg nem kényszer lesz a hazaköltözés, más lehetőség híján, hanem olyan opció, amelyet érdemes lesz mérlegelni, és aztán megfontoltan mellette dönteni.

Nehéz dolgok ezek. Nem készültünk arra, hogy egyszer Spanyolországba jövünk, csak így alakult. Szintisztán a munka miatt volt, de semmi nem adott akkora lökést hozzá, mint a 2022-es választás, és ha 2018-ban lett volna rá mód, már akkor is eljöttünk volna. Bizonyos értelemben, ha a gyerekek felől nézzük, túl későn jöttünk. Rajtuk már nem segített: az ő életüket a magyar iskolarendszer határozta meg, és ez egy olyan hiba, amit nehezen tudunk helyrehozni. Hibázni még ezután is sokat lehet, korrigálni, túl az ötvenen, egyre kevésbé, de azért még nem teljesen lehetetlen.

Régen alig vártuk a nyarat – most azt várjuk, hogy vége legyen, pedig tényleg nem sejtjük, hogy mi lesz utána. Valószínűleg mindegy. Legalább harminc éve világos, hogy otthon mire számíthatunk. Most már azt is tudjuk, hogy itt milyen: egész jó. Tudjuk, hogy el lehet jönni, és hogy haza lehet menni, ha kell. És valószínűleg rengeteg jó hely van még. De velünk megtörtént a legjobb, ami történhetett: az andalúziai Benalmadena, és Benalmadenában Torrequebrada számunkra nem egy távoli vidék többé, hanem egy vidék, ahol éltünk; egy vidék, amely szeretett minket. Soha nem leszünk itt idegenek, mint ahogy Magyarország sem lesz soha idegen, és ennél többet igazán nem kívánhatunk.

Világnézeti kentaurok

Lezajlottak a szerbiai önkormányzati, majd a magyarországi parlamenti és önkormányzati választások. Szerbiában a megosztott ellenzék egy részének távolmaradása miatt a regnáló pártnak könnyű dolga volt, és fölényesen győzött. Az ellenzék egy része nem volt hajlandó részt venni a választásokon, mert a hatalom nem teljesítette a fair választási feltételeket, amelyeknek a megteremtéséről hónapok óta vitáztak, a másik rész azonban vállalta a csak néhány rész kérdésben javított feltételeket, ennek ellenére voksolásra hívta a táborát. Persze hogy vereséget szenvedett. Ez a választások napi politikai aspektusa. Igazából azonban lényegesebb kérdésekről van szó. A szerbiai ellenzéki pártok évek óta nem képesek hiteles alternatív politikai programot felállítani. Mi legyen Koszovóval? A kormánypárt azt hangoztatja, hogy Koszovó Szerbia elidegeníthetetlen része; az ellenzék is. Mi az álláspontjuk az EU-s csatlakozásról? A kormánypárt is azt állítja, hogy az EU-s útra léptünk, az ellenzékiek nagy része is. A különbség az, hogy az ellenzék szerint Vučić elnök elárulta Koszovót, és csak szimulálja az uniós utat.

Az eddigi választásokon a Szerbiai Haladó Párt Koszovó megtartására helyezte a hangsúlyt, a júniusi önkormányzati választásokon paradox módon egy ENSZ-határozat volt a központi téma. Az ENSZ-közgyűlés döntést hozott, hogy július 11. a srebrenicai népirtás emléknapja legyen. A dokumentum nem említi Szerbiát és a szerb nemzetet, hanem elítéli a népirtás tényének tagadását és a háborús bűnökért elítéltek dicsőítését, csupán felszólítja az ENSZ tagállamait: tegyenek maradéktalanul eleget a népirtás megelőzésére és büntetésére vonatkozó, a nemzetközi szokásjogban vállalt kötelezettségeiknek. Szerbia mégis megszólítva érezte magát, és a határozat az önkormányzati választási kampány fősodrába került. Tiszta abszurdum, de településpolitika helyett az ENSZ-ről folytatott kampányt. Vučić elnök a szószékről közzétette, hogy a dokumentum népirtással vádolja a szerb nemzetet. A választási kampány színhelyein, a többbezes férőhellyel rendelkező sportcsarnokokban összegyűlt, indulatosan tomboló tömeg Vučićot éltette. New Yorkban az ENSZ-közgyűlésen megjelent Vučić elnök is – az útjára Porfirije ortodox pátriárka áldást adta – és szerb zászlót borított magára. Hiába szólította fel az elnöklő, hogy ne tegye, ő azt válaszolta, hogy a nemzeti zászlót senki sem veheti el tőle.

Az ENSZ-közgyűlés határozata után a demonstrálók Belgrádban és Újvidéken autókaravánokkal vonultak fel a határozat ellen tiltakozva. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is tiltakozott. A kegyeleti döntést az ENSZ 193 tagországa közül 19 – Oroszország, Kína, Belarusz, Észak-Korea, Kuba, Nicaragua és Szíria mellett Magyarország is – elutasította. Az Euronews beszámolója szerint, hogy a szavazás eredménye ne menjen felesbe, a Srebrenicai Anyák Egyesülete az emlékhelyen szégyenfát állít fel,

amire a határozat ellen szavazó államok neveit – köztük Magyarországét is – rávésik.

Azon tépelődöm, hogy mit gondolnak rólunk, magyarokról szarajevói barátaim. Egyik ottani ismerősöm apja a srebrenicai tömegsírban nyugszik, idős ember volt, a légynek sem árthatott. Arra gondolni sem merek, hogy mit gondol erről Mile Stojić szarajevói horvát költő barátom a srebrenicai tömegsírról írt megrázó, vagy tíz nyelvre lefordított vers szerzője, aki írásában mindeddig a legnagyobb szeretettel és tisztelettel írt Magyarországról.

Míg Szerbiában az önkormányzati választásokon az ENSZ-határozat volt a varázsszó, addig Magyarországon az önkormányzati és az európai parlamenti választásokon a háború vagy béke kérdése került előtérbe. Lenni vagy nem lenni! Már ez is mutatja a két országban lezajló választási pártstratégiák hasonlóságát. Mindkét kampány kontextusában a nemzeti szuverenitás védelme, az Oroszországgal való baráti kapcsolatok ápolása és a regnáló pártok vezetőinek rendkívül intenzív választási jelenléte dominált. Úgy tűnt, hogy Orbán és Vučić versenyeztek egymással abban, hogy ki a tevékenyebb. Ezenkívül feltűnt mindkét választáson egy új jelenség: mindkét országban új civil tömörülések vagy új pártok alakultak. Magyarországon a Tisza Párt, Szerbiában a Kreni–Promeni (Indulj–Változass) mozgalom.

Persze a különbségek is evidensek. Szerbiára rátört a választások utáni letargia, nekem úgy tűnik, hogy egy ideig csendben marad az egyébként lázongó Szerbia, bár többször hallom, hogy előérzetem téves, mert Dél-Szerbiában, elsősorban Nišben egyre hangosabbak az elégedetlen polgárok, és hajszálon múlt az ellenzék győzelme. Ha már Dél-Szerbia is lázadozik, akkor viharfelhők tornyosulnak, ez történt, hallom az érvelést, 2000-ben, Milošević bukásakor is.

Magyarországon pedig fellángolt a remény. Árad a Tisza, skandálta a tömeg a Tisza Párt sikerét ünnepeelve. Az elemzőket, a közírókat és a politikusokat hallgatva csak kapkodom a fejem, hiszen a legcsodálatosabb metamorfózisok tanúja lehettem. Ízig-vérig baloldali meggyőződésű emberek hirtelen egy jobboldali pártba vetik minden reményüket. A politikától magukat távol tartó közömbösök hirtelenjében Magyar Péterért rajonganak. Engem is váratlanul ért, tanácstalan vagyok, miként tanácstalan a felülről irányított, kiszámíthatatlan helyzettel szembesülő 21. századi nemzeti identitással vívó magyar társadalom is.

Nem érzem magam beavatottnak, hogy bekapcsolódjak a kaotikus értelmezési káoszba, csak azon tűnődöm, vajon hogyan kommentálná ezeket az eseményeket a napjainkban nagyon hiányzó Eörsi István? Hogyan töltené az idejét Gombrowiczsal? Miféle következtetésre jutna az oly korán eltávozó, kérlelhetetlen Tamás Gáspár Miklós? Vagy min tépelődne a lángoló szigettenger lakója, Reményi József Tamás, akinek a tapintatos és tartózkodó hangja nélkül nem tudom elképzelni ezt az imaginárius symposiont, már csak azért is, mert Reményi nem a piaci kofák módjára ejtette ki a szót, hogy nemzet, hanem rendkívül gyöngéden, nagy érzékenységgel, tudva, hogy ezzel a fogalommal túl sokan visszaéltek és visszaélnek ma is. És hogyan kommentálná az eseményeket Esterházy Péter? Lenne-e néhány

lucidus megjegyzése a globalisták és a szuverenisták harcában születő nagy közéleti zűrzavarról?

Egy biztos, egyre nehezebben igazodnának el, mert rövid idő alatt az egyre hatékonyabb politikai propaganda világnézeti kentaurokat teremtett a polgárokból. A szuverenisták figyelő szemüket a globalista Kínára vetik, a globalisták pedig az Amerikai Egyesült Államokra, mindeközben hallani sem akarnak arról, hogy mennyire hasonlítanak egymásra. Miközben a regnáló politikusok tiszta és határozott árkot ástak a két eszme közé, ezek az ellentétek a polgárok lelkébe beköltözve egymással vívják a harcukat. A *mi* és az *ők* közötti határvonalak a harcias jelszavakkal meghirdetett konfliktus ellenére egyre inkább elmosódnak. A békére áhítózó választópolgárok azokra a pártokra szavaznak, amelyeknek a vezetői az újabb háborút kilátásba helyező boszniai szerb politikus, Milan Dodik szecessziós törekvéseivel rokonszenveznek. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen manapság a politika a következtelenség művészete lett, a következetes politikus szükségszerűen hitelvesztett lesz. Igazat kell adnom Hannah Arendtnek, aki szerint a politikusok a hazugságot mindig igazolható kelléknek tekintették. A hadiipart fejlesztő politikusok békét hirdetnek, miközben elszántan fegyverkeznek. Az oroszpárti nemzeti ige hirdetőinek gyermekei Németországba, Angliába vagy Norvégiába vándorolnak a boldogabb jövő reményében. A hazafias jelszavakat harsogó polgár fanyalog a hazai áru láttán. Saját szememmel láttam, amint az egyik harcias nemzeti jelszavakat hangoztató képviselő asszony méregdrága párizsi szépítőszereket rakosgatott az immár félig telt kosarába. A nemzetet védő, a kozmopolitizmust szidalmazó fiatalemberek Nike torna-cipőt meg trikót hordanak, felszólalásukat angol szavakkal spékelik. A hazafias eszméket hirdető tévéadók nézettségük érdekében rogyásig sugározzák a nyugati giccset, mert a nemzethű nézők ezt követelik. A szerkesztőknek igazuk van, a nézők valóban élvezik, és vörös csillagos Heineken sört iszogatva azonosulnak a limonádé sorozatfilm hőseivel. A nagy értékzűrzavarban hitelét veszttette az igazság. Az egyik vajdasági magyar politikus mondata jut eszembe: „Én nem mondtam azt, hogy igen vagy nem, hanem annak az ellenkezőjét.” A mindennapi életben a liberális *ubi bene, ibi patria* szelleme uralkodik, miközben a nemzeti ünnepeken szitokszó lett a liberalizmus, és a szónokok buzgón hirdetik a közösségért hozott áldozat szentségét, amit a tömeg lelkesen üdvözöl. A polgárok nemzeti egységről ábrándoznak, miközben a nemzeti megosztottságot fokozó pártokra szavaznak. Az ortodox egyház áldását élvező, az EU-s úton toporgó szerb kormány kormányfőhelyettese moszkvai látogatása során tiszteletét tette a vallásüldöző és a Gulag-diktátor Sztálin sírjánál. Ennyi paradoxont Kierkegaard sem tudna összekalapálni. A gond „csupán” az, hogy mindez beköltözik az emberek lelkébe, és komoly identitásválságot, esetleg hisztériát idéz elő.

Vagy többé nem kell semmin csodálkozni? Az új évszázad első évtizedében berzenkedtem, amikor hallottam, hogy beléptünk a posztigazság korszakába. Fél évtized múlva közhely lett belőle, és többé nem csodálkozom azon, hogy a választások lettek a post-truth korszak színházi előadásai, amelyeket a széles néptömegek vastapssal jutalmaznak.

Az Auschwitz Szanatórium

Az ember vagy az életet szereti, vagy Kertész Imrét. A kettőt együtt nem lehet. Ezt Kertész elementáris életgyűlölete kizárja.

Persze Kertész írói alkotásait, kivált a *Sorstalanság*ot ettől még lehet szeretni, vagy inkább csodálni, mert a szeretet talán nem jó szó egy ilyen fölkavaró és az agyra, szívre ilyen nagy terhet rakó mű esetében. Magánemberként nyilván Kertész Imrét is lehetett szeretni, nyilván ő is szerethette magánhasználatra az életet. Viszont az elmélkedő, elméleteket alkotó Kertészt biztosan nem szeretheti, aki az élet- és embergyűlöletével nem azonosul.

92

Sajnos előbb ismertük meg a hírnevének magasra emelkedésével nem éppen előnyére megváltozott, idős Kertész naplójegyzeteit, mint azokat, amelyeket sokkal jobb szellemi – és sokkal rosszabb egzisztenciális – állapotában írt a *Sorstalanság* elkészültét megelőző másfél évtizedben. (Leszámítva a *Gályanapló*nak abból az időszakból való részeit.)

Most már azonban kezünkben van az a két kötet, amely teljes egészében tartalmazza a *Sorstalanság* elkészülte előtti másfél évtized feljegyzéseit. (Kertész Imre: *Vázlatok. Feljegyzések, tématervek 1958–1963.*, Kertész Imre Intézet, Budapest, 2023, 216 o.; Kertész Imre: *Lét és írás. Feljegyzések 1959–1973.*, Kertész Imre Intézet, Budapest, 2024, 444 o.)

„És Hans Castorpot is külső erőszakos változás vezeti vissza a vi-

lágba, mint énnám. [...] Maradunk tehát a *Varázshegynél* mint legfőbb paradigmánál.” „Nem félek attól, hogy a *Varázshegy* ugyanezt a témát dolgozza fel a maga hermetikus módszerével... nem félek tehát a gondolat, az alap-probléma teljes átvételétől, mert olyan alap-probléma ez, amit... az életben való jelenlétünk vet fel.” (*Vázlatok*) Ezt jegyezte föl magának Kertész 1960-ban, amikor lemondott az *Én, a hóhér* című regénykezdeményének folytatásáról, amelynek öt év alatt egyetlen fejezete készült el, és elhatározta, hogy megírja, amit a következő tizenhárom évben megírt, amit *Sorstalanság* címmel ismerünk.

Megjárni a koncentrációs táborot deportáltaként és járni az előkelő svájci sanatóriumot fizető vendégként – ennek tehát ugyanaz lenne a lényege. Davos = Auschwitz, Auschwitz = Davos. De hiszen: „New York = Auschwitz” (2001-es bejegyzés, *Mentés másként*).

Ha New York is Auschwitz, akkor mi nem? Semmi sem nem, hiszen éppen ez ennek az egyenlőségjelnek a kontextusa a *Mentés másként*ban: „Auschwitz folytatódik, mindenütt, mindenben. New York = Auschwitz. Ki nem látja?” Nyilván sokan nem látjuk, de kik vagyunk mi, akik nem látjuk?

A holokausztt egyedülálló voltát Kertésznél radikálisabban nem tagadja senki.

Nincs ebben semmi különös. Ez következik a remekmű, a „legmaga-

sabb rendű objektiváció” létrehozásának igényéből. Olyan mű megalkotásának az igényéből, amelyben az egész világ műegésszé válik. Intenzív totalitás. Ahogy azt Lukács György értette. Aki a legkevésbé sem marxista Kertész számára is fontos igazodási pont volt.

Kertész, noha idős korában duzzogott, hogy anélkül beszélnek „mostanában” a holokausztról, hogy nem hivatkoznak rá, mintha „sohasem írtam volna e tárgyról” (*Mentés más-ként*), a legkevésbé sem kívánt holokausztregényt írni, nem óhajtott a holokausztirodalom része lenni. A holokauszt számára csupán a kézre álló életanyag.

A *Sorstalanság* írása idején született feljegyzések egyik kulcsszava a struktúra. Az életanyag másodlagos. Elsődleges a struktúra, amely egyetemes. Az életanyag mindig partikuláris. Esetleges, hogy mi áll az író kezére, mihez kötik élményei, ismeretei, az élete, mit fogad be a Struktúra tükrözésére alkalmas stílus. A stílus „maga a tartalom. Hiszen a tartalom különben teljesen szabadon választható, s hogy mit választok, azt csakis a stílusom határozza meg.” Akkor lesz az életanyag remekmű anyaga, ha egyetemes érvényű struktúrába építik bele. „Az elbeszélést a Struktúra totalitása diktálja [...] a strukturális regény a Struktúrát, pontosabban a társadalmi struktúrát tükrözi.” Ami pedig a stílust illeti: „azért írom-e vajon a *Muzulmánt* egy gyermek szemszögéből, mert egy gyermeklélek finomságai érdekelnek? Nem, s az infantilizmus stílusa a kor stílusa, vagyis a regény tartalma.” (*Lét és írás*)

A remekmű igazsága a remekművön kívül az élet sokrétű igazságának csak egy rétegében érvényes feltétlenül. A legabsztraktabban, amelyet a legtöbb dolog közös eleme határoz meg. „Valahol” tényleg Auschwitz az egész világ, de a „valahol” kívül már nem. Az értő érti, miért egyenlő Auschwitz és Davos, de az értő azért tudja, melyiket válassza a kettő közül, ha választhat. Nem túlságosan nehéz a választás, mivel a „valahol” egyenlőket óriási különbségek választják el egymástól. Kertésznél azonban ezek a különbségek a művön kívül is el-elűnnek.

Nem csupán arról van szó, hogy a műben felépített univerzális struktúra a különböző társadalmak, társadalmi rendszerek fölé emelkedik, megragadja, ami azokban közös, hanem arról is, hogy a társadalmak, a rendszerek közötti különbségek már nem is érdekesekek. Azokról – a különböző társadalmakról – már nincs is mit mondani. Semmilyen szinten. Nemcsak a műalkotásban, azon kívül sem.

A színházzal is ez a baj, ezért nem művészet Kertész szemében. „Istenem, milyen primitív is a színház! A legjobb esetben is csak társadalmi gondolkodásra ösztönöz, márpedig a társadalomról ma már az embernek nincs mit mondania.” (*Vázlatok*) Ezért lesz a társadalomkritikus Brecht „szélhámós, hülye, német, handabandázó, üres, blöf-fölő”, s nem kevésbé hülye a világ, amely „Brecht-kultuszt” űz. Nem jár sokkal jobban Kertésznél Arthur Miller, Dürrenmatt sem, nem beszélve Tennessee Williamsról, aki „ócska, kommersz, túlhaladott, nálunk persze zseninek hiszik”. (*Vázlatok*)

„Ugyanilyen meddő a pszichológia, a szociológia, mindenféle társadalomtudomány” (*Mentés másként*). És miért meddő? Mert Auschwitzot és a Gulagot gazdasági okokkal és társadalmi struktúrákkal próbálják magyarázni, ami nevetséges. És akkor „mivel fogják magyarázni majd a legfejlettebb társadalmak apokaliptikus cselekedeteit, viselkedésformáit, elfajulását”? (*Mentés másként*)

Kertésznél minden rendszer egylényegű. Hitleré, Sztáliné, Kádáré, az Egyesült Államoké, és Magyarországon sem változott meg a rendszer lényege a rendszerváltás után. Ugyanis minden rendszer totalitárius. A totalitárius jelleg nem egyes rendszerek jellemzője, hanem magáé az emberi létezésé: „A totalitárizmust az emberi egzisztencia lényege tartja fenn. Bizonyítás: az emberi egzisztencia lényege a pragmatizmus, mely egzisztenciájának időbeli dimenziójából ered. Föltéve tehát, hogy az ember a totalitárizmus körülményei között is ragaszkodik egzisztenciájához, így ennek lényegével a totalitárizmus fenntartásához fog hozzájárulni.”

Ehhez elegendő az a tény, hogy az ember társadalomban él, ami kétségtelenül alkalmazkodási kényszereket jelent. És aki alkalmazkodik, az már lemond arról, hogy szuverén módon építse a saját sorsát, hogy sorsa legyen. Az már sorstalan. Kertész sorsfelfogása szerint.

„Az alkalmazkodás egyébként az a dolog, amelyet a regényen végigviszek, annyira, hogy ezt a regényt az alkalmazkodás regényének is nevezhetném. A regény drámaisága és lírája is az alkalmazkodásban van, sőt a filozófiája is...” (*Vázlatok*)

Kertésznek valóban sikerült ezt a regényén végigvinnie, ami ettől zseniális. Aztán végigvitte ezt a koncepciót a feljegyzéseiben, az esszéiben, amelyek ettől merülnek el a meddő és radikális pesszimizmusba, mi-zantrópiába.

Az alkalmazkodás az, ami összekapcsolja, egy szintre hozza a náci tömeggyilkost és az áldozatát. Mindkettő alkalmazkodik a helyzethez, amibe belekerült. Mindkettő betölti a számára kijelölt funkciót. Mindkettő funkcionális emberré válik, mindkettő eltávolodik a szabad, szuverén, sorsalkotó emberi léttől. Mindkettő sorstalan. Mindkettő megy a néki kijelölt úton. Úgy találkoznak az auschwitzi rámpán. „Mindenki lépett, amíg csak léphetett: én is megtettem a magam lépéseit, és nem csupán a birkenauai sorban, hanem már itthon.” (*Sors-talanság*)

Lényegtelenné válik minden különbség a funkciót betöltő emberek között. Az is, ami a funkciójuk között van, az is, ami a lelkükben és a személyiségükben van, amivel azt a funkciót betöltik. „Teljesen mindegy, hogy az SS-katona kielégül-e, mialatt az áldozatát kínozza vagy munkára hajtja, vagy pedig csupán a dolgát látja el közönyösen, vagy épp ellenkezőleg, undorodik az egésztől. Éppígy, hogy az áldozat tudatlanságból, gyávaságból, pesszimizmusból, vagy épp ellenkezőleg: hősiességből lép-e a gázkamrába. A szerepük a lényeges, az, hogy az ember alkalmas rá, hogy hóhér vagy áldozat legyen”. (*Lét és írás*) Mindegy tehát, hogy valaki Maximilian Kolbe, Edith Stein vagy bárki más. S ha „az” ember alkalmas, akkor nyilván ugyanaz az ember mindket-

tőre alkalmas, csak a helyzete határozza meg, melyik szerepet jut néki. „Az ember nem más, mint a helyzete...” (Lét és írás)

Az alkalmazkodási folyamat csúcs- és végpontja, amikor az áldozat alkalmazkodik gyilkosa szándékához, miszerint meg kell neki halnia. Ez a muzulmán állapot. Nem véletlen, hogy az utolsó pillanatig ezt a címet viselte a regény. Már a táborbeli állapot maga is az önfeladó alkalmazkodás végletes helyzete. Azon belül is az utolsó fokozat a muzulmán-ság: „Kellott lennie a tábori életben valami magába olvasztó erőnek, valamilyen asszimilációs kényszernek, valaminek, aminek az ember egy bizonyos lelkiállapotban készséges alázattal veti magát alá, és még valami beteges gyönyörűséget is talál benne. [...] S teljes önfeladás

az, hogy mindent rábízhatunk a véletlenre, őrszemeinkre, az alakuló eseményekre, hogy semmi dolgunk nincs, csak hogy vegetáljunk.” A halál közelsége „támogatja ezt a bomlasztóan édes önfeladást”, „...van egy pont, ahol már az éhség is elmúlik, a fázás érzete is... teljesen önmagunkba húzódtunk vissza. [...] Már nem vesszük észre, mi történik körülötünk, exkrementumainkat habozás nélkül termeljük ki, bárhol, bármikor. Aki ilyen állapotba jutott, azt

nevezték muzulmánna. [...] A muzulmán nem szenved. A muzulmán csodálatos belső élményeken megy át, csak nem tud róla.” (Lét és írás) Aztán eljön érte a halál.

Köves Gyurit azonban kikapták ebből a muzulmán állapotból.

Kivettetett ebből a személyiség megsemmisülésébe sodró alkalmazkodási folyamatból, amelybe lényegében beleszületett. Olyan külső pozícióba, egzisztenciális senki földjére került, ahol kívülről nézhetett rá arra a folyamatra, amely sodorta őt, a muzulmán-sággal elmúló kiskorúságára, és elrúghatta magát ama egyetemes folyamat minden szereplőjétől. Kimondhatta, hogy az alapézés, ami benne van: gyűlölet mindenki iránt.

Kertész Imre maga az eleven cáfolata annak, hogy az alkalmazkodás egzisztenciális

kényszere, a meghajlás a korparancsa előtt végzetesen elvezet a szuverén, szabad, a maga sorsát kovácsoló személyiség elhalásához. Az élet nem ilyen egyszerű.

„Ez volt tehát a spekuláns Majorosi Alfréd útja az elegáns belvárosi üzlettől az Eszterházy utcai sötét kisboltig. Ezalatt azonban a dolgozó kisember is megtette a maga útját: eljutott a rongyoktól a könnyen megvásárolható típusruháig és cipőig, a melasztól a cukorig, az infláció bi-

Kertész Imre: Vázlatok - Feljegyzések, tématervek 1958-1963. Kertész Imre Intézet, Budapest, 2023.

zonytalanságából az emelkedő élet-színvonal biztos nyugalmába.”

„Gengeliczki Jánosnak a jövőre vonatkozóan nagy tervei vannak. Még többet akar tanulni, még jobban dolgozni. Mindenekelőtt azonban április 4-ét szeretné méltóképpen megünnepelni, amelynek új, szép, megváltozott életét köszönheti.”

„Ma a magyar ifjúság az új, egységes ifjúsági szövetség megalakítása felé halad, amely szilárdan egy táborba tömöríti a dolgozó fiatalokat. Az egységes ifjúsági szervezet, a dicsőséges Komszomolhoz lesz hasonló, amelyben a fiatalok a Párt vezetésével, örömmel és közös erővel építhetik ragyogó jövőjüket, a szocializmust.” (*Világosság*, 1949. április 13., 1950. március 24., 1950. április 12.)

Ilyen szövegeket írt Kertész a pártállam első éveiben az állampárt egyik napilapjának munkatársaként. Egyike volt annak a sok kiváló, nagy tettekkel és nagy alkotásokkal bizonyító, a diktatúrát elvető értelmiséginek, akiktől hasonló szövegeket idézhetünk ezekből az évekből.

Erről a korszakáról, ahhoz való viszonyáról egyetlen szót sem ír Kertész a Kádár-kori feljegyzéseiben. Miként az '56-os forradalomról sem.

Annál többet aktuális alkalmazkodásáról. A vígjátékokról, zenés komédiákról, melyekkel biztosította magának a megélhetést és időt nagy művének megírásához: „...több mint három év meg nem alkuvó kitartása után, gyorsan és üzletiesen megírtam egy színdarabot, egyikét azoknak a gyári munkáknak, amelyek manapság a színházak gyűlevész közönségét vannak hivatva

szórakoztatni.” „Bizonyára éhen pusztulnék, ha barátaim jóindulata nem sodort volna ebbe a remek üzletnek ígérkező vállalkozásba [...] ez a mocskos kaland megzavar, kétségbe ejt, reményt támaszt bennem, és a siker, amit méltatlan eszközökkel és idegen segítséggel érek el, még jól is esik...” „Vígjátékíró lettem. Pénzt kezdek keresni. Hízom. Plédeket vásárolunk a lakásba. Új ruhákat csináltatunk. Azoknak szemében, akik eddig megvetéssel és titkolt irigységgel kezeltek, a tisztelet és a titkolt megvetés mosolyát látom. Valami undorítóan bizalmas viszonyba kerültem velük: érzik, hogy győztek. Beléptem a sorba közéjük. [...] Örülnek, hogy elveszítem magamat” (*Vázlatok*).

És miközben belépett a sorba, miközben a szórakoztatóipar önmagától elidegenedett „funkcionális” embere lett, mégis soron kívül maradt, nem veszítette el önmagát. Megalkotta autentikus életművét. Miután pedig a diktatúra nyilvánosságának korlátai ledőltek (noha a rendszer szerinte lényegében nem változott), lehetősége nyílt tökéletesen önazonos, minden társadalmi elvárástól függetlenül nézeteivel epatírozni a szellemi élet legkülönbözőbb áramlatait. Radikálisan antikollektivista nézeteinek megfelelően visszautasított minden elvárást, hogy valamely nemzet, nemzeti irodalom vagy ország részesének vallja magát, és radikálisan antikollektivista nézeteinek ellentmondva a legszigorúbb kollektív ítéletet mondott nemzetekről, országokról, kultúrákról, az egész emberiségről.

Pető Iván

Építészet a magyarországi szocializmusban

Prakfalvi Endre könyve a második világháború utáni újjáépítés rövid áttekintése után, az 1947–48-tól az 1970-es évek elejéig tartó bő két évtized építészetével foglalkozik. A szerző művészettörténész, a 20. századi magyar építészet avatott ismerője, aki számos publikációval bizonyította felkészültségét. Írt Rimanóczy Gyuláról, a modern építészet jelentős alakjáról (egyebek között a Pasaréti téri templom tervezője), a budai, ma Pénzmúzeumként működő Postapalotáról, a szocialista realistának nevezett épületekről, az 1953-as építészvítáról, a hatvanas évek építészetéről, a 150 éves Budapest katolikus templomairól stb.

Van olyan, hogy az ember egy tárgyában érdekes, tartalmas mű elolvasása közben sajnálkozva állapítja meg: milyen kár, hogy a kéziratot nem vette kézbe szerkesztő (vagy nem győzte meg a szerzőt?), nem lett a nyersanyagból csiszoltabb alkotás. Nem a szakértelemmel, az összegyűjtött anyaggal van baj, hiszen szinte minden, ami fontos a téma szempontjából szerepel valamilyen módon a könyvben, hanem a tálalás elemeivel. A szorosabban tekintett építészettörténeti szövegek jelentős része szakszerű, aprólékos, anyaghasználatra, technológiára is kitérő épület- és várostervleírás, ezzel szemben a társadalmi, politikai háttérrel felrajzoló szakaszok,

túl azon, hogy olykor az élőbeszéd mondatfűzésére hasonlítanak, tartalmukban feltűnően egyenetlenek, elnagyoltak, sokszor bennfentesnek tetsző utalásokkal operálnak.

Természetesen a szerző is pontosan tudja, hogy az építészet, különösen egy részleteiben is központilag vezérelt, szélsőségesen redisztribúcióra épülő, a magánkezdeményezést hosszú ideig minimálisra redukáló rendszerben messze túlmutat az esztétikai és műszaki, technológiai szempontokon, története kevés kivétellel az állami akarat lenyomatának vizsgálata. Prakfalvi ezt így fogalmazza meg: „Az építészet az építési kényszer erején túl, reprezentációs és legitimáló szerepe okán kitüntetett helyzetben volt. Az épített műtárgy, az architektúra hermeneutikai demonstráció céljára is alkalmas, mert nem csupán (ha és amennyiben) tükrözője korának, de elemzése révén saját kora is értelmeződik.” A tárgy megközelítésének tehát az esztétikai, műszaki, technológiai szempontokon túl természetesen része az urbanisztikai, város- és településszerkezeti szándékok bemutatása is. A 20. században azonban a lakhatás politikai ügy is, így nyilvánvalóan a társadalompolitikától sem választható el az építészet, és különösen így van ez egy ideológiavezérelt, a társadalmi egyenlőséget hirdető berendezkedésben. Ráadásul a tár-

gyalt időszakban radikálisan átalakul a társadalom, a falusi lakosság jelentős része városi munkavállaló lesz, a nők komoly hányada munkaviszonyba kerül. Ez az intenzív iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálásának korszaka. Építészeti szempontból központosított tervezésű lakásprogramok, üzemek és gyárak, nyersanyag-feldolgozók, erőművek létesítése, törekvés a nagyüzemi állattartás, terménytárolás újfajta szükségleteinek kielégítésére, az infrastruktúra fejlesztésére (pl. villamosítás, majd vezetékes gázhálózat), a hirdetett céloknak megfelelni igyekvő gyermekjóléti, művelődési intézmények, iskolák megteremtése, 1953-ig a háborúra készülő politikából származó hadseregfejlesztéssel járó feladatok (laktanyák, véderőművek) megvalósítása és egyáltalán nem utolsósorban a hatalmat reprezentáló épületek (párt- és szakszervezeti székházak, helyi közigazgatás épületei, reprezentációra szánt létesítmények) felmutatása. Nem feledhető, hogy a korszak első felében, elsősorban a fővárosban kihívást jelentett a második világháború leglátványosabb nyomainak felszámolása (budai vár, dunai hidak).

Röviden: ha valaki a magyarországi szocializmus első bő két évtizedének építészetről szeretne átfogó képet nyújtani, és a szakmai kereteket a háttér, a rendszer működésének felvázolásával érthetővé is kívánja tenni, „ki kell találnia”, hogy a szerteágazó tematikában milyen szempontok szerint differenciál, szelektál. Prakfalvi, műve tagolását, szerkezetét tekintve a feladatot lényegében jól oldotta

meg, még ha néhány résznél nem egészen világosak is a más részekről elválasztó aspektusok (a hatvanas évek tárgyalásánál). Tegyük hozzá, egy ilyen tárgyú kötetben evidensen fontos szerep jut az illusztrációknak, tervrajzoknak, fényképeknek is. A könyv az oldalpáronként négy-hat, olykor nyolc, egészében több száz képpel, rendkívül gazdagon illusztrált, ugyanakkor a szöveg szerepe a meghatározó. (Itt mindjárt indokolt megemlíteni: a képeket szerencsés lett volna megszámozni, a szövegben így lehetett volna utalni rájuk.)

A prezentálás „kitalálásához” fontos a feltételezett olvasó meghatározása, mert jelentős részben más érdekes a szorosabban vett szakmai közönség, mint a laikusok számára. Az sem mellékes, hogyan kalibrálja a szerző az olvasói általános ismereteit, hiszen azok tudása, akik a tárgyalt korszakot, de akár a szocializmus további évtizedeit felnőttként élték át, jelentősen eltér azokétól, akik elmúlt három évtizedben nőttek fel.

Prakfalvi az *Előszó*ban meglehetősen körülményesen indokolja a könyv egyébként kézenfekvő korszakolását. Előre jelzi téziséét, nevesen, hogy a modernizmus jegyében induló, második világháború utáni újjáépítés után, a Rákosi-korszak politika vezérelte, a szerző kifejezésével stíluselvű szocreálja, vagyis szocialista realizmusnak nevezett törekvése ellenére a modernizmus tovább élt, ahogy fogalmaz, áthúzódott az időszakon, hogy aztán a doktrinerség enyhülésével, 1954–1955-től újra a felszínre törjön, majd maradjon is domináns szerepben. Az *Előszó* szövegéhez társított

illusztrációk közvetlen hivatkozás nélkül is ezt kívánják alátámasztani: látjuk a később is többször említett, az ötvenes évek közepén „felszínre törő” modernizmust demonstráló siófoki meteorológiai obszervatórium tervrajzainak két oldalát és három, egymástól meglehetősen távoli években készült budapesti épület impozáns lépcsőházának fényképeit (MÉMOSZ-székház, 1948–50; belvárosi épület, 1958–61; elbontott MTESZ-székház [METESZ-székházként említve], 1969–72). Prakfalvi azt is jelzi itt, hogy számára a modernitás meglehetősen elasztikus fogalom, mondván, a hazai anyagi, technikai lehetőségek korlátot jelentettek, ugyanakkor az alkotói talentum mindezen túl tudott lépni. Ezzel együtt nemcsak az *Előszóból*, de a mű további részeiből sem válik világossá, hogy pontosabban hol húzódnak a modernizmus határai. Ha szinte minden a szocreáltól eltérő tartalom és forma belefér, mik a kritériumai? Mennyiben tekinthetők a modernitás „hermeneutikai demonstrációjának” a falvak és kertvárosok arculatát meghatározó úgynevezett Kádár-kockák vagy a hatvanas évek más szerény igényű, jellegtelen épületei?

A korszakok szerint tagolt fejezetekben megismerheti az olvasó az építészeti szocreált, amely egykor a kommunista eszme előfutáraként prezentált 19. századi, haladónak nevezett nemzeti törekvések korának – azelőtt József nádorról Palatinus-stílusnak nevezett – klaszszicizmusát tekintette követendő mintának. A könyv idézi a neves építész Borbíró Virgil még a kezdetek idején, 1948-ban kelt írását,

amely fanyar gúnnyal emlegeti a demokrácia dolgozóját, aki a római császárok csarnokairól ellopott, pótanyagokból utánzott, kilátást korlátozó oszlopok közé tér haza. Megtalálható a könyvben a várpalotai vājárképző stílusparódiaként is tekinthető 1951–53-ban épült bejárata (fotója valamiért a hatvanas évek szakrális építészettét tárgyaló oldalra került). A szerző természetesen számos, a szocreál jegyében épült fővárosi és vidéki városi köz- és lakóépületet mutat be, részletes leírással és képekkel. Ezekből kitűnik, hogy a pragmatizmus, a pénzügyi korlátok és az állandó anyagihiány, a középületek egy részét nem számítva, erősen határolta a szocreál látványos stiláris jeleinek felmutatását.

A tárgyalt időszak első felének reprezentánsaként külön fejezet szól Sztálinvárosról, melyet a könyv a szocialista városépítészet paradigmájának nevez. Ugyancsak az 1956 előtti korszakon belül tárgyalja a szerző a közkeletűen Kádár-kockának nevezett házak keletkezéstörténetét. Bár a legtöbb ilyen épület a Kádár-korszakban született, az első lépéseket a lakáshiány enyhítésének magánerős megoldására 1954-ben, a Nagy Imre-kormány tette meg.

A hosszú hatvanas évekként emlegetett időszak városépítészeti paradigmájaként Prakfalvi Salgótarján belvárosát mutatja be aprólékosan. Külön fejezet tárgyalja a főváros 1960-as rendezési tervét, természetesen szó esik a nagy lakásépítési programokról, a házgyárakról is. Az építészettől némileg érdeklődő laikus nem lepődik meg a könyvből is kitetsző tényen, hogy a

hatvanas évek első feléig, a küllemükben is látványosan a modernitást demonstráló épületek finoman szólva is többnyire szerény léptékűek voltak, az említett síófoki meteorológiai állomás mellett balatoni hajóállomások, postahivatal, éttermek.

Ahogy halad előre a műben, az olvasó újra meg újra felteszi magának a kérdést, végül is kire hangszerelte a szerző a könyvet. Egészében mintha szélesebb érdeklődő közönséghez szólna, de az épületek leírása nyilvánvalóan a szakmabeliekhez igazodik. Példaként álljon itt a sztálinvárosi kórházról szóló szöveg egy szakasza: „A főépület monolit vasbeton váz, melyet két dilatációs hézag három tömbre oszt [...], a homlokzatok sárga hódmezővásárhelyi kerámialapokkal burkolt felületét a földemeknek megfelelő műkőszárvok osztják. Az eredetileg kettős üvegezésű alumínium ablakok helyett Halaman József tervezte faablakok készültek, ablakgyára [nyilván Halamané – P. I.] a két világháború között fogalom volt.” Az idézethez hasonló – mondjuk ki – ügyetlenül fogalmazott közbevetések visszatérő elemei a szövegnek. Ezek sokszor bennfentes utalások, amelyekkel a szerző a gondolatok kifejtését helyettesíti. Egy összefoglaló szándékú fejezetben olvashatjuk: „A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága egykori székházának (»bogártartó skatulya«) aulájában [...] Bernáth Aurél és tanítványai 1968–1969-ben másfél év alatt – a lektorátus 1970 nyarán vette át jegyzőkönyvében dicsérettel a művet – festették meg a »kiegyezés allegóriá«-t (Sinkó Katalin), a Munkásállam című

falképet. A mű vázlata Munkás hatalom címmel került közgyűjteményi beletárolásra”. Majd valamivel lejjebb így folytatódik a szöveg: „A hatalom legitimáló ereje a fegyverek árnyékában (munkásőrség) a döntően az értelmiséggel kötött »kiegyezésen« áll, alapul. [...] A kora Kádár-kor és a hatvanas évek építészete a [Bernáth Aurél – P. I.] kép születésének éveivel zárható, az új gazdasági mechanizmus bejelentésének, Prága leveretésének (1968) és a (magyar) szocializmus reformálhatatlanságának (1970–1971) időszakával.” Csak remélhetjük, hogy az ifjabb nemzedékek értik az utalásokat, és ugyanígy a helyi értékét annak, amikor a szerző az egykori hivatalos szóhasználatot felidézve a Szovjetuniót és szatellitállamait béketáborként említi, Rákosi Mátyást Rákosi elvtársként, vagy olyanokat ír, hogy Major Máté „Sztálin utolérhetetlen tömörségű bölcsességét boncolgatta”.

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy Prakfalvi minden esetben megadja az alkotók (építészek, statikusok, belsőépítészek stb.) nevét, a születési és halálozási évszámokkal. Többletmunkával járt volna, de kerekesebb lenne a kor építészetének története, ha az egyszerű névmutató helyett annotált készül.

Prakfalvi Endre: Építészet és szocializmus. Architektúra a Rákosi-diktatúrában és a Kádár-kor első szakaszában. Holnap Kiadó, Budapest, 2022. 180 oldal, 9900 forint.

Kőríz Imre

Igaz hamis

Hiába járunk még csak közepén a nyárnak, nincs szükség különösebb próféta képességekre, hogy kimondjuk: a *Kérődző Kronosz* az év egyik legjobb könyve. Ez persze annál is kevésbé kockázatos, mert Szvoren Edinának már az hatodik könyvéről mondhatjuk ki. A kötet írásai azonban most különös műfajt képviselnek: pastiche-ok, azaz más írók modorában írt elbeszélések. Pontosabban a tizből csak kilenc elbeszélés idézi más írók világát, az utolsó pastiche-t Szvoren a saját stílusában írta. Sőt, elsőre úgy rémlett, a *Szvoren Edina: Máthé Erzsé* című szöveg az előző kötetből van átemelve, annak is az *Ohrwurm-jegyzetek* című ciklusából, de most megnéztem, és abban nem szerepel – talán nyilvános felolvasásból volt ismerős –, pedig beleférne, és nemcsak szokatlanul kis terjedelme, hanem finomöntvényyszerűsége, tömör anyagának viszonylag egynemű volta miatt is.

Az *Ohrwurm-jegyzetek* a *Mondatok a csodálkozásról* című előző kötetnek a hagyományos novelláktól (*Hét elbeszélés*) elkülönülő ciklusa volt. Ennek darabjai kisebb térfogatúak, rövidebbek és homogénebbek – helyenként, ritkán ujjgyakorlatszerűen kevesebb ambíciójúak is – az addigi Szvoren-írásoknál. Emlékezetes, hogy a cikluscím (kb. „bogár a fülben”) olyan szavakra, motívumokra utal, amelyekről az író nem tudott szabadulni, illetve, máshonnan nézve – legalábbis a hagyományos novellák terjedelméhez képest – nagyon is rövid úton

szabadult meg. De már a kötet első, címadó írása is újdonság volt: szerkezetével és azzal, hogy egyszerre tűnik kiáltványnak és személyes vallomásnak, majdnem teljesen szétfeszítette a „rövid történet” értelmében vett novella kereteit.

A műtárgyhamisításról szóló nagyszerű könyvében írja le Radnóti Sándor az érett művész paradigmátikus problémáját; eszerint a csúcstól sokfelől és sokféleképpen meg lehet hódítani, de egyet biztosan nem lehet ott: műhelyt berendezni. Azt hiszem, Szvoren Edina bármikor képes lenne Szvoren-novellát írni, és mivel az egyik legjobb kortárs szerzőről van szó, az alkotás sokkal jobb lenne, mint egy átlagosan jó novella. Csak hogy az író szemlátomást nem akar jól belakott atelier-t bebútorozni a csúcson.

A *Kérődző Kronosz* tehát tíz olyan szöveget tartalmaz, amely nemcsak az adott szerző stílusát imitálja, hanem tematikusan is kötődik az illetett életműhöz. Fontos rögtön világossá tenni, hogy ezek az írások nem paródiák, nem karikatúrák, hanem teljesen épeszű elbeszélések. Mint ilyenek tudtommal egyedülállóak a magyar irodalomban: Szvoren úgy bújik bele a kilenc író – Bartók Imre, Bodor Ádám, Szív Ernő, Oravecz Imre, Bognár Péter, Nádas Péter, Tompa Andrea, Tolnai Ottó és Krasznahorkai László, valamint a saját – bőrébe, mint a *Mátrix* Neója Smith ügynökbe. Ebben, és csak ebben emlékeztet a kötet az *Így írtok*

ti-re. Érdemes felidézni, hogy mit írt Karinthy nagyszabású kísérletéről tizenöt év távlatából Babits: „Nem a rossz írókat leplezte le – magát az irodalmat leplezte le, a lényegéhez tartozó modorságokkal, pózokkal és csináltságokkal, úgyhogy hőkkenve kérdeztük: e pusztító ítéletmondás után hogy mer majd írni s építeni?” A mondatban a „modorság” szerintem nem nyomdahiba, hanem a Karinthy kötetével éppen egyidős formalista irodalomtudomány egyik kulcsszavának, a „műfogás, trükk” jelentésű „prijom”-nak az alkalmi és, gondalom, szándékolatlan, fordítása.

A *Kérődző Kronosz* bámulatos bravúrja, hogy az írások úgy szólnak az idegen szerzők modorában, úgy használják szókészletüket, mondattani, tematikus és műfaji eszköztárukat, hovatovább levegővétélüket, hogy az eredmény egy pillanatra sem válik torzképszerűen elrajzolttá. Voltaképp mesteri hamisítványok ezek az írások: mintha ez lenne az igazi műfajuk. Han van Meegeren munkásságára emlékeztetnek, aki Vermeernek egy teljes korszakot hamisított, megajándékozva festőelődjét egy bibliai ciklussal, nem mellesleg egy ilyen korszak létezését már korábban vélelmező szakértő legnagyobb meglepésére. (Mondjuk a *Nádas Péter: In statu nascendi az undorunkat* című szövegben, úgy érzem, a „félköríves ablakbeugró” elárulja az idegenkezűséget: Nádas szerintem körülírás helyett precízen „zárt erkélyt” írt volna.)

Nem hiszem, hogy minden felidézett író művészete egyformán közel állna Szvorenhez, ahogy azt sem, hogy közvetlenül a „kánon”-hoz óhajtott volna hozzászólni. Alighanem ezek az írók mozgatták meg a fantá-

ziáját, illetve úgy látszhatott, róluk érdemes és egyszersmind lehetséges pastiche-t írni. És csakugyan: a kötetben nincs gyenge vagy közepes írás. Mindegyik elbeszélés határozott emlékeket hagy maga után, egyáltalán nem nehéz felidézni a világot, történetüket, karaktereiket, és akinek volt már a kezében novelláskötet, az tudja, hogy ez milyen nagy szó. Az olvasónak egészen más még a hőérzete is, ha a Bodor-pastiche ködjárta hegyvidéki falujára gondol, mint ha az Oravecz-írásban szereplő óceánjáró tömegszállítását idézi fel.

Miközben Oravecz száz évvel ezelőtti regényvilága már csak a történeti távlat miatt is idegen Szvoren Edina prózájától. És például a Szív Ernő-féle tárcairodalom sem kenye-re. Mégsem marad el egyik írás sem a kötet hallatlanul magas általános színvonalától, igaz, ehhez a viszonylag rövid Szív Ernő-pastiche esetében már az az – egyébként a maga egyszerűségében és bolondosságában is kitűnő – ötlet is elegendő, hogy Szív kávéfilterekre írja a tárcáit, és a szövegek dinamikája attól függ, hogy az író a trapézszerű szűrőpapírnak a keskenyebbik vagy a szélesebbik végén kezdi-e a munkát.

Ebben az írásban is megfigyelhető a Szvoren-novellák egyik sajátossága: hétköznapi észleleteknek már-már az evidencia erejével ható megtisztítása és érdekesként való felmutatása. A kortárs prózáírók közül Tóth Krisztinának van még ilyen jó szeme arra, hogy furcsává lásson mindennapos jelenségeket (például fehér botnak nézni egy vitrázsrudat), de nála ez egyfajta mágikus manierizmushoz vezet azáltal, hogy a szöveg szemléletmást tud a maga ötletes voltáról, és ezzel végül valahogy el is

simítja a saját maga által keltett feszültség hullámain.

Szvoren Edina novellisztikájában viszont az ilyen motívumok nem viszik előre a cselekményt, és a szereplők vagy a környezet pontosabb megrajzolását sem szolgálják: az elbeszélő az, akit plasztikusabbá tesznek, mintha egy operáló orvos kezének mozgását látnánk a műtő lámpáinak tárgyilagos fényében. Olyan képekre gondolok, mint amikor „az ujjbegyünkkel a pákarimát tapogatjuk a pohártalp körül”, amikor feltűnik egy nikotintapasz le nem barnult helye, amikor egy ponty pontosan akkor, „abban a méltatlan pillanatban” akad horogra, „mikor a parton éppen a frakcióvezető szó hangzik el”, vagy hogy a rendes könyvespolcok helyett hol tartják az emberek „a marxista irodalmat” („kamrában, vécében”) – ahol egyébként a novella Szív Ernőjénél minden kávéfilterekkel van tele.

Ez a filter tehát a Szív-pastiche fő motívuma, de mindegyik írásnak megvan a magáé, rendszerint több is. Sőt, ezek olykor az egész könyvön átvonulnak, amit jól mutat a tartalomjegyzék előtt a – szépirodalmi kötetekben ritkán látott – *Tárgymutató* is. Ez a kétoldalas összeállítás az „ápiszbarokk”-tól a „zsendicé”-ig tartalmaz összesen hatvanhét szót vagy szókapcsolatot, bár a lista elég hevenyészettnek tűnik, mert számos más kifejezés is helyet kaphatott volna rajta az „ászokhíd”-tól a „borderline kerub”-on”, a „fájdalom-sor”-on vagy a „kinetikus homokon” keresztül a „plafonrózsá”-ig. Ráadásul a listán szereplő szavak többsége nem is nevezhető motívumnak, mert sokszor csak egyetlen szám mutatja az előfordulásuk helyét. A könyv oldalszáma nyolccal osztható, és két

üres oldal a végén még most is van: az az érzésem, hogy ez a *Tárgymutató* a nyomdatechnikai okokból eredetileg üresen maradt négy oldal közül kettőnek a kitöltésére jött létre. A legtöbb szám – hat – egyébként a „szeretet” szó mellett olvasható, ami már önmagában elgondolkodtató a szeretetdeficités vagy az érzelmeiket nehezen kimutató szereplőkkel benépesített Svzoren-univerzumban.

További motivikus összekötő kapcsolatot képeznek az ókori vonatkozások, Bacchustól Achillesig, illetve az utóbbi anyjáig, Thetiszig vagy a krotóni Alkmaiónig, kezdve mindjárt a Bartók-pastiche-ban feltűnő és innen a kötet címébe emelt Kronosszal, aki a mítosz szerint felfalta a gyermekeit, majd a pedofág atya karmaiból szerencsésen megmenekített Zeusz mesterkedésének következtében kiöklendezte őket. A cím talán éppen ezért lehet a kötet metaforája is: Svzoren Edina feldolgozta, megemésztette kortársait, majd visszaadta őket az olvasóknak. De ugyancsak közös a novellákban – és ez nem feltétlenül jellemzője az önjogú Svzoren-írásoknak –, hogy szinte mindegyikben van valami bűntény vagy rejtély.

Az új kötet novellái tehát nem stílusutánezatok. Inkább mintha előadó-művészeti alkotások lennének, mintha Svzoren Edina – a muzsikuskisiskolázottságú író könyvével kapcsolatban különösen indokolt óvatossággal szólva – a pályatársai kottájából játszana, de úgy, hogy a saját művészi karaktere jól felismerhető abban, ahogy frazíroz. Egyébként gyakran emlegetik a zeneiséget Svzoren írásaival kapcsolatban, de azt hiszem, a szónak legtöbbször a mondatritmusra utaló, banális értelmében. Pedig oly-

kor a hangzás is feltűnően zenei, nem lehet például nem észrevenni a sajátos hangzóösszecsengéseket az olyan részletekben, mint ezek: „a kimarjult hajópadlót veri a pertlivég”, „facsonkon trónoló macska farokszőrzete”, „a Parthe-part újonnan telepített platánjai”, „az ágyásából kikönyöklő bükköny”, vagy különösen ez: „a diótörő torokkal, a török törővel”.

A zeneiség mindazonáltal Szvoren-nél mégis inkább a motívumok sajátos dinamikáját jelenti. Ebben a kötetben ráadásul a saját és a vendégmotívumok különleges keveredésének lehetünk a tanúi. Az előbbiekre mindenekelőtt a szinte túlérzékenyen szenzoros észleletek regisztrálása jelent kézenfekvő példákat. A Szvoren-írásokban oly fontos szerepet játszó tapintás köréből véve a példákat ilyen a Bartók-pastiche-ban a hűtőszekrénybe lefelé fordított fedővel betett lábasok képzete („émelygés fog el, valahányszor a nyákos fülecskét meg kell érintenem”) – az „undor”, illetve az „undorra való képtelenség” összesen négy oldalszámmal van jelen a *Tárgymutatóban* –, az, amikor a Bodor-pastiche főszereplőjének „a tanáriban alkalma nyílt megtapogatni a kihúzott fiókokra aggatott, soha meg nem szikkadó kéztörölőket”, vagy amikor a Tompa-írás egyik meztelenül alvó mellékszereplője „combja közé sodorja az üres héjat” (mármint az ágyneműhuzatot).

De ugyanilyen jellemző a kötet elbeszéléseire és, azt hiszem, minden Szvoren-írásra egy másik, olyan értelemben vett motívumtípus is, amikor egy-egy kifejezés, kellék, szereplő vagy kulissza egy novellán belül többször is visszatér. (A *Kérődző Kronosz* esetében ezek kötetten átívelő ritmusára ugye a *Tárgymu-*

tató hívja fel a figyelmet.) Ez a fogás már csak azért is különösen fontos, mert rendkívüli a struktúráteremtő ereje. A motívumok sajátos, először mindig szükségszerűen késleltetett hatására emellett jellemző, hogy mindegyikről értelemszerűen csak a második előfordulásakor derül ki, hogy egyáltalán motívum. Ezek száma gyakorisága és kombinációja pedig az adott novellában előre haladva egyre nő, vagyis a korábbi, későbbi és újabb motívumok egészen változatos mintázatot vagy ritmust alkotnak a maguk rizómatikus variációival és modulációival, helyenként szinte úgy összesűrűsödve, hogy már valóságos motívumprotuberanciákat hoznak létre. (Különben maga a rizóma is a kötet egyik – a *Tárgymutatóban* egyébként regisztrálatlan – motívuma).

A visszatérő mozzanatoknak ez a sorjázása különösen – persze nem véletlenül – a Tolnai-pastiche-ban eredményez egészen káprázatos mutatványt, ahol is több tucat motívum valóságos kaleidoszkópja tárul a káprázó szemű olvasó elé. A kötet minden elbeszélése antológiadarab, de ennek, egyébként a kötet írásainak legalább a felével egyetemben, még egy antológiákból kiválogatott metaantológia lapjain is biztos helye volna.

Már Szvoren Edina korai kötetei olvastán is felmerülhetett az olvasóban, hogy az elbeszélések csakugyan a szótagok szintjéig szervezett szövegének nem a novellistáktól oly sokak által megigényelt regény, hanem a versek felé vannak szabad vegyértékei, negyedik kötetének talán erre is utalva lett az a címe, hogy *Verseim*. A látszólagos ellentmondást tartalmazó „derűs nap süti a ravatalt” például olyan, mint Weöres egyik-másik

egysoros verse (például ez: „Vajúdik a sírásó felesége”) vagy éppen Simon Márton valamelyik *polaroid*-ja. A következő egyike a kötet emlékezetes hasonlatainak: „mint valami úszóláp, úgy érzem magam”, ezek a mondatok pedig elképzelhetőek lennének szabadvers soraiba tördelve, vagy prózavers részleteként is: „Zuhog, dörög és villámlik, a világnál nagyobb kelepccék sejtelve fog el. Szemét emelkedik két lámpapózná közé, egy gyéren telt kukásszacskó alakját változtatva, térbeli pozícióját őrizve levitálhat méter magasan”. Annál érdekesebb, hogy valódi vers is olvasható a kötetben: Bognár Péter *Hajózni kell, élni nem kell* című regényét mintául véve Szvoren Edina nem tér ki a kihívás elől, és a Bognár-pastiche-ban frenetikus, textilipari tematikájú költeményt helyez el, amelyet aztán még élelméjű elemzésnek is alávet.

Mint ez a példa is mutatja, természetesen az egyes szövegeknek megvan a maguk sajátos stílusa, a Bartók-pastiche-ban például feltűnően gyakran olvashatók olyan nyelvi közhelyek, mint „a minőségi munka” (amelyhez „minden körülmény adott”), a „bokros teendők” vagy az „esküdt ellenségek”, akik ráadásul „a valóságban egy követ fújnak”: ezek mintha éppen az elbeszélő hidegen izzó intellektusának a hűtőközegét biztosítanák.

A Bodor-pastiche-ban a világ szürrealis kulisszáit teremtik meg az olyan kifejezések, mint a „hadsírkutató”, a „deszkabulvár” vagy a „mészlerakat”, míg az aktív nyelvhasználatnak éppen a peremén elhelyezkedő olyan szavak, mint a „napestig”, „felerészt”, „silbakol” egy mozdulattal képesek Bodor nyelvének erdélyies ízeit is felidézni. Tompa Andrea egyes elbeszé-

lőinek hangjára pedig már pusztán a tárgyeset olyan sajátos képzéséből ráismer az olvasó, mint a „mateket” (különbön tényleg van ilyen Tompánál?) vagy a „motrot”.

A Nádas-pastiche esetében telitalálat már maga a beszéd műfaj is, amely ráadásul csak külformai jegy, mert a szöveg valójában egyszerre esszé és teljes értékű novella. Nem lehet nem észlelni a szeretetet, amivel Szvoren az idős Nádas öniróniáját jeleníti meg („Meglehet, felcserélek csillárokat és időket”), miközben nagy pályatársát olyan, a maga abszurditása fölött hűvös természetességgel napirendre térő Szvoren-mondatokkal is megajándékozta, mint amikor például arról van szó, hogy az ünnepi beszédre felkérő testület hogyan egyenlíti ki az író útiköltségét: „A bibliaterapeuták útmutatásai szerint kiállított számlát zsebre tettem.”

Szvoren Edina új kötetének olvastán Bojtár Endre szava jutnak eszembe, aki egyszer más összefüggésben idézte azokat a – Kerényi Grácia által fordított – sorokat, amelyeket Czesław Miłosz „a másik Nobel-díjra érdemes lengyelhez, Tadeusz Różewicz költőhöz intézett: »Ujjong a hangszerek harmóniája, / Mikor a föld kertjébe költő lép be«, majd – mintha csak 1948-ban tudta volna, mi kell a mai magyarnak – így folytatja: »Boldog a nemzet, amelynek van költője, / S nem néma csendben járja röögös útját.«”

A számok rabságában

Bár szeretnénk hinni, hogy minden ember egyszerre otthon van a földön és az égben, az igazságot Kosztolányi boldog, szomorú dala mondja ki, mely szerint sokan vannak, akiknek van mindenük, ami a testnek kell, de semmijük sincs, ami értelmet, célt adna létezésüknek, mert bezártuk előttük az ég kapui, melyen átlépve találkozhatnának a végtelességgel.

A végtelen azonban minden emberben ott van. Végtelen a kimondható mondatok sora, s ha számolni kezdünk, soha nem érünk a végére, hiszen minden szám után ott vár a következő. Anna Novion filmjének hőse, Marguerite apátlanságtól megszorított gyermekkorában nem a szavak, hanem a számok kapuján át lépett a végtelenbe, mely rabul ejtette. Nő léteére matematikus PhD-hallgató lett belőle, Párizs legrangosabb egyetemén tanulhatott, világhírű, de irigy és sikeréhes professzor irányításával, aki nem habozott lecserélni kudarcot vallott tanítványát egy ígéretesebb, tehetségesebbnek tűnő, Oxfordból jött fiúra. A film kezdőjelenetében a vele interjút készítő újságíró kérdéseire válaszolva alig találja a szavakat, melyek alapján nem sokat tudunk meg róla, csak azt, hogy gátlásos, ott van otthon, ahol mások nem, s idegen, ahol mások otthon vannak.

A nézők többsége feltehetően sosem hallott a levélről, amelyet Christian Goldbach 1742-ben Eulerhez írt. A levél írója azt a sejtését

fogalmazta meg, miszerint minden 5-nél nagyobb páratlan szám három prímszám összege. Euler a levélre az válaszolta, hogy az állítás igazának bizonyításához elegendő lenne belátni, hogy minden páros szám felbontható két prímszám összegére. A sejtést a 20. században számítógépek bevetésével egyre nagyobb természetes számokig igazolták, és az minden esetben igaznak is bizonyult, ám a tétel általános bizonyítása (vagy esetleges cáfolata) mind a mai napig nem sikerült.

A film hősei a végtelenség Goldbach által tört labirintusában bolyonganak, keresve a kevesek számára érthető probléma megoldását. A magyar nézők szívét megdobogtatja, hogy Marguerite, tutora, Werner professzor, és Lucas, az oxfordi fiú mindhárman a Rutgers Egyetem magyar matematikus zsenije, Szemerédi Endre kombinatorikus elméletét hívják segítségül, bár ebben az esetben a nemzeti büszkeség igen csak járulékos érzés.

A feladat látszólag nem annyira nehéz, hiszen a bizonyításhoz elegendő lenne belátni, hogy minden páros szám felbontható két prímszám összegére. Például $12 = 7 + 5$; $20 = 7 + 13$; $98 = 19 + 79$; és így tovább a számok végtelenségében. Ha Kosztolányi lírai éneke azon szomorodik, hogy „Itthon vagyok itt e világban / s már nem vagyok otthon az égben”, akkor Anna Novion filmjének hősei azon panaszkodhatnak, hogy nincsenek itthon e világban,

felköltöztek az égbe, ahol nincsenek emberek, csak számok.

Marguerite tehetséges mint a Nap, de autista, semmi sincs a világában, ami nem szám. Fogalma sincs arról, hogy mi az orgazmus, esetlenül foglódik a férfiak világában, nő, de nem nőies, idegen az emberek között. Egyetlen kapcsolata a földi léttel az illegális játékterem, ahol kínai partnereivel játszva nem tud nem nyerni a madzsong játékban, mivel képzett matematikusként ezerszer jobban érti náluk a valószínűség logikáját. A megkeseredett, kiégett, tanítványai eszén élősködő Werner professzor tragédiája, hogy neki nem sikerült helyet találnia az égben, miközben hazátlanná vált lent a földön. Az oxfordi fiút megérinti Marguerite furcsasága, magával ragadja a Goldbach-rejtély megfejtésére irányuló monomániás szenvedélye, de sosem érzi, hogy egy eleven emberi testet ölelne együtt benne az ágyban.

A legérdekesebb szereplő Noa, akivel Marguerite egy félresikerült állásinterjún találkozik, s az interjú után meghívja magához lakótársként. Noa semmit sem ért a lakás feketére festett falait a plafontól a padlóig beborító képletek rengetegéből, nem érdekli más, mint a tánc, melynek művésze akar lenni. Noa jó példa arra, amit egykor Németh László hirdetett, miszerint az ember számára nincs nagyobb méreg az alvó képességeinél. Noa képessége a tánc, aminek révén remélheti, hogy a mindennapi életen túli világban meggyökerezik.

A lassan csordogáló történet helyszíne Párizs, a világváros a filmben semmiben sem emlékeztet a turisták által látott, hallott, szagolt Párizsra. Az utcákon, a tereken, a bárokban,

az éjszakai találkahelyeken mintha a világ valamennyi országából érkezők adtak volna találkozót egymásnak. A hajdani Action Française ma már temetőbe kötözött híveit a rosszullét környékezné, ha látnák, hogy mivé lett mára a franciák fővárosa.

A filmet áthatja a boldog véget borító szentimentalizmus, ami megnyugtatja, elandalítja a moziba betérő nézőt, akinek elege van már a nap mint nap csóstitól rázúduló vérből és könnyből. A film szépségét az adja, hogy a matematika örök világa 112 percben találkozik a múlt idővel, Marguerite-et, Lucast és Werner professzort kiszakítva a számok rabságából, a rendező beleveti őket a számok nyelvére lefordíthatatlan érzelmek zürzavarába. A színészek visszafogottan játsszák a nekik megírt szerepeket, nem hibáznak, de amint kijövünk a moziból, már nem is emlékezünk rájuk.

A rendező merészen választott, amikor nőt tett a történet főszereplőjévé, aki idegenül mozog a matematikusok férfiak számára fenntartott köreiben. A Marguerite-t alakító Ella Rumpf jól alakítja a rá erőltetett szerepelvárásokkal megküzdő kényszerülő nő diszkrépanz szerepét, aki nem lehet férfi, hiszen nőnek született, de nő sem lehet, mert ha nő akar lenni, akkor nem lehet matematikus. A rendező instrukcióinak megfelelően Ella Rumpf esetlenül jár-kelel, haja csapzott, szemébe lóg, beszéde szaggatott, teste ott van, ahol a társaié, de az esze egészen másutt jár, bármit lát, abban mindig a láthatatlant keresi. A film meggyőzően mutatja meg a számok rabságában sínylő nőt, akit mintha egy tőle független erő űzne, hajtana a Goldbach-sejtés bizonyítására. Mi-

vel megbántva, sértődötten otthagytta az egyetemet, ahol tudhatta, hogy tudják róla, hol érzi magát otthon, új környezetében már senkitől sem várhatta, hogy ne a furcsa, se nem nő, se nem férfi szerepelvárásoknak eleget tevő különös lényt lássák benne. Lucas azonban a közös munka hevében felfedezi Marguerite-ben a nőt, aki a Lucas által elé tartott tükörben maga is meglátja azt, akit Lucas benne lát. A két ember között igaz, autentikus, számokba nem fojtható szerelem támad, amit sokan keresnek, de kevesen találnak.

A politikai korrektség megszállottjai bizonyára kiakadnak majd a kínaiakkal forgatott jeleneteken, melyek messzemenően alkalmasak az Európába kivándorolt „kínai” sztereotipikus képének megerősítésére azok körében, akiknek a kínaiakról, akár a számokról, nincs semmi tudásuk. A filmben önző, erőszakos, idegenségüket gőgösen őrző, csalásra, hamiskodásra mindig kész kínaiakat látunk, akik az illegális játszóhelyeken szervezett madzsong játékban matematikai tudása révén fölényesen győző Marguerite-tel mit sem tudnak kezdeni, míg egy család nem építenek be a játékosok közé, aki tisztességtelen módon már nyerni tud. Anna Novion azonban nem a multikulturális társadalom belső nehézségeiről szóló oktatófilmet készített, hanem a köznapiság látószögét érvényesítette, amikor megmutatta

a lakáskiadás és az illegális szerezsejáték mechanizmusainak kíméletlenségét, aminek esetünkben éppen kínaiak voltak az ágensei. A film bátran nyúl a sztereotípiákhoz, legyen szó kínaiokról, matematikusokról, migránsokról, férfiakról vagy nőkről.

Nem unatkozunk, s bár sejtjük a boldog véget, izgulunk, hogy Marguerite találja meg a Goldbach-sejtés bizonyítását, aminek jelentőségéről fogalmunk sincs, mert nem vagyunk otthon a számok világában, ott fenn az égben. Anna Novionnak sikerült a bravúr, hogy egy a mindennapjainktól távoli világot megidézve azt úgy hozza hozzánk közel, hogy egy pillanatra sem érezzük a magunkénak. Nem vágyunk a számok világába, de Marguerite történetét megismerve be kell látnunk, ha vágnánk, akkor sem lenne semmi esélyünk oda bejutni. Van, akit hív, van, akit nem hív a végtelen, és ez így van jól.

Marguerite – a számok szerelmese. Francia dráma, 2023, 112. perc. Rendező: **Anna Novion**, Forgatókönyv: **Anna Novion**, **Mathieu Robin**, **Marie-Stéphane Imbert** és **Agnès Feuvre**. Operatőr: **Jacques Girault**. Szereplők: **Ella Rumpf**, **Jean-Pierre Darroussin**, **Clotilde Courau**, **Julien Frison**, **Sonia Bonny**, **Cheng Xiaoxing**, **Idir Azougli**.

B. B. úr B.-ben

Az 1970-es és 80-as évek magyar zenei könyvkiadásának hasznos vállalkozása volt egy sorozat, amelynek szerzői arra tettek kísérletet, hogy a legnagyobb komponisták életét születésüktől halálukig levelek, kritikák, koncertműsorok és sokféle egyéb dokumentum alapján naplószerű pontossággal rekonstruálják. Ez is lett a sorozat elnevezése: *Napról napra...* A ciklus legterjedelmesebb kiadványa rendhagyó címet kapott: *Apám életének krónikája* – ez állt a címloldalon, ezt a könyvet ugyanis a kötet hőisének fia állította össze. Ifjabb Bartók Béla (1910–1994), a MÁV nyugalmazott főtanácsosa, a könyv írása idején a Magyarországi Unitárius Egyház aktív főgondnoka szerencsés helyzetben volt, hiszen édesapja (1881–1945) nemcsak szenvedélyes levélíró volt, de életének sok-sok dokumentumát módszeresen megőrizte, így az ő pályáját fia szokatlan aprólékos-sággal idézhette fel annak a *Napról napra...*-kötetnek a lapjain, amely egyébként a zeneszerző születésének centenáriumán, 1981-ben jelent meg a Zeneműkiadó Budapest gondozásában.

Többek között azt is megtudjuk ebből a kötetből, hogy a zongoraművészként Európa-szerte koncertező Bartók mikor hol lépett fel, és milyen műsort szólaltatott meg. Nyilván ez a részletes dokumentáció is szerepet játszhat abban, hogy a Csalán úti Bartók Emlékház

(1932-től az 1940-es emigrációig a zeneszerző utolsó magyarországi lakóhelye) olykor érdekes „historikus” koncertekkel jelentkezik, egy-egy „remake”-hangverseny időutazásán megismételve Bartók valamelyik hajdani szólóestjének műsorát. Június 16-án este Várjon Dénes azt a programot idézte fel, amelyet Bartók 1931-ben Barcelonában és Bilbaóban adott elő. A zeneszerző ekkor ötvenéves, életművének számos nagy jelentőségű alkotása áll már készen, köztük a három színpadi mű és az első négy vonósnégyes. 1930 őszén tett pontot a *Cantata profana* végére, és szintén ősszel kezdte írni *2. zongoraver-senyét*, amelyet majd az 1931-es év őszén fog befejezni.

Egy olyan koncertműsor, mint a barcelonai, sokat elárul arról, hogy Bartók mit akart megmutatni a külföldi közönségnek saját egyéniségéből, mire kívánta felhasználni egy hangverseny műsoridejét. Ezen az estén bevezetőül négy olasz barokk művet játszott, először a Bach-kortárs Benedetto Marcello *B-dúr*, majd a szintén Bachhal egyidős Domenico Scarlatti *G-dúr* és *A-dúr szonátáját*, Marcello és Scarlatti mellett pedig a Bachnál másfél évtizeddel idősebb, kevésbé ismert Azzolino Bernardino della Ciaja *C-dúr canzonéját*. Nem véletlen a régizenei indítás: ahogy a 20. század más nagy zeneszerzői – például Schönberg –, Bartók is fontosnak tartotta, hogy jelezze a közönség-

nek: nemcsak a jelent formálja, de a múlt hagyományához is kötődik. Ezt kottaközreadóként éppúgy megtette, mint a Zeneakadémia tanáráként, s a barcelonai műsor kezdetét is a múlthoz való kapcsolódás deklarációjaként értelmezhetjük. (Tegyük hozzá: a század első felében lényeges szerepet játszott Európa zenei tájékozódásában a neoklasszikus-neobarokk divathullám, amelynek a kor olyan prominensei hódoltak, mint a *Pulcinella* szerzője, Stravinsky, vagy a *Klasszikus szimfónia* Prokofjeve.) Ezt egy másik fontos – és személyes – gesztus követi: egy nagy jelentőségű Kodály-mű, a *Marosszéki táncok* előadása, vagyis a barát és szellemi fegyvertárs értékeinek önzetlen képviselése. Végül a befejezés a saját alkotásaiból álló műsorblokk. Ez a koncert legszubsztívabb része, amikor Bartók a legtöbbet árulja el önmagáról, a legközelebb engedve gondolatainak magvához a közönséget. Fontos észrevenni, hogy négy teljesen különböző darabot választ: az op. 14-es *Szvit* elvont, modern kompozíció, az *Allegro barbaro* a fiatal lázadó nyers és vad tombolása, míg az *Este a székeleyknél* és az *I. román tánc* magyar, illetve idegen folklórmotívumok feldolgozása. Bartók tehát műsorának befejező részében ügyelt arra, hogy zeneszerzői egyéniségét a maga komplexitásában mutassa be. A hajdani koncertmenüt Várjon Dénes a Bartók-válogatás élére illesztett *Régi táncdalok* (a *Tizenöt magyar parasztdal* önálló ciklusként is gyakran hallható része) előadásával egészítette ki – ez ifj. Bartók Béla könyvének tanúsága szerint nem szerepelt a barcelonai és bilbaói műsorban, egyébiránt

azonban szervesen illeszkedett a múltidéző hangverseny programjába.

Várjon Dénes a teljes est során remek formában, ihletett zeneiséggel, közlékenyen, nemegyszer tüzes temperamentummal és mindvégig fölényes technikai biztonsággal játszott. Az olasz barokk művekben nagyon tetszett plasztikus billentése, a rajzos dallamformálás, a karcos faktúra átvilágítása. Marcellót hallgatva elsősorban a darab költőiségét élvezhettük. Vonzó volt a nyitótételben a csengő zongorahang, a kifinomult, lírai előadásmód, élvezet volt hallani a puha basszusokat, és rendelkezett a tolmácsolás egyfajta sajátos, nyugodt méltósággal is, amely zenei magatartásformaként az értelmezés meghatározó alkotóelemévé vált. A második tételben finom staccatókra figyelhetett fel a közönség, és lényegi módon járult hozzá ugyanitt a muzsikálás karakteréhez a dallamok érzékeny lélegeztetése, a ritmika jótékonyan szabálytalan lebegtetése. Az előadásmód izgalma, a feszültség és a drámai tagolás vált emlékeztetéssé a harmadik tétel olvasatában – de persze a virtuóz zongorázás eleganciája is. Ha a finálé legfontosabb eleményét egyetlen szóba kellene sűríteni, az talán ez lehetne: lendület.

Scarlatt *G-dúr szonátájához* Várjon Dénes a friss pergésben és a fürgeségben, a virtuozításban, a temperamentumban és a fémes-kristályos hangzáskarakterben találta meg a kulcsot. Különleges bájt adott előadásának az érzékeny kiélvezett szinkópák ritmikai zamatata. A második Scarlatt-szonáta, az A-dúr mű megszólaltatásakor a trillák eleganciájával, a staccatók

kihegyezettségével és az értelmező tagolással vette le lábáról a hallgatót a zongoraművész.

Della Ciaja *C-dúr canzonája* (egy szonáta tétele) különös mű, és egyáltalán nem meglepő, hogy a bilentyűs hangszerekről „külön utas” módon gondolkodó Bartók műsorára tűzte. A darab eleje meghökkenetően nyers, perkusszív (Bartók zenéjének zongorakezelése is gyakran ütőhangszerű). Először nem hallunk egyebet, mint tizennyolc magányos C hangot egymás után, ismételve és trillákkal fűszerezve. Az élmény meghökkenítő monotóniáját és makacsságát csupán az enyhíti, hogy a C-k egy idő után oktávugrásban ismétlődnek. Ettől viszont még inkább olyanná válik összhátás, mint valami agresszív kotkodácsolás zenében elbeszélve. Mindebből a formabontó kezdetből azonban pompás ellenpontos tétel fejlődik ki, amelyet Várjon Dénes igen erőteljes karakterizálással, élénk hangsúlyokkal szólaltatott meg, jelentős súlyt helyezve a szerkezet logikájára.

Nagy formátumú olvasatban bontakozott ki Várjon Dénes ujjai alatt a *Marosszéki táncok* boltozatos íve, megszületett az a jellegzetes sötét tónus és filozofikus ború, amelyet Kodály nyomán az előadónak is sikerült részben a virtuozitással, részben a táncfűzér műfaji jellegzetességeivel egyeztetnie. Éltek a komor hangulatok, hatott a kompozíció modernsége, és a népi improvizatív hangszerjátékot idéző jellegzetességek is betöltötték funkciójukat. A Bartók-műsorblokkot

nyitó *Régi táncdalok* hallgatásakor sok örömet szereztek az agogikák, érvényesült a ciklus játékossága, és nagyban segítette az előadás kiteljesedését a zengő zongorahangzás. Az op. 14-es *Szvitben* megcsodálhattuk a kompozíciós észjárását leképező interpretáció mérnöki pontosságát, az erős kontrasztokat és éles hangsúlyokat – a tolmácsolás meggyőzően domborította ki e kivételes értékű mű előremutató vonásait. Magával ragadta a zenehallgatót az *Allegro barbaro* sodra és forró indulata, a tiszta költőiség és a béke perceivel ajándékozta meg a jelenlévőket Várjon Dénes az *Este a székelyeknél* megszólaltatásakor, végül pedig nyersen elementáris, földközeli fináléként hatott a zongoraművész tolmácsolásában az *1. román tánc*.

Vannak hangversenyek, amelyek végén a ráadás szervesen kapcsolódik a korábban elhangzott művekhez, de akadnak olyan koncertek is, amelyek után a ráadás a kontraszt, a meglepetés szerepét tölti be, az addigiakhoz képest új világra nyitva ablakot. Várjon Dénes mostani estjét az utóbbi kategóriába sorolhatjuk: a tapsot megköszönve a zongoraművész Liszt *A Villa d'Este szökőkútjai* című tételét tolmácsolta olyan csillámló-villódzó fény- és színhatásokkal, amelyek a program korábbi részében nem kaptak szerepet.

Bartók Barcelonában – Várjon Dénes zongoraestje. Bartók Emlékház, június 16.

Stuber Andrea

Zsebbe kapaszkodni

112

2023-ban független színházat alapítani Budapesten imponálón bátornak mondható vállalkozás. Persze elképzelhető úgy is, hogy nincs más lehetőség. Például ha mind több végzős fiatal színész nem jut szerződéshez, munkához. Ekkor szinte csak az az út áll előttük, hogy egymással összeszokva, összefogva, azonos művészi elvek mentén csapatként próbálnak alkotni és bejutni valamelyik fővárosi alternatív játszóhelyre. De ezek anyagi forrásai, befogadói kapacitásai folyamatosan csökkennek attól, hogy az állam a független színházi szférát ignorálja. Ebben várhatóan nem is lesz változás. (Sőt, írom a választás napjának délelőttjén, egy főpolgármester-váltás esetén majd amiatt is aggódhatunk, hogy a kormány túlterjeszkedésétől megmentett fővárosi művészsínházak, a Katona, az Örkény, a Radnóti, illetve a Trafó eddigi működése, művészi iránya, profilja megmarad-e.)

A Loupe Színházi Társulás azonban más alapra és gyakorlatra helyezte magát, mint a független színházak általában. Honlapjukon a „Rólunk” fül ugyan nem visz sehová, de a főoldalon elhelyezett pár mondatban megfogalmazzák szándékait: *Hisszük, hogy egy színház akkor igazán jó, ha a szórakoztatáson túl el is gondolkoztat. Ha olyan témákat dolgoz fel az előadásokban, amelyek foglalkoztatják az embereket. Olyanokat, amelyek emberekről szólnak, emberi kérdésekkel foglalkoznak, emberektől. Mert szerintünk a szín-*

ház feladata ránagyítani az ilyen kérdésekre. Ez a Loupe.

Az alakulatot szakképzett, tapasztalt, országosan ismert jó színészek hozták létre. Lengyel Tamás és Molnár Áron számos film- és tévés szerep mellett a *Magyarország Kedvenc Műsora* című kormányinfó-paródia, online közéleti-politikai szkeccsműsor alkotója is, amelynek adásaiban Horváth János Antal dramaturg-rendező is részt vesz. Molnár Áron *noÁr* mozgalma határozott emberi és közéleti állásfoglalás. A negyedik alapító tag, Lovas Rozi ez idáig a Radnóti Színház vezető fiatal színésznője, egyben tévésorozatok sztárja. Ráadásul csatlakozó partnereik, a *Bármi lehetséges, ha erősen gondolsz rá* című kétszemélyest játszó Sodró Eliza és Rusznák András ugyanez a kategória: sikeres, népszerű színészek.

A Loupe Színházi Társulásnak minden reménye megvan tehát arra, hogy a budapesti független vagy függő színházi közönségen túl az ország bármely pontján érdeklődést keltsen és vonzza előadásaira a nézőket. Nem apró stúdióhelyiségekbe, művelődési házak kistermeibe, hanem komoly befogadóképességű játszóhelyekre. Az elmúlt két évben született produkcióik azt jelzik, hogy valóban nem az ún. szórakoztató színházat célozzák. Nem bulvárkomédiákat mutatnak be, hanem olyan színdarabokat, amelyek szórakoztatóak vagy közönségbarátok ugyan, de fontos társadalmi kérdéseket érin-

tenek, gondolkodásra készítetnek, vagy az azonosulást, a beleélést kínálva empátiát ébresztenek. Különleges, nagy erejű példája ennek a Dennis Kelly monodrámájából készült *Lányok, fiúk*, amelyet Lovas Rozival állított színpadra Horváth János Antal. A *Girls & Boyst* elsőként Carey Mulligan vitte sikerre Londonban 2018-ban, és Magyarországon is találkozhattunk már a művel, legfeljebb nem tudtuk, mert Orlai Produkcióként, Fabacsovics Lili fordításában *23 perc* címmel játszotta Járó Zsuzsa.

Horváth János Antal most újr fordította a monológot Lovas Rozi számára, minden bizonnyal úgy, hogy a lehető legjobban passzoljon a színésznő szájára. Amikor a főhősnő a gyerekeivel zajló jeleneteket játssza (magában, gyerekszereplők nélkül), az ember szinte érzi rajta a megéltéget, hiszen a színésznő és a fordító-rendező két kisgyereket nevelő házaspár „az életben”. Lassan a darabról kellene beszélnem, de nem szívesen spoilerizek a cselekményt. Mondanám, hogy csak az olvassa tovább ezt az írást, aki nem tervez színházi programot, de ehelyett inkább azt javasolnám, hogy az előadást nézze meg, és ezt a cikket hagyja a csudába (vagy a jövőre). De még mielőtt az olvasó megfontoltan itt hagyná soraimat, gyorsan rögzítem, hogy Lovas Rozi a harmincas színésznőnemzedék egyik – ha ugyan nem „a” – legkiválóbb képviselője. A kiemelkedően tehetséges fiatal színészek elismerésére létrehozott, nagy múltú Jászai Mari-díjat persze nem kapta meg, és ahogy a dolog kinéz, nem is fogja. De már jó ideje nincs összefüggés a szakmai érdem, a teljesítmény és az állami

művészeti kitüntetések odaítélése között.

A Marczibányi Téri Művelődési Központ nagytermében – ahol a Loupe produkciói Budapesten láthatók – harmadával többen férnek el, mint Lovas Rozi anyaszínházában, a Radnótiban. Háromszáz néző – plusz a pótszékesek – elé áll ki a színésznő, hogy közel két órában elmeséljen egy történetet, amelyet csak addig nagyon jó hallgatni, amíg ki nem derül, mi a vége – a legdurvább családon belüli erőszak: a gyerekek legyilkolása. Egy elhagyott férj, egy ellen-Médeia (Médiász esetleg?) késeli halálra hétéves kislányát és négyéves kisfiát. Ezután leugrik a hányadik emeletről, de nem hal bele az öngyilkossági kísérletbe, így az *elárvult* anyának még módjában áll találkozni vele a tárgyaláson, ahol a férfit hosszú börtönbüntetésre ítélik.

Az előadásnak az a jótékony, egyben bravúros színészi alakítással hitelesített „trükkje”, hogy nem egy gyászmisét, egyvégtében nyomasztó tragédiát látunk, hanem egy fiatal, életteli nőt, aki elbeszéli – nem tudni pontosan, hol és kinek, vagyis hogy hová helyez bennünket, amikor a színpad széléről a szemünkbe néz és magyaráz nekünk – az élete történetét. Ami a darab cselekményének nagy részében éppen olyan, mint sok más lányé, nőé, asszonyé. Bulizás, pasizás, párkapcsolati tapasztalatok nyomán elvárások alakulása, majd (egy repülőtéren sorban állva) megismerkedés a fiatalemberrel, aki nem olyan, mint azok, akikkel eddig próbálkozott. Megértőbb, támogatóbb, megoldóbb. Házasságra lépnek, boldogok, gyerekeik születnek. Közben az asszony dolgozni kezd, dokumentumfilm-fejlesztő vállalkozása egyre

jobban fut, fesztiváldíjak érlelődnek, miközben a férj cége lassan tönkretes és csődbe megy. Ez lesz az a helyzet, amelyben a házasság szinte észrevétlenül hatalmi harccá válik. Pontosabban előbb-utóbb kiderül, hogy minden a férfi hatalmáról szól. Abban a hagyományos, demokratikus társadalomban, ahol az intézményeket és a szabályokat a férfiak találták ki és határozták meg a maguk, a céljaik, a pozíciójuk, az uralmuk érdekében.

A monodráma szövegének első fele üde, élvezetes, csajos beszámolóként hangzik el. A neheze utána jön. Lovas Rozi fehér pólóban, sötét nadrágban, zsebre dugott vagy elővett kézzel és elragadó gesztusokkal mesél. (Megnézve a külföldi *Girls & Boys*-bemutatók fényképeit a neten, feltűnő, hogy az összes színész nő vágott zsebes nadrágot visel. Elképzelhető, hogy szerzői előírás ez. Empatikus instrukció. Nyilván tudja a tapasztalt színházi szerző, hogy milyen segítség lehet ez a színésznek: zsebbe kapaszkodni.) Lovas Rozi körül a színpadon mindössze három, nagykapunyi fémkeret magasodik egymás mögött, mint minimális házváz. Ezek a színes revüfényssorral felszerelt keretek felvillannak olykor. A hátsó falat is fények színezik időnként, hol kék, hol bordó, hol vö-

rös. Hátul középen egy fáradt rózsaszín pamlag áll, amely talán csak a gyerekjelenetekben játszik. De nincs a színpadképben semmi hangsúlyosabb és sokatmondóbb, mint ez a szép, egyszerű, barna hajú, barna szemű, tiszta arcú nő, aki a lehető legnagyobb színészi biztonságban áll elől, kisugárzása eljut a nézőtér legtávolabbi székéig is. Minden szava, mozdulata természetes, lendületes, életteli. Legutóbb színházban, alighanem a Radnótiban láttam Lovas Rozit a Bartis Attila-féle *A végében* mint némán figyelő, titokzatos, szűkszavú, végzetes nőt. Itt most olyan asszonyt ad, aki mindent kibeszél magából. Még a kibeszélhetetlent, az elmondhatatlant is. Aminek szörnyű fájdalma már akkor átsuhan az arcán néha, amikor még fogalmunk sincs hősnőnk tragédiájáról, veszteségéről. Olyan erős jelenidejűsége van ezeknek a színészi pillanatoknak, ami hirtelen egybemos múltat, jelent, jövőt. Életet, halált. Másokat és magunkat egyszerre.

Lányok, fiúk. A Loupe Színházi Társulás előadása. Játssza: **Lovas Rozi**. Író: **Dennis Kelly**. Fordító-rendező: **Horváth János Antal**. Díszlet: **Szabó Márton István**. Jelmez: **Pattantyus Dóra**. Koreográfus: **Molnár G. Nóra**. Zene: **Hunyadi Máté** és **Szendrey-Nagy Olivér**.

Manhattan Zuglóban

Gigantikus építkezés zajlik a Csömöri úton, a Rákos-patak és a Bosnyák téri csarnok közötti területen. Nyolc jókora ház magasodik egymás közvetlen szomszédságában, forgolódo toronydaruk tövében. Egyik fele már szinte kész, a többinek egyelőre a hasonlóképp kilencszintes, monstruozus szerkezetét látjuk, feltéve, hogy ugyanakkorak lesznek. Eltörpül hátterükben a Csömöri út négyemeletes házsora, jobbára a háború előtt emelt épületekkel, még inkább mögötte és a Bosnyák utca másik felének kertes családi házakkal tarkított, Zuglóra hagyományosan jellemző patriarchális települése. Tüntetően látványos high-tech megjelenésük a függönyfalak csillogó-villogó üvegfelületeivel azt a benyomást kelti, mintha egy budapesti Manhattan készülődne ide furakodva megtelepülni ebben a foltozott aszfaltutakkal szabdaltnak, faszorosan familiáris világban. Korábban ezen a környéken talán csak egyetlen modern létesítmény állt, az Országos Földmérési és Térképészeti Hivatal (ma Geodézia) 1968-ban átadott, semlegesen semmitmondó székháza. Tizenegy emeletével legfeljebb a korabeli magasház-építés melléktermékeként érdemel említést; a *Magyar Építőművészet* sem tartotta érdemesnek, hogy beszámoljon róla.

A mintegy héthektáros, nagyjából kétszázézer négyzetméteres telek hajdani állapotáról történetesen személyes emlékeim vannak az ötvenes évek első feléből. Testnevelő tanár apukám ugyanis mint egykori váloga-

tott atléta edzőként tevékenykedett az 1907-ben Egyetértés néven alakult munkás testedző egyesület utódánál, amely 1951 és 1956 között az illően pártos Vörös Meteor néven működött. Családi fényképalbumom több felvételének memóriámnál megbízhatóbb tanúsága szerint gyerekként időnként vele tartottam. Még villamos járt a Thököly úton, s mivel a 44-esnek akkoriban a Bosnyák téren volt a végállomása, onnan hosszú gyalogút vezetett a legjobb indulattal mezőnek nevezhető elhanyagolt területen keresztül (itt zajlik ma a szemképrázta-tó beruházás) a Rákos-patak túlsó partján lévő pályára. Ha már szemleúton itt járok, gondoltam most az oda átv vezető hídra érve, megnézem hetven évvel ezelőtti magasugró-próbálkozásaim színhelyét. A telep ugyan, mint utóbb utánaolvastam, a hetvenes évek elején visszavette vagy -kapta egykori nevét, majd – ez már a Kádárkorszakra jellemző fejlemény – úgy szűnt meg, hogy beolvadt az MTK-ba. Szerény öltözőépületének sorsáról részletekkel nem tudok szolgálni; azon a feltételezésen túlmenően, hogy bővíthették, mivel hamarosan a vívók is ide költöztek. Annál többet árul el a mai Magyarország hivatalos értékrendjéről, hogy az immár az aranycsapat tagjának nevét viselő Lantos Mihály sportcsarnok hosszan elnyúló minimalista blokkjában és körülötte irigylésre méltó körülmények között edzhetnek a Deutsch fivérek felügyelte klub atlétái. Az MTK kék-fehér színeiben tün-

döklő szabadtéri rekortán futópálya, amelyet 2016-ban adtak át, valósággal tündököl. Extráival (lelátók, védett dobókör, esti világítás) állja az összehasonlítást a tavalyi atlétikai világbajnokság Duna-parti helyszínével, amelyről annak idején rovatunkban mi is beszámoltunk (*Mozgó Világ*, 2023/9). Rossz idő esetén meg fedett futófolyosók és ugróhelyek állnak a bajnokjelöltek rendelkezésére az úgynevezett munkacsarnokban.

A Nagy Lajos király útja és a Thököly út kereszteződése az ide érkező és az itt várakozó járművek (főleg autóbuszok) valóságos seregével ma közlekedési csomópont. Itt szálltam le az Újpalotára tartó 7-es buszról, hogy bejárjam a környéket. Amikor azonban én még kissrác voltam, hogy ezzel a vendégszöveggel utaljak előrajzó emlékeimre, visszahúzott és lekerekített sarkai révén az Octogonhoz hasonlított. Mint a Fortepan gyűjteményének archív fotóin látható, nem túl régen még tágas térség volt. Egyik oldalán a múlt század első éveiben épült remízzel, amelyen keresztül a villamos hajdan visszafordult a város felé, a másikon egy földszintes gyógyszerárral, ahol a helyén a közelmúltig egy hasonló léptékű pavilonsort találtunk. Velük átellenben a nevezetes piac – a hagyományoknak megfelelően és a mai helyzettel ellentétben – nem a Pádúai Szent Antal-templom (id. Rimanóczy Gyula negyvenes évekből származó, római iskolás puritán tömbje) mögött, hanem az előtte létesített bódésorban működött – egészen az ötvenes-hatvanas évek fordulójáig. Akkor kezdődött meg a helyszín rendezése a pénzszüke diktálta racionalizmus és az uralkodó ideológia közösségi akciókat szorgalmazó/honoráló felfogása jegyében. Először a

villamos vonalát hosszabbították meg a Rákos-patakig. (A villanyvezeték néhány tartóoszlopa még ma is látható.) Majd megkezdődött a zöldterület rendbetétele; a helyiek bevonásával edző- és sportpályákat alakítottak ki részben társadalmi munkában. Ennek a hol Zuglói ifjúsági parknak, hol Sport- és szabadidő központnak nevezett együttesben később (1982-ben) huszonöt méteres tanuszoda is létesült, bő két évtizeden át ide jártak tornaórára a környékbeli iskolák.

A konszolidációból a piac sem maradhatott ki. Így épült meg 1961-ben a jelenleg is álló csarnok Csömöri úttal párhuzamos, hetven méter hosszú fejépülete, amelyet a BUVÁTI (Budapesti Városépítési Tervező Vállalat) munkatársa, Kéri Gyula tervezett. Monoton ablaksorral minimálisan tagolt, sima homlokzata fölött az utcáról befelé lejtő lapos tetővel, ahogy egy modern épülethez illik. Jellegzetességét azért hangsúlyozom, mert utóbb – talán a kilencvenes években – hagyományos zsindegyével fedték le. Kollégája, a régi építészet és műemlékvédelem kérdéseivel foglalkozó Budai Aurél, aki a *Magyar Építőművészetben* ismertette az objektumot, állami üzletekkel berendezett utcai frontját „kissé hivalkodó”-nak ítélte, bár mai szemmel magam inkább unalmas egyhangúságát rónám fel alkotójának. Annál inkább értékelte mögötte, a görög agorához hasonlítva, azt a részben fedett, részben nyitott konstrukciót, ahol az őstermelők kikapokhadták a pultra terményeiket: „s ez az a terület, ahol a tervező a városrendezési, közegészségügyi és monumentalitásra kényszerítő igényektől megszabadulva a szerkezet és a funkció abszolút tiszta egységét és az ebben rejülő magas esztétikai

értéket tudta (hagyták) produkálni.” Olyan sikeresen, tehetjük hozzá, hogy néhány évvel később a magyar agrárium gazdasági reformja, a nagyüzemi szövetkezet és a háztáji szerencsés kombinációja nyomán a forgalmában jelentősen megnövekedett nagybani piacot is ide telepítették a Hámán Kató térről, és itt működtették a kilencvenes évek elejéig.

Recenziójában Budai Aurél is megjegyzi már, hogy a városrendezési terv értelmében a templom előtt lehetne – valójában kellene – helyet találni a tanácsházának (akkor így mondtuk) a piaci bódék elbontásával. A helyi vezetők fejében ezt követően szintén körvonalazódott, hogy Zuglónak nincs történelmileg hitelesített, lakói által szentesített rendes központja. Kaphatott így maximális támogatást az agyonhasznált Bosnyák tér ellenében közvetlen környéke és értelmes hasznosítása a Kádár-korszak derekán. Majd vetődött fel a rendszerváltást követően – a lehetőségek korábban elképzelhetetlen bővülésének eufóriájában – ennek a magától értetődő programnak a nyilvános napirendre tűzésével a megvalósítása a kétezres években. Hogy az 1935 óta ugyanabban szolid neobarokk palotában működő önkormányzat teres mellékutcajából kiszabadulva méltó környezetbe kerüljön. A problémát az jelentette, hogy a tőle látótávolságban lévő Bosnyák tér, ahová Zugló szíveként a hivatal leginkább kívánczolt volna, jó ideje minden már, csak nem reprezentatív helyszín. A templomnak ugyan 2019-ben pótolták a tornyát, de az ipari műemlék villamosremíz alapos felújításra és gyökeres funkcióváltásra szorul, vele szemben a dzsumbuj helyén az alapozására váró Allée Corner irodaház munka-

gödre ásít. Azt jelezve, hogy az egész komplexumot illenék újragondolni piacostul, vásárcsarnokostul, a villamos- és buszmegállókat is beleértve, a Kelenföld és Zugló közé szánt metró itt landoló majdani végállomásával egyetemben. Ebben a már régóta aktuális reményben hirdetett az önkormányzat a városrész központjára ötletpályázatot még 2004-ben.

Az Építészforum igencsak szűkszavú – a közreműködők adataira és pusztán egy-egy látványtervére szorítkozó – közleményei sajnos nem sokat árulnak el a résztvevők elképzelésiről. Hasonló tömörséggel mi is csak annyit közölhetünk az olvasóval, hogy öten pályáztak, és közülük négy tervet értékelték. Rosta S. Csaba és kollektívája (RAS) kapta az első díjat, továbbá – érdekességként jegyezném meg – a Palatium lett a negyedik, az élén Erő Zoltánnal, akinek a nevét utóbb a 4-es metró több állomásának tervezőjeként ismertük meg, és ma Budapest főépítésze. Minthogy az önkormányzatnak nem volt pénze a beruházásra, a terület hasznosítására ugyancsak pályázatot hirdettek, amelynek nyertese, a lengyel Echo Investment aztán három irodát kért fel megvalósíthatósági tanulmány készítésére. Ennek amerikai győztese Mundo néven bevásárlóközpontot, a meglévő piacot, új polgármesteri hivatalt és egészségházat magában foglaló komplexumot javasolt a RAS koncepciója szerint, alul kétezer fős mélygarázzsal, mögötte irodaházakkal és parkkal. Elképzelése a főváros tetszését is megnyerte, Demszky Gábor legalábbis üdvözölte, hogy az új városnegyed kapcsolatot teremt a Rákos-patak túloldalán akkor – 2007 februárjában járunk – még csak készülődő exkluzív sportcentrummal,

amelyről korábban már tettünk említést. A tervtanácson ugyan a projekt kemény kritikában részesült: ez nem városközpont, csupán egy pláza – fogalmazott tömören Dévényi Tamás. De sem a kerület, sem a beruházó nem adta fel; fontosnak tartották a projektet, és új tervezőkkel, a Bánáti + Hartvig irodával folytatták a megvalósítását. 2008 őszén pedig bejelentették: a jövő év elején megkezdődik az építkezés.

Ekkor azonban beütött a krach. A hozzánk is begyűrűző pénzügyi világválság, a 4-es metró építkezése körüli bonyodalmak és végül a Keletitől a Bosnyák térre vezető második szakasz leállítása következtében ezen a környéken hosszú időre ellehetetlenült az ingatlanpiac. A politikai konstelláció is megváltozott Orbán visszatéréseivel a hatalomba és Tarlós megválasztásával a főváros élére 2010-ben. A megrekedt projekt miatt e senki földjévé lett terület, ahol a korábbi évtizedekben még élénk közösségi élet folyt, szlömösödni kezdett, és felverte a gaz. Mígnem 2018-ban az Echo eladta alvó érdekeltségét a NER egyik gazdasági háttéremberének, Balázs Attilának, a Bayer Construct tulajdonosának. Ez a fejlemény – legalábbis eleinte – biztató fordulatnak látszott; a cég vegyes funkciójú, ahhoz hasonló városrészt vizionált, amilyen a MOM Park. Tekintélyes méretű főtérrel, onnan induló sétalóutcával, rajta a korábbi pláza ellenében immár csupán egy kisebb bevásárlóközponttal, szakrendelővel, új piacépülettel és városházával. Az egykori sportpályák helyén a Csömöri útra néző irodákkal, az utca frontján meg lakóházakkal, közöttük tágas parkkal. A szakmai közvéleményben az is reménnyel kecsegtetett, hogy

úgy hírlett, a nemzetközi rangú Zaha Hadid Architects részt vesz a projektben. „Várost a városban tervezünk – írták Londonból –, egy találkozóhelyet identitással, diverzitással, a város zajától védett belső sétánnyal.” Csakhogy a 436/2021 kormányrendelet a projektet kiemelt állami beruházássá nyilvánította, szabad kezett adva a kivitelezőnek, amely hamarosan módosított a mesterterven egy magyar iroda, a Fernezelyi Gergely alapította FBIS közreműködésével. Zugló Városközpont szépen induló eredeti elképzeléséből mára semmi nem lett. Pontosabban nem az, amiről szó volt. Hagyján, hogy a főtér és a hozzá rendelt új objektumok nem épültek meg; lehet majd emiatt hosszasan pereskedni. Ami megvalósult, az sem feltétlenül igazodik a megállapodáshoz. A kész épületek ugyan, igyekeztem megnézni őket alaposan, igényes anyagokból szépen megformáltak. Esztétikailag tehát nem kifogásolhatók, sőt kifejezetten nagyvonalúak, csak éppen nem ide valók. A kerületi előírásokra fittyet hányva, sem méretükkel, sem tömegükkel nem illeszkednek környezetükbe és így a városképbe. Sebaj: több száz milliárdért megvenni készül őket az állam. Szintén változás, hogy a négy lakóházból mindössze egy maradt, az is a környék lakói számára megfizethetetlen luxuslakásokkal. Szó szerint karnyújtásnyira egy hagyományos kofapiactól, amelyet jobbra szerény jövedelmű kisemberek látogatnak. Egyelőre. Amíg a védett (iroda)város népe el nem űzi őket a csarnokkal egyetemben.

A Zugló városközpont a Bosnyák téren. Építész: Zaha Hadid Architects, FBIS Kft. Beruházó: Bayer Constructs.

In memoriam Bíró András

Egy interjúrészlet következik, posztumusz. A minap majdnem százévesen elhunyt csodás ember, Bíró András (Szófia, 1925. október 29. – Budapest, 2024. június 18.) alternatív Nobel-díjas polgárjogi aktivista, újságíró, világpolgár emléket próbálom felidézni e pár sorral. Bíró sokat és sokszor beszélt kalandos életéről, meg is írta nemegyszer (legutóbb: *Kommunista voltam – A vakhittól az autonómiáig*, Kocsis Kiadó, 2024). A bulgáriai gyerekkor, a háborús Magyarország, az utána következő lelkes időszak, majd '56 után a „szabad világ”, a rendszerváltáskor a visszatérés, s többek között romákat segítő alapítvány szerepelt a visszaemlékezésekben. Számtalan kedélyes történet született a legutóbbi időig, rengeteget kell még foglalkoznunk az örökségével. Ez itt csak a kezdet. 2015. január 22-én beszélgettünk a lakásán hosszú órákon át. Ebből következik az a részlet, amelyben a fiatalságát idéztük fel. Eddig nem jelent meg sehol ez az interjú. Többször szóba került, hogy fussunk neki, nézzük át, egészítsük ki. De mindig azt gondoltam, ráérünk, András öröké fog élni. Majdnem így lett.

– *Bulgária.*

– Szófiában születtem, ott is élünk a születésem után. Apám részt vett 1919-ben a Tanácsköztársaságban, egy elég érdektelen funkcióban. De úgy érezte, mégis veszélyben lehet, és menekülnie

kell. Hova? Anyám szerb volt, így került Belgrádba. A munkahelyén valaki beköpte, hogy kommunista volt. Lecsukták. Anyám családjában akadt tábornok meg más magas rangú ember, úgyhogy hamar kihozták a sittről. De kiutasították az országból. Szerencsére nem a magyar határon dobták át, hanem a bolgáron. Így kerültek Szófiába.

– *Ja, hogy nem önként mentetek Bulgáriába. Persze ki ment akkor önként oda.*

– Akadtak más magyarok is. Vagy hatvan család. Alakítottak rögtön két egyesületet, az egyiket, mondjuk úgy, a polgári elemek, a burzsoák – ennek apám volt az elnöke, és kizárólag izroindiánokból¹ állt. A Petőfi együletet, ha jól emlékszem a nevére, munkások, kézművesek alkották. A magyar társadalom ott is kettészakadt.

– *Izroindián?*

– Apám zsidó származású volt. Teljesen asszimilálódott. Sőt, felvette anyám vallását, a görögkeletit. Előttem hallgatott arról, hogy izroindián. Csak akkor jött szóba az egész, amikor 1941-ben bejöttek Bulgáriában a zsidótörvények.²

¹ Én itt udvariasan felnevetek az izroindián kifejezésen, amit majd még többször elmond Bíró az interjú során.

² Egészen pontosan, Bulgáriában 1941. január 23-án lépett életbe az úgynevezett nemzetvédelmi törvény (Законъ за защита на нацията), melynek második része a „zsidókérdésről” szól. A jogszabály megszüntette

Ami azért volt számomra rettentő sokk, mert fingom sem volt a származásunkról. Ha hazamentem, és a „büdös zsidó” Bulgáriában elterjedt kifejezését használtam, akkor nem azt mondták, hogy te is az vagy. Hanem csak annyit, úri gyerek ilyen szavakat nem használ. Nem azt, fogd be a szád, te szaros. Asszimilálódott, nagy magyar volt az apám.

– *Hogy hívták?*

– Bíró Rezső. Azelőtt Bachruch. Régi nagy család. A 18. században pipametszők voltak. Gyönyörű, nem? Pipametsző mint szakma. Aztán ékszerészek lettek. A déd- vagy ükapámnak, Bachruch Károlynak a Váci utcában működött egy óra- és ékszerüzlete, Ferenc Jóskától nemességet is kapott.³ A családi legenda szerint ő pásszította a koronát Ferenc Jóska fejére, de azért ez nem biztos, hogy igaz.

– *Mindenestre szép családi legenda.*

– Apám egy Hanza-polgár mentalitású ember volt. A jelszava az volt, hogy aki egyszer hazudik az életben, annak akkor sem hiszek, ha később igazat mond. Ebben nevelt. És én valóban nem hazudok. De ő hazudott nekem azzal, hogy nem mondta el a zsidóságát. És akkor egy tizenhat és fél éves fiúval, már a háború idején, hirtelen közlik ezt. Ráadásul német állami

---

a bolgár állampolgárok egyenlőségét, s nyílt diszkriminációt vezet be a zsidó nemzetiségű, illetve vallású bolgár állampolgárokkal szemben.

³ Bachruch Károly (1886–1925) – 1905-ben adományozta Ferenc József a nemességet és a királykúti előnevet neki.

gimnáziumba jártam. Hát, én öngyilkos akartam lenni.

– *Volt antiszemitizmus a zsidótörvényeken túl Bulgáriában akkoriban?*

– Egészen másképpen, mint Magyarország. Hiszen Bulgária csak 1876-ban szabadult fel a török uralom alól. Alig negyven-ötven év telt el addig az ötszáz éves török uralom óta, amikor a szüleim oda-költöztek. A törökök vallási értelemben fantasztikusan toleránsak voltak, nem érdekelte őket, miben hiszel, csak fizess adót. És itt ötszáz évig nem mozdult semmi. Ezért aztán ott az utcánkban együtt focizott zsidó, örmény, bolgár gyerek. Miközben Bulgáriában szefárd zsidó közösség élt, bolgár állampolgárok, de az igazolványukba beírták, hogy zsidó nemzetiségűek. Ők nem is asszimilálódtak. Az értelmiségiek zömében a kommunista mozgalomba kerültek, érthetően. Ahogy itt is ez volt a helyzet. Nem a legmagasabb szinten, de ott voltak a zsidók a kommunista pártban. A zsidóság probléma nélkül vállalható volt. A bolgárok meg is mentették a saját zsidóikat.⁴

– *Kevesen voltak.*

– Ez nem kevés vagy sok kérdés. Amúgy 60-70 ezren lehettek. Gazdagok is akadtak köztük, burzsoázia, értelmiség is. Bulgáriában amúgy éltek parasztok, pár tanító, pap, esetleg kézműves, és kész. Arisztokrácia sem maradt. A késői

---

⁴ Doncev Toso: *A hétköznapi erényekről – Kísérlet a holokauszt idején tanúsított egyedülálló bolgár magatartás magyarázatára*, Napkút Kiadó, 2016.

feudalizmus teljesen kimaradt, egészen másként rétegződött a társadalom.

– *Hoztak olyan zsidótörvényeket, mint Magyarországon 1938 után?*

– Nem, nem. Ahogy említettem, az első 1941-ben jött. Akkor apám úgy döntött, kénytelen volt úgy dönteni, hogy hazajövünk. Ahogy a magyar zsidók többsége, ő is teljesen naiv volt. Mint árja-párja, azt hitte, itt rendben lesz. Pedig jó életünk volt, kifejezetten nagypolgári. Két- vagy háromfős személyzet, mert ez akkoriban így működött.

– *Mit csinált ott a papád?*

– Import-export dolgokat. Bár inkább jó adminisztrátor volt, mint üzletember. Egy porosz katonatiszt mentalitásával. Engem úgy vert, mint a szart. Közben meg fillérekgig becsületes. Az, hogy tartozzanak neki, vagy ő tartozzon valakinek, elképzelhetetlenek számított. Nem tudom, volt-e ott a kommunista párttal kapcsolata, de olyan balosabb volt, bár sosem kommunista. Otthon meg mózesi apa. A hatalom. Amit ugyan anyám korlátozott. Anyám rettenetesen erős ember volt, mellékesen gyönyörű. De a nevelésembe nem szólt bele. Amikor csináltam valami rosszat, és az apám szólt, hogy hozzam a prakkert vagy a szíjat, és elkezdett verni, az anyám sose mondta neki, hogy ne üsd. Abszolút szolidáris volt a férjével. Ebből a szempontból 19. századi asszonyi mentalitás jellemezte. Miközben rendkívül önállóan cselekedett. Az a típus, aki ha egy utcai verekedésről véresen mentem haza, csak annyit kérdett: miért verekszel? Nem azt, hogy jaj,

mi történt veled. Tisztelte az önállóságomat. Hatéves lehettem, amikor azt mondta nekem, figyelj, fiam, ezek az asszonyok, akik itt dolgoznak a házban, nem azért vannak, hogy kiszolgáljanak. Ha neked kell egy pohár víz, emeld föl a popsidat, és menj ki érte a konyhába. Amit én örökölttem, az a szociális érzékenység. Szerencsés gyerekkorom volt. Addig, amíg be nem jött ez a zsidó ügy.

– *Az édesapád mit tudott arról, mi folyik Magyarországon?*

– Az Orion gyárat is képviselte, rendszeresen hallgatta a pesti rádiót, tehát valamit tudhatott a dolgokról, csak valószínűleg maga előtt is letagadta. Engem nagyon izgat, ha most meg tudnám interjúvolni, hogy is volt ez. Mi Bulgáriában nem tartoztunk az amúgy szefárd zsidó közösséghez. Magyarok voltunk. Megértem persze, hogy asszimilálódni akart. Nem volt kellemes zsidónak lenni, ahogy manapság cigánynak. Én is magyar elemibe jártam.

– *Szófiában?*

– Igen. A Horthy-korban létezett az úgynevezett Julián Egyesület,⁵ ez szervezett a távolabb élő magyaroknak afféle tanyai iskolát. Elsőtől negyedekig egy osztályba jártunk. A tanító bácsi rendszeresen vert bennünket pedagógiai céllal. Otthon a falamon, az ágyam mellett egy Nagy-Magyarország mennyország plakett lógott, a kö-

⁵ Az 1904-ben alakult szervezet elsősorban a Balkánon, valamint a Duna és a Száva mellett létesített magyar iskolákat, 1920 után újrászervezték, ekkor már főleg Nyugaton hozott létre iskolákat.

zépén egy tartályban kis magyar földdel. Esténként imádkozás helyett ezt csókoltam meg. Hordtam a magyar címet, a piros-fehér-zöldet. Szófiában magyarnak lenni olyasmis lehetett, mint Algériában franciának. A magyar elemi után a Reichsdeutsche német gimnáziumba kerültem, mert az volt a legjobb. Csak aztán innen kirúgtak.

– *Miért?*

– Mert 1941-ben az utcán összeverekedtem egy német katonával.

– *Nocsak. Miért verekedtetek össze?*

– A szerelmemmel sétáltunk az utcán, a katona arra biciklizett, majdnem elütött, erre elküldtem az anyjába. Bevittek a rendőrségre, ahol hátulról pofon vágott. Én erre megfordultam, és bokán rúgtam. Nagy balhé kerekedett belőle. Később láttuk újra biciklizni az utcán, amikor a társaimmal mentünk valahová. Egy táskát odadobtunk az első kereke elé, elesett, megrugdostuk, mielőtt elszaladt volna. Egy Bulgáriában élő német volt – értett bolgárul. Szóval kivágtak, és egy francia papi kollégiumba kerültem Plovdivba. Így aztán 16 éves koromra már magyarul, bolgárul, szerbül, franciául és németül is tudtam, ami a későbbi életemben sokat segített.

– *Onnan kanyarodtunk el, hogy megtudod, zsidó vagy.*

– Ültem otthon a tükör előtt, és néztem, mi bennem a zsidós, és mi nem. A hajam göndör volt, de az az anyámtól jött. Nem értettem, hogy van ez.

– *Budapestre költöztetek.*

– Beadtak az Alkotmány utcai kereskedelmi iskolába. Egyáltalán nem érdekelt, nagyon rossz tanuló voltam. Engem a lányok érdekeltek. Anyám közben Szófiában eladta, amit lehetett, és idecsempészte. Apám nem kapott itt sehol munkát.

– *Amikor hazajöttetek, volt számodra valami jelentősége, hogy zsidó?*

– Nekem ez akkor már állandó problémám volt, miközben jogilag nehezen voltam zsidónak tekinthető. A papírjaim szerint görögkeleti vallásúnak számítottam. És ha megakarták volna nézni, hogy körül vagyok-e metélve, hát nem vagyok. Én sosem éreztem magam zsidónak ráadásul, nincs zsidó kultúrám. Itthon aztán nagyon megdöbentem. És az egész gyermekkori antiszemitizmusom elpárolgott, főleg, hogy mégiscsak üldözötté váltam. Talán 1944 nyarán az apám bevonult munkaszolgálatra. Én akkor már kapcsolatba kerültem az úgynevezett ellenállással.

– *Hogyan?*

– Egészen véletlenül. A nővérem akkori férje egy fehérorosz festő volt, aki ismerte Papp Oszkár⁶ fes-

⁶ Papp Oszkár (1925–2011) Kossuth-díjas festő, grafikus, zománcművész. Tanulmányait Örkényi Strasszer István magániskolájában kezdte 1942–44 között, mestere Bernáth Aurél volt. Később a budapesti Képzőművészeti Főiskolán folytatta tanulmányait. Mesterei Szőnyi István, Benze László, Bernáth Aurél voltak. A Muharay-együttes tagja volt 1944-től. A Dési Huber István népi kollégium titkára, majd igazgatója volt 1947–49 között. 1950-től 1975-ig az Országos Műemléki Felügyelőségnél, vagyis annak elődjénél volt falkép-restaurátor. 1976–80 között a Népművelési Intézet, 1980-tól a Művelődéskutató Intézet munkatársa volt.

tóművészt és a családját. Egy vásárnap odamentünk vendégségbe, engem átküldtek a másik szobába, a fiatalokhoz. Ott üldögélt Papp Oszkár, Vitányi Iván⁷ és még többen. Én elég robbanékony figura vagyok, felhorkantam, hogy mi történik ebben az országban a németek ellen, miért kussol mindenki. Így keveredtem bele. Egyrészt röpcéduláztunk, másrészt a görögkeleti egyházban zsidók keresztelésében működünk közre. Tökéletes örület volt. Én állítottam ki a keresztleveleket. Apja Kohn Móric izraelita, anyja Schwartz Rachel izraelita, ő meg Kohn Izidor görögkeleti. De abban a helyzetben az emberek minden szalmaszálba belekapaszkodtak. És akkor volt még egy vonal. A nővérem benne volt egy dzsentri bagázsban. Onnan az egyik fiú elment mondjuk a frontra, de odaadta a lakáskulcsát, és akkor mi odavittünk egy kikeresztelkedett nőt, hogy rejtőzzön el. Nálunk otthon anyámnál, a Keleti Károly utcában is tele volt a ház bujkálókkal. Forgács Vili,⁸ a felesége és a két gyereke hónapokig lakott nálunk. De elmondok még egy megható történetet. Én ugye 1956-ban kimentem az országból.

---

⁷ Vitányi Iván (1925–2021) magyar szociológus, esztéta, politikus, országgyűlési képviselő (1990–2014). Történetünk idején 1943-ban és 1944-ben népzenét tanult és gyűjtött, a Muharay-együttes tagja is volt. 1944-ben a Magyar Diákok Szabadságfrontjának és a Görgey-zászlóaljnak tagja lett, emiatt a Gestapo letartóztatta, Sopronkőhidán bebörtönözték.

⁸ Forgács Vilmos (1900–1974) az I. világháborúban katoná, majd Stromfeld Aurél tolmácsa, később a Tungstram konzernen belül az Orion gyár dolgozója, igazgatója, 1944-ben Wallenberg egyik legközelebbi magyar munkatársa. Két fia Pál és Gábor. Biró apja az Orion gyár képviselője volt Szófiában, valószínűleg innen az ismeretség Forgácssal.

Legközelebb talán 1961-1962-ben találkozhattam a nővéremmel Jugoszláviában. A gyerekeivel jött oda, hogy lássam őket. És akkor ott sírva mondta nekem, hogy nem tudja magának megbocsátani, hogy 1944-ben odaküldtem hozzá egy zsidó asszonyt, hogy egy estére fogadja be, de ő azt felelte neki, hogy nem tudja, mert tele van a ház. Én amikor ez történt, rettenetesen letoltam, hogy egy sarok mindig akad, ahová befér még valaki. Őt évtizedek után is furdalta a lelkiismeret, hogy akkor ezen az asszonyon nem segített.

– *Említetted a röpcédulázást.*

– A Magyar Kommunista Párt aláírásával terjesztettünk röpcédulákat. Egyszer a Várban, ahol alig volt már közvilágítás, el voltak sötétítve a lámpák is, hogy a repülőök ne lássanak célpontot, eldugtam egy röpcédulát egy kapu alá. Alig indultam el, már nyílt is az ajtó, kijött egy katonatiszt a cédulával, és egy lámpa alatt próbálta elolvasni, mi van rajta. Jött utánam. Én mentem a Széna tér felé, de ott meg egy rendőr ugrott elé. Egy zabszem sem fért volna el. De valahogy mégis megőriztem a lélekjelenlétemet, és az utolsó röplapot odaadtam a rendőrnek, hogy nézze meg, ezek a bűdös zsidó-kommunisták miket terjesztenek.

– *Honnan kaptátok a röplapokat?*

– Ez a Muharay⁹ vonal volt, Vi-

---

⁹ Muharay Elemér (1901–1960) magyar színművész, rendező, dramaturg. Több színházi csoport szervezője, vezetője. 1941 májusában passiójátékot rendezett Csíksomlyón, melyet a Katolikus Legényegylet szervezett. 1942-től a Levente Központi Színjátszócsoporthoz tartozott.

tányi Ivánon, Papp Oszkárón keresztül. Nekem gondom volt a tudómmal, elmentem a Surányi doktor bácsihoz vizsgálatra. A vároteremben ült még egy szőke srác, azzal dumáltunk, és szidtam neki a németeket. Másnap reggel a lakásajtonkon csöngettek. Az a srác volt, és hozott egy nagy táska röplapot. Csak nekem elfelejtettek szólani, hogy jön. Így nézett ki a magyar ellenállás. Az illegális kommunista párttal álltak kapcsolatban. Úgy volt, hogy elmegyünk Szlovákiába harcolni, mert itt nem volt reális lehetőség a fegyveres ellenállást megszervezni. Készültünk, bakancsot is szereztem, de aztán lefújták a kirándulást, mert a párt úgy döntött, hogy miután nemsokára itt a felszabadulás, itt is kellene az emberek.

124

– *Egyszer említetted, hogy a pesti nagy gettóba védleveleket csempésztél be.*

– Annyi minden történt velünk, mint egy hollywoodi moziban. Például Vili bácsi, Forgács Vilmos, adott nekem vagy száz Schutzpasst¹⁰ és egy rendőrt, akit lepénzeltek, azzal, hogy menjünk be a gettóba. A Síp utcában próbáljam rábeszélni azokat, akik hajlandók rá, hogy használják ezt a védlevelet. Mondják azt, hogy az eredeti

---

vezetője volt, ennek több tagja részt vett az ellenállásban a német megszállás idején. Részletesebben lásd: Vitányi Iván: A magvetés embere, Tiszatáj 1981. 10 sz. pp. 33–36. https://tiszataj.bibl.u-szeged.hu/11544/1/tiszataj_1981_010_033-035.pdf

¹⁰ A svéd követség által kiállított menlevél, amely szerint ennek birtokosa „repatriálás keretében Svédországba utazik”. A hatóságok hol elengedték ennek birtokosát, hol nem. De az biztos, hogy rengeteg ember életét mentette meg.

eltűnt, vagy eltépték, vagy elvették tőlük. Innen a Pozsonyi úti svéd védett házba vittük őket, azt remélve, hogy az biztonságosabb hely.

– *Neked nem kellett sárga csillagot hordanod? Gettóba menned?*

– Szó sem volt róla. Értsd meg, én nem fogadtam el, hogy zsidó vagyok.

– *Lehet, hogy más is volt ezzel így, aztán mégis rákényszerült.*

– Nekem az nem szerep volt, hogy nem vagyok zsidó. Legfeljebb egy külső információ, egy külső veszély. Ami kétségkívül azonosulást vagy mondjuk szolidaritást ébresztett bennem a zsidóüldözés kapcsán. Azt hiszem, ez még ma sem teljesen feldolgozott bennem. Nagyon komplikált, pedig most már kilencvenéves vagyok.

– *Mi történt, amikor a gettóba mentél a védlevelekkel?*

– A lefizetett rendőrrel mentünk be. Emlékszem a deszkafalra, ahol állt egy nyilas. A rendőr mondta neki, hogy a svéd követségről jöttünk, és be kell mennünk. Egy nagy épület udvarába jutottunk, talán iskola lehetett. Az udvar közepén elkezdtem ordítani, hogy akinek volt svéd menlevele, és elvették tőle, az jelentkezzen, mert kap újat. Nem tolongtak. Később megértettem, mi történt. Az akol melege? Valahogy ott a családdal együtt nagyobb biztonságban érezték magukat? Egy egész hosszú napon át próbáltam meggyőzni embereket, hogy menjünk a Pozsonyi úti védett házakba.

– *Ahol végül is veszélyesebb volt, mint a nagy gettóban.*

– A dolgok általában utólag de-
rülnek ki. Végül összeszedtem hu-
szonkét-huszonhárom férfit, akik
elfogadták ezt az ajánlatot. A rend-
őrrel együtt elindultunk a Pozso-
nyi út felé. És akkor azt mondtam,
hogy emberek, aki meg tud szökni,
az lógjon meg. Úgyhogy végül öt
emberrel érkeztem meg a Pozso-
nyi útra. És valóban, a nagy gettó
úgy-ahogy, de megmenekült. És
én innen vittem ki embereket, tel-
jes jóindulattal. De vajon ők végül
megmenekültek-e? Nyilván nem
tudtam, mi történik később, de va-
jon nem én vittem őket esetleg a
halálba? Az ember ne kapassa el
magát, hogy hős volt, mert ki tudja,
mit tett.

– *Honnan voltak a Schutz-passok?*

– Forgács Vili bácsi ott dolgozott
az Üllői úton Wallenberg irodájá-
ban. Onnan. Oda kellett mennem
értük. Ott találkoztam a rendőrrel,
akivel elindultunk. Egyébként ma-
radt nálam pár példány, és ebből
töltöttem ki később egyet az apám-
nak. És ezeken nem volt fénykép,¹¹
talán még a fénykép helye sem. Ak-
kor nem is tudtam volna odaadni a
jelentkezőknek, ha kell rá. Olyan
A/4-es lehetett.

– *Az édesapádnak, hogyan?*

– Egyszer kaptunk egy telefont,
hogy Bíró Rezső, ha jól emlékszem,
az újpesti porcelángyárban van.
Már közeledtek az oroszok. Jöttek
vissza a csapatok, a munkaszolgá-
latosok is. Az anyám úgy értesült

¹¹ A Schutz-passokon volt fotó. Elképzelhe-
tő, hogy nem magát a menlevelet adták oda,
hanem csak egy igazolást róla. Bíró erre már
nem emlékezett beszélgetésünkkor.

erről, hogy az apám három cédu-
lát is eldobott az utcán ezzel az
információval meg a mi telefonszá-
munkkal,¹² hogy aki megtalálja,
értesítsen minket. Ketten fel is hív-
tak. Később mesélte az apám, hogy
valaki előtte ugyanígy eldobott egy
cédulát, és a keretlegény ezért meg-
ölte. Tehát nem volt ez egy szimpla
ügy. Az anyám nagy, elegáns, tekin-
télyes külsejű asszony volt. Szépen
felöltözött, kitöltetett velem egy
Schutz-passzt az apám nevére, hí-
vott egy taxit, és odament. Engem
nem vitt magával, tartott tőlem,
mert én nagyon veszélyes figura
voltam. Összevissza pofáztam. Né-
met katonáknak szidtam Hitlert,
meg ilyesmik. Nagy pofám volt, de
óriási szerencsém. Bement, és egy
óra múlva kihozta a férjét. Később
mesélte el, hogy mi történt. Egy
tartalékos tiszt volt a parancsnok,
aki azt mondta neki, nem szégyelli
magát, hogy keresztény úriasszony
létére egy zsidó a férje? Erre anyám
csak annyit felelt, hogy a férjem
svéd állampolgár, azonnal engedje
ki. Így menekült meg az apám.

– *Túl is élte a holokausztot.*

– Annyira, hogy a Keleti Károly
utca 26.-ban¹³ lakott velünk. Bár

¹² Az 1943-as telefonkönyv szerint: Bíró Rezső
kereskedelmi képviselte, II. Keleti Károly u.
26., 160-302.

¹³ Ebben a házban lakott Dombrovsky Lász-
ló festőművész is, aki az egyetlen festményt
készítette Raoul Wallenberg-ről életében.
Mindен valószínűség szerint Forgács Vilmos
hozta őket össze – erre utal, hogy Wallenberg
naptárában, a Dombrovskyval való találko-
zásról szóló bejegyzés mellé a svéd követségi
titkár odaírta azt is, hogy „Forgács”. Ma a ház
falán egy emléktábla örökíti meg a festőt és
modelljét. Lásd: Ember Mária: Egy ismeret-
len Wallenberg-portré története, Köztársá-
ság, 1992. 7. szám, pp. 82–83.

először elküldtem a nővéremmel Zebegénybe. Később onnan jöttek vissza. Valahogy én lettem a családfő, én tudtam jönni, menni, intézkedni. Ez egyébként alaposan meg is változtatta a viszonyomat az apámmal. Elmentem hát a Visky nevű házparancsnokhoz, egy eléggé nyilas figurához. És azt mondtam neki, ide figyelj, Péter bátyám, a neved le van adva, ha a legkisebb baj történik a szüleimmel, téged a háború után kinyírnak. Blöfföltem. Nem is történt semmi bajuk. Anynyira, hogy amikor az oroszok már elérték a szomszédos Ganz gyárat, azt mondta Visky az apámnak, hogy Rezső bátyám, most te vedd át a házparancsokságot. Az öreg fantasztikusan működött. Vagy százötvenen laktak a házban, a fele proli, szegény ember, a másik fele jómódú. Mindenkit felküldött a pincéből a lakásokba, hogy hozzák le az élelmiszert, ami van, bödön zsír, szalonna, és ezt ette mindenki. Mindennap ettünk. Túlélte ő is, aztán jóval később, 74 éves korában szívbetegségben halt meg. Amúgy más munkaszolgálatos ügyem is volt.

– *Miféle?*

– Azt hiszem, 1943 lehetett, el akartam menni nyaralni, és az apám azt mondta, hogy keressem meg magam a rávaló pénzt. A Vitézek, Tűzharcosok és Nemzetvédelmi Keresztesek Nemzetvédelmi Termékbeszerző Egyesületéhez kerültem dolgozni apróhirdetés alapján. Vitéz Dancsó volt a főnök. Egyszer egy nagy rakomány száraz káposztát küldtek Németországba. És engem bízott meg velem, hogy szervezzem meg a bepakolást

a pályaudvaron. Kaptunk munkaszolgálatosokat rakodni. Persze belepisáltak a káposztába, már csak az ellenállás miatt is. De azt valahogy elértem, hogy kapjanak valami fizetséget. Én vittem nekik a pénzt. És amikor odaadtam annak, aki olyan főnököké volt közöttük, azt mondta: köszönöm a hitközség nevében. Nem is értettem, mit akar. Nem ismertem az efféle szófordulatokat sem. Most már értem, és azóta is gyakran mondom ezt én is, jelszószerűen. És amikor elment a vonat, akkor az a német őrmester, aki ellenőrizte az egészséget, meghívott egy fröccsre. Jól tudtam németül. Elmondta, hogy ő tulajdonképpen osztrák, és kezd eleget lenni a háborúból. Erre elkezdtem ott szidni Hitlert. Gyorsan fizetett és eltűnt. Seggberúgandó hülyeségeket csináltam 18-19 évesen. Ha kulturális örökségnek veszed, ezt a szerb örökségemnek nevezem.

– *Szóval te megúsztál mindent, még a gettót is?*

– Meg hát. A Keleti Károly utca 26.-ban lehettem nagyjából végig. De egyszer tüdőbajos lettem. És szanatóriumba kerültem,¹⁴ már csak azért is, mert otthonról el kellett tűnnöm, nem is tudom már, miért. És ott mindegyikünknek volt fegyvere. Ez nem a Muharay-csoport volt, hanem egy másik vonal. Nekem egy 9 milliméteres gyönyörű gestapós Parabellum jutott. Sosem használtam. Jött egy razzia, és a takarítónő, amikor hallotta, hogy közelednek, összeszedte a stukkeket, és eldugta valahova. Így hi-

¹⁴ Minden bizonnyal ez az Istenhegyi szanatórium, XII. Óra utca 12. lehetett.

ába kutattak a tüdőbetegek között, nem találtak semmit. A háború végén egyszer visszamentem oda még elrejtőzni, áltüdőbajosként. Egyszer csak megjelent egy csapat német katona. A hegyerincen már ott álltak az oroszok, a szanatórium valahol a Páger-villa¹⁵ felett volt. Én meg ott játszottam a tüdőbajost. Akadt ott egy Wehrmachtiszt, aki egy kosárból kézigránátot dobált az oroszok felé. Egy szép napon rám parancsolt, hogy egy sebesült német katonát vigyünk le a Páger-villába. Gerinclövést kapott a szerencsétlen 16 éves sváb gyerek, nem sok volt már neki hátra. Letettük, és indultunk vissza. De elkezdődött közben újra a lövöldözés. Futás közben arra gondoltam, elég furcsa, még a végén az oroszok ölnek meg. Aztán innen visszaszöktem a Keleti Károly utcába, és ott maradtam a felszabadulásig. Mert mi azt felszabadulásnak éltük meg akkor. Rádadásul a bolgár miatt tudtunk beszélni az oroszokkal.

– *Mit csináltál a háború után?*

– A MADISZ-t¹⁶ szerveztem a II. kerületben. Még talán csónakkal mentem át Pestre. A Vörösmarty téren állt a MADISZ-központ, kaptam igazolványokat- és elkezdtem szervezni a MADISZ-t. Jártuk Budát. Kétszer kaptak el az oroszok, mutattuk az igazolványokat, mondtuk, hogy Komszomol. Fogták, szétépték a papírokat. Egyszer elvittek

a lakihegyi adóhoz lőszert pakolni. Aztán innen átvittek teherkocsival egy másik helyre, mi meg a Kavics haverommal leugrottunk a platóról, és elszöktünk. Nekünk a demokráciát kellett építeni, nem értünk rá efféle munkákra. Fantasztikus volt, kinyíltak a kapuk, berántottak minket, de még hallottuk, amint kiabálnak és a levegőbe lövöldöznek az oroszok. Egyszer az NKVD is értem jött. Takarítottuk apámmal a havat a ház előtt. Jött egy motoros alak. Ez a kitörés előtt volt. Elvitt Pasarétre. Egy villának a pincéjében löktek be. Ott ült már Papp Oszkár barátom. Miért jöttek értünk – nem tudtuk. Később kiderült, hogy a sógoromat, a fehérorosz festőművészt elkapta az NKVD, mert gyanús lett, hogy tud oroszul. Ő meg velünk igazolta magát, hogy milyen nagy ellenálló volt. Mert egyszer megkértem, hogy dobjon be röplapokat pár postaládába. Erre beköpött minket. Az oroszok, mikor megtudták, hogy festő, odaadták a feleségeik képét, hogy rajzolja le nekik, aztán elengedték. De mi ezt akkor nem tudtuk. Minket külön-külön kihallgattak. Azt mondja ott egy pasas, hogy meséljem el az életemet, kikkel találkoztam az ellenállásban. Este újra behívott, hogy mondjam el az életemet. Igen, újra. Valamit másként mondtam, rögtön lecsapott rám, hogy hazudtam. Végül megkérdezte, kommunista vagyok-e, feleltem, hogy igen. Erre azzal jött, hogy akkor kienged, de jelentsem neki, kik azok a fehér partizánok, akik orosz katonákra vadásznak. A kitörés előtti napon vagyunk. Elindultam hazafelé a Keleti Károly utcába. Nagy hó, orosz katonák

¹⁵ Tamás utca 16/a, mai számozással: 40.

¹⁶ A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) Magyarországon a Magyar Kommunista Párt indítványára 1944 decemberében Debrecenben megalakult ifjúsági szervezet, amely a párton kívüli 15–24 éves fiatalokat volt hivatva összefogni.

mindenfelé. Senki sem állított meg. Még a bumáskámat sem kérték el, amit ez az orosz adott nekem. Várták a kitörést. A házban lakott egy pasas, aki a vezérkari főnökségen dolgozott. Kérdezem tőle, hallott-e valamit erről a „fehér partizánról”. Annyit tudott, hogy szerveztek gyilkoló csoportokat, de nem ismerte a részleteket. Már a kitörés után kellett visszamennem az NKVD-hez. Dörömbölök az ajtón. Senki. Rég elmentek. Úgy képzeld, itt, az

Olasz fasorban¹⁷ egy réteg hulla fektet. Emlékszem egy arcra, egy német ezredes szép arcára. Valahogy olyan filmszerű volt az egész, nem mint a valóság. A német hulláknak talán még örült az ember, de amikor magyar bakaruhát láttam, odamentem megnézni, esetleg él-e még. De mind halott volt. Ilyenek történtek az emberrel ebben a városban 19 éves korában...

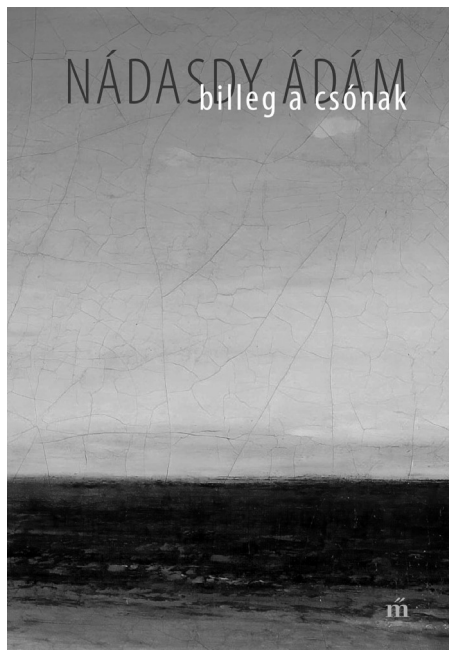
¹⁷ Ma Szilágyi Erzsébet fasor.

Szerzőink könyvei

ROMSICS IGNÁC
HÉRODOTOSZTÓL HARARIIG

NÁDASDY ÁDÁM
billeg a csónak

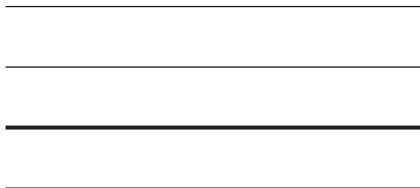

Tóth Andrej (1978)
Múza (2020)
Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira
akvarell, giclée print alapon
35,3 x 50 cm
magántulajdon

MOZGÓ VILÁG

1051 BP. NÁDOR U. 26.

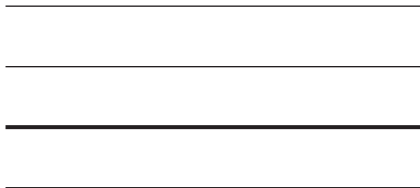

Tóth Andrej (1978)
Zarándokok (2020)
Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira
akvarell, giclée print alapon
35,3 x 50 cm
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

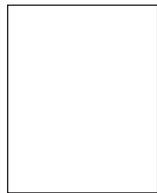

Tóth Andrej (1978)
Plein Air (2020) (pdf 3. oldala)
Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira
akvarell, giclée print alapon
35,3 x 50 cm
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

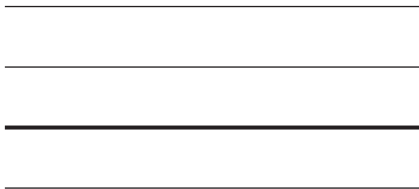

PH ANDREJ '89

Tóth Andrej (1978)
A leselkedők (2020) (pdf 4. oldala)
Urbi et Orbi sorozat. Festmények Dobos Tamás fotóira
akvarell, giclée print alapon
35,3 x 50 cm
magántulajdon

Mozgó világ

1051 BP. NÁDOR U. 26.

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ folyóirat* kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

BAKOS ANDRÁS 1972-ben született Szegeden. Algyón él, újságíró, költő. Legutóbbi kötete: *Isteni testek* (2021).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Értékek ébresztése* (2023).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Három Berlin – Barangolások a Fal körül* (2023).

DÉSI JÁNOS 1964-ben született Budapesten. A Klubrádió újságírója. Legutóbbi könyve: *Justitia noklás doboza. Menetelés a kétharmad felé* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Endrődön. Kossuth-díjas költő, prózaíró, esszéista, műfordító, pedagógus. Legutóbbi könyve: *A szomjúság ára* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HERSKOVITS ESZTER 1976-ban született Budapesten. A Klubrádió munkatársa.

JANKOVICS MÁRTON 1985-ben született, a Prizma filmművészeti folyóirat alapító szerkesztője. 2017 óta a 24.hu kulturális újságírója.

KÓRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *Poeta.doc. Versekről prózában* (2022).

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-éremdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa. Legutóbbi könyve: *Húzzuk a keresztünk* (2022).

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

F. SZABÓ EMESE 1980-ban született Budapesten. Újságíró, a Magyar Narancs munkatársa.

SZÉCHENYI ÁGNES 1957-ben született Budapesten. Irodalomtörténész. Legújabb könyve: *Ó a magyar kritika - Schöpfung Aladár* (Osiris-monográfiák, 2022).

TÓTH B. JUDIT 1964-ben született Budapesten. Író, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *Éden* (1999).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VASAS TAMÁS 1989-ben született Debrecenben. Költő, slammer, rajzoló. Jelenleg állambölcsérettel foglalkozó PhD-hallgató.

VÁRADI JÚLIA 1948-ban született Budapesten. Pulitzer-díjas újságíró, a Klubrádió munkatársa. Legutóbbi műve: *Dobszerda* (2022).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Peremvidéki palackposta* (2021).

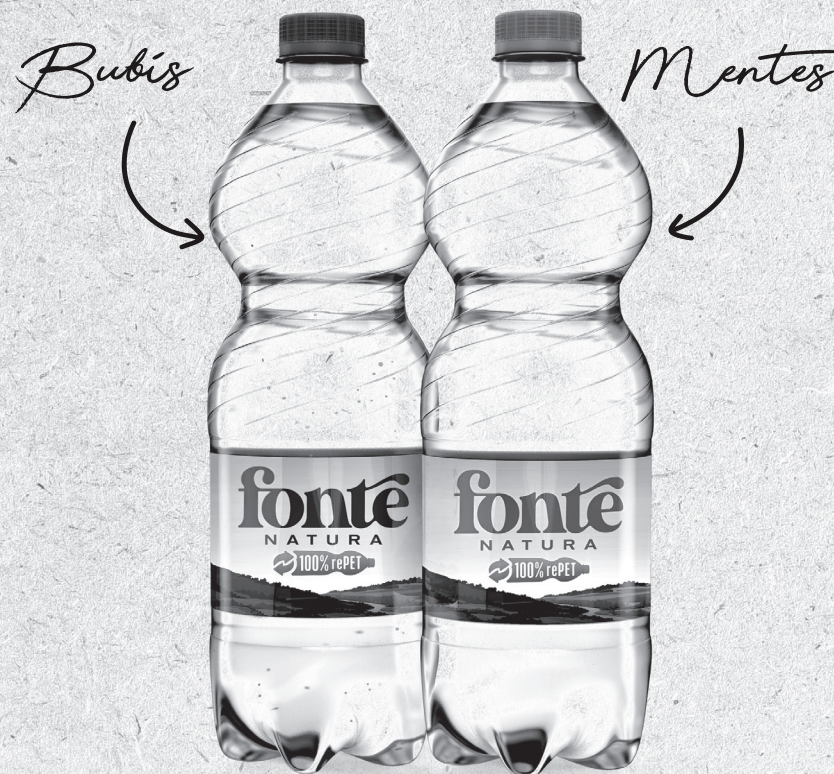
VILLÁNYI G. ANDRÁS 1958-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Tükröződések* (2011).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Tóth Andrej munkái.

fonté
NATURA

Természetes ásványvíz

100% ÚJRAHASZNOSÍTOTT
PET PALACKBAN

